

2000P 31

**PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR**

**A társadalmi-gazdasági aktivitás területi
problémái**

PHD ÉRTEKEZÉS

Papp Ferenc

Pécs, 2000

A társadalmi - gazdasági aktivitás területi problémái

Témavezető: Prof. Dr. Tóth József

PhD ÉRTEKEZÉS

IPARTELEPHELY HATÁROZÁS

Papp Ferenc

**PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR**

Pécs, 2000

Előszó	1
1. A gazdaságföldrajz és az ipartelep hely határozás kapcsolata	2
1.1. A gazdaságföldrajz tárgya és helye	2
<i>1.1.1. A világgazdasági térrendszer elmélete</i>	4
<i>1.1.2. Az Országos Gazdasági Térrendszer: OGT</i>	5
1.1.2.1. Az országos gazdasági térrendszer fogalma	5
1.1.2.2. Az országos gazdasági térrendszer és tulajdonságai.....	5
1.1.2.3. A gazdaságföldrajz fogalomrendszerének módosított összefoglalása	9
<i>1.1.3. Az Európai Unió gazdasági térrendszere: EUGT</i>	11
<i>1.1.4. A Világgazdasági Térrendszer: VGT</i>	13
1.2. A gazdaságföldrajz kutatási módszerei	13
1.2.1. Megfigyelés, indukció, dedukció	14
1.2.2. Hipotézis, elmélet és törvény.....	15
1.2.3. Modell és számítás	16
1.2.4. Analízis és szintézis	17
1.2.5. Rendszerszemléletű módszer	17
1.3. Ipar és iparföldrajz	18
1.3.1. Az ipar fogalma.....	18
1.3.2. Az iparcsoportok és a fontosabb iparágak.....	19
1.3.3. Az építőipar, a kézműipar és a háziipar elhatárolása	19
1.3.4. Az iparföldrajz tárgya és helye	20
1.3.5. Az iparföldrajz kutatási módszerei.....	20
1.3.6. Az ipartelep hely és az ipari üzem fogalma	21
1.3.6.1. Részigazságok az ipartelep hely fogalmának meghatározásában.....	21
1.3.6.2. Az ipartelep hely üzemgazdaság térrendszerű fogalma.....	22
1.3.6.3. Az ipari üzem (vállalat) fogalma	23
1.3.6.4. Az iparszervezés formái.....	24
1.3.6.5. Egytelep helyű ipari üzem vagy vállalat	25
1.3.6.5.1. Egytelep helyű ipari üzem (vállalat) kibocsátás szerkezet szerinti csoportosítása	25
1.3.6.6 Többtelep helyű ipari üzem vagy vállalat.....	28

1.3.6.6.1. Többtelephelyű ipari üzem (vállalat) kibocsátásszerkezet szerinti csoportosítása	29
<i>1.3.7. Az ipari üzemgazdasági térrendszer termelési és telephelyi tényezői.....</i>	<i>32</i>
1.3.7.1. A termelési tényező(k) fogalma.....	32
1.3.7.2. Az ipartelephelyi tényező(-k) fogalma	33
1.3.7.3. Ipartelephelyi tényezők és azok rendszere.....	35
1.3.7.4. Az ipartelephelyi tényezők és rendszerezésük bitálata	37
1.3.7.5. Átértékelt ipartelephelyi tényezőrendszer.....	38
1.3.7.6. Az átértékelt ipartelephelyi tényezőrendszer elemzése	39
1.3.7.7. A termelési tényezők költségei mint ipartelephelyi tényezők	39
1.3.7.7.1. Úthálózati kapcsolat szállításköltségei (beszerzés - piactávolság figyelembe vételével)	39
1.3.7.7.2. Energiahálózati kapcsolat fogyasztásköltségei	40
1.3.7.7.3. Fogyójószág beszerzési költségei	42
1.3.7.7.4. Rendelkezésre álló munkaerő fizetési költségei	43
1.3.7.7.5. Rendelkezésre álló telek és költségei.....	44
1.3.7.7.6. Környezetvédelmi költségek.....	47
1.3.7.7.7. A beruházási költségek fedezési összege.....	52
1.3.7.8. Pénzértékben nem kifejezhető minőségi ipartelephelyi tényezők	53
1.3.7.8.1. A lakosság ipartelepítéssel szembeni magatartásának befolyásnagysága.....	53
1.3.7.8.2. A polgármesteri hivatal ipartelepítéssel szembeni magatartásának befolyásnagysága	54
1.3.7.8.3. A telephelyi vonzóhatás növelésének minőségi befolyásnagysága	54
1.3.7.9. A piaci forgalmazási tényező bevételeinek összege, mint ipartelephelyi tényező	55
1.4. Az ipartelephely határozás fogalma	56
2. A gazdasági térrendszer rendezési elméletei	57
2.1 Ipartelephely határozási vagy kiválasztási elméletek.....	57
2.1.1. Az első ipartelephely határozás elmélete.....	58
2.1.2. Az ipartelephely határozás háromszög - modellű elmélete.....	58
2.1.3. Minimális szállításköltségű ipartelephely határozás háromszög - modellű elmélete	59

2.1.4. Minimális szállításköltségű ipartelephely határozás helyettesítéssel, háromszög - modellű elmélete	65
2.1.5. Az ipar telephely határozás költség-bevétel alapú, háromszög-modellű elmélete	68
2.1.6. A viselkedés szerepe az ipartelephely határozásban	74
2.1.7. Az ipartelephely határozási elméletek kritikai értékelése	77
3. Az ipari üzem telepítési folyamata, az üzemnagyság és az ipartelephely határozása.....	79
3.1. A telepítési folyamat felosztása	79
3.1.1. Telepítési formák.....	79
3.1.2. Telepítési indítékok	81
3.1.3. A telepítés szakaszai.....	81
3.2. Az üzemnagyság (vállalatnagyság) kiválasztása az ipartelephely-határozás előfeltétele	82
3.2.1. Az üzemnagyság lényege.....	82
3.2.2. Az üzemnagyság határai	83
3.2.3. Az üzemnagyság meghatározó tényezői.....	85
3.3. Ipartelephely határozás (kiválasztás)	88
3.3.1. Az állami ipargazdasági térrendszerpolitika eszközei.....	88
3.3.2. Egytelephelyű, bel- és külföldi ipari üzem telephely határozása.....	89
3.3.2.1. Az ipartelephely határozás feltételei 1., 2., 3., 4. alpontokkal	89
3.3.2.2. Az egytelephelyű ipari üzem telephely határozásának lefolyása.....	92
3.3.3. Többtelephelyű ipari üzem telephely határozása belföldön-külföldön	95
3.3.3.1. A többtelephelyű ipari üzem ipartelephely-határozásának lefolyása.....	95
4. Összegzés, eredmények, tapasztalatok és jövőbeli feladatok.....	97
Köszönetnyilvánítás	113
Ábrák és táblázatok	114
Irodalomjegyzék	116

ELŐSZÓ

Az ipartelephely határozás elméleteit a magyarországi rendszerváltás időszakában németországi tanárként (1980-97) kezdtem behatóan tanulmányozni. Munkám megírásában abból az alapgondolatból indultam ki, hogy a térben lévő gazdaság „gazdasági tér”, rendszerszemléletű módon „gazdasági térrendszert” alkot. Alapvetőnek tartottam azt a meghatározást, mely szerint „a gazdaságföldrajz a különböző nagyságrendű gazdasági térrendszerek tanulmányozásával foglalkozik”, ellenben a világgazdasági térrendszer hierarchikus szintjeinek a kimutatásáig, megnevezéséig és tulajdonságaik átfogó elméleti általánosításáig nem jutott el. A fordulópontot (1994) az elemi szintű őstermelő, ipari és szolgáltató üzemgazdasági térrendszereknek (mikroökonómia térrendszereknek) valamint, a világgazdasági térrendszer hierarchikus szintjeinek és önszabályozásuknak a felismerése idézte elő (1997).

A fenti felismerések lehetővé tették számomra a célkitűzések pontos megfogalmazását:

- A gazdaságföldrajz új gazdaság térrendszerű fogalmi rendszerének a kidolgozása.
- Az ipartelephelyi tényezők definíciójának a tökéletesítése és új tényező rendszer kidolgozása, amely minősítésre és költség-haszon számításra egyaránt alkalmas.
- A „telephelyi határozás” definíciójának tartalmaznia kell a környezetvédelem fogalmát.
- Tekintettel az ipari üzem telepítési folyamatára és az üzem nagyságra, olyan ipartelephely határozási eljárás kidolgozására van szükség, amely az egész világgazdasági térrendszerben alkalmazhatóvá válik.

Az első fejezet a hierarchikus gazdasági térrendszer elméleten alapuló gazdaságföldrajz, iparföldrajz és a vele összefüggő ipartelephely határozás vagy kiválasztás elméleteit és azok kritikáját foglalja össze.

A második fejezet a gazdasági térrendszer rendezést, illetve az ipartelephely határozás vagy kiválasztás elméleteit és azok kritikáját foglalja össze.

A harmadik fejezet az ipari üzem telepítési folyamatát, az üzem nagyságot és az ipartelephely határozást tartalmazza. Az ipartelephely határozás az ipartelephelyi tényezők kettős eljárási lehetőségének kidolgozásán alapszik:

1. Minősítő fokozat, alkalmassági vizsgálati eljárás
2. Költség – haszon számítás, alkalmassági vizsgálati eljárás

A fenti eljárások az ipartelephely határozást az egész világgazdasági térrendszerben lehetővé teszik.

Végül a záró összegezés az eredményeket, a tapasztalatok elméleti általánosítását és a jövőbeli feladatokat tartalmazza.

Budapest, 2000 január havában

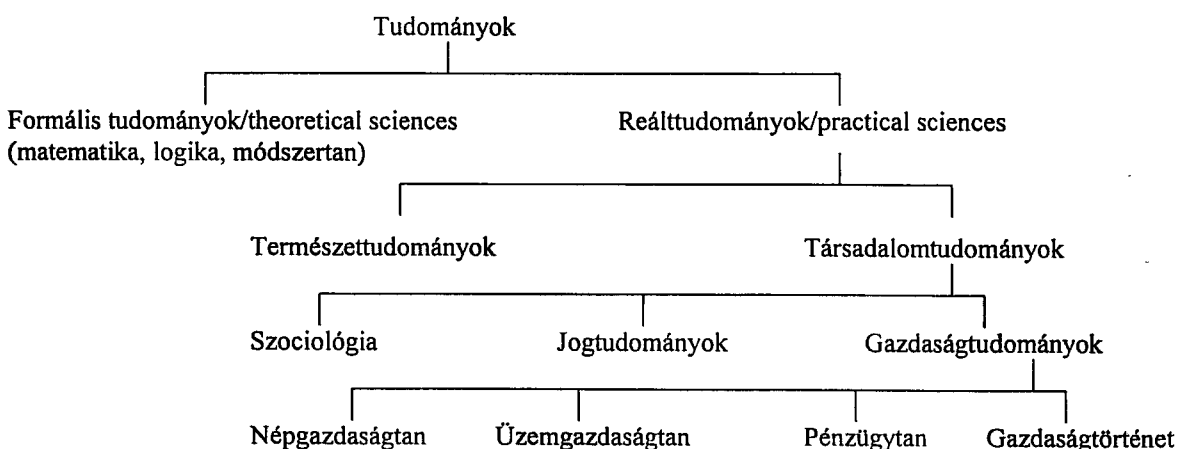
A szerző

1. A GAZDASÁGFÖLDRAJZ ÉS AZ IPARTELEPHELY HATÁROZÁS KAPCSOLATA

1.1. A GAZDASÁGFÖLDRAJZ TÁRGYA ÉS HELYE

Stackelberg szerint a gazdaság a felszerelések és intézkedések összessége az emberi szükségletek fedezésére¹. Az emberi szükségleteket a különböző áruk és szolgáltatások elégítik ki. Az árutermeléshez termelőre, illetve gazdasági alanyra van szükség. Az üzemek olyan gazdasági alanyok, melyek döntéseiket kimondottan gazdasági szempontok alapján hajtják végre. Pontosabban meghatározva; a gazdasági alany fogalmához a termelő és a fogyasztó tartoznak, akik a gazdasági cselekvések és döntések hordozói.

- A gazdaságtudományok fogalmkörébe tartozik azoknak a kutatásoknak és tudományoknak az összessége, amelyeknek feladata a gazdasági összefüggések, folyamatok, jelenségek, különösen a javak, szolgáltatások előállításának, elosztásának és fogyasztásának megismerése, kifejtése az ember szükségleteinek kielégítése érdekében. A gazdaságtudományok legfontosabb rész tudományai az üzemgazdaságtan, a népgazdaságtan és a pénzügytan².
- A gazdaságtudományok a szociológiával és a jogtudománnyal együttvéve a társadalomtudományokhoz, továbbá pedig a reáltudományokhoz kapcsolódnak (reáltudományok angolul practical sciences gyakorlati tudományok³, 1 sz. ábra).

1. sz. ábra: A tudományok osztályozása. Forrás: Fischbach, 1990, p.5.

¹ Stackelberg, H. Tübingen – Zürich, 1951

² Brockhaus, F.A. Wiesbaden, 1991, p.439.

³ Fischbach, R. München, 1990, p.5.

A földrajznak tudományként való felfogása Humboldt⁴ műveiben és Kant leveleiben bukkant fel először, de azután sokáig feledésbe merült.

Hettner az előbbiektől függetlenül hasonló térelméleti következtetésre jutott, de munkásságukat csak később Hahn és Kaminszky tanulmányaiból ismerte meg. Hettnerre Kant agnoszticizmusa hatott, amelyet felfogása bizonyít. „A földrajz a dolgokkal kitöltött térrel foglalkozó tudomány. Tájon egy térség, a föld felszíne (szerinte nem objektív valóság), a természeti környezet és a benne gazdálkodó ember értendő.”⁵

Ratzel az ember és a természeti környezetének (a tájnak) a kölcsönhatásában az utóbbit tartotta döntő tényezőnek az emberi cselekvéssel szemben.⁶ Ezt az értékelési módot földrajzi determinizmusnak nevezzük. Más kutatók az ember döntő szerepét felismerve, az átalakított táj jelölésére a kultúrtáj, az ipari táj valamint a tájelőny, a tájpotenciál fogalmakat használták.⁷

Blache a föld felszínét a tájak összességének tartotta. Szerinte a földrajz feladata az összes tájalakotók, főképp a természeti, részben a szociális tényezők jellegzetességeinek a tanulmányozása, a szerzett ismereteknek a gazdaság és a településfejlesztés szolgálatába állítása.⁸

„A lehetőség irányzatának” tájelméleti alapja van, amely a földrajzi determinizmus ellenhatásaként fogható fel, vagyis a természeti táj csak lehetőség, amelynek gazdasági értékét és jelentőségét a rajta élő ember teremti meg.⁹

A gazdaságföldrajz csiráját a németországi leíró jellegű államismerettan, illetve a politikai földrajz képezte, amely hosszú fejlődés eredményeként jutott el a mai szintjéig.

Teleki szerint „a gazdaságföldrajz az ember gazdasági életével, tágabb értelemben a termelés térbeli elhelyezkedésével foglalkozik.”¹⁰ A gazdaságföldrajzot az emberföldrajz, illetve az egyetemes geográfia szerves részeként fogta fel.

Bartels a gazdaságföldrajzot az emberföldrajzból vezette le, amelynek „feladata minden emberi tevékenység elterjedésének és összekapcsolódási modelljének kutatásában áll.”¹¹

A német és amerikai közgazdaságtan térgazdaságtani és területgazdasági iskolái a természeti tér mellett „a gazdasági tért”¹² is megkülönböztették. A félreértések elkerülése végett

⁴ Humboldt, A. Stuttgart – Tübingen, 1845

⁵ Hettner, A. Leipzig Berlin, 1923

⁶ Ratzel, F. 1882

⁷ Zoltán, Z. Bp. 1984, pp. 35-36.

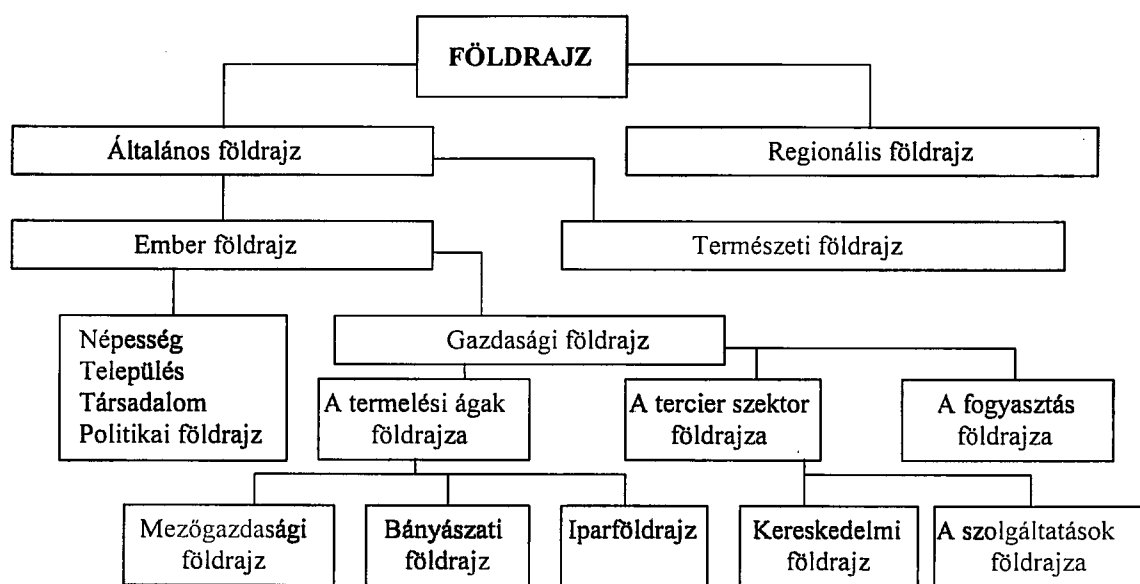
⁸ Blache, P. Vidal de la, Tome 1-18 Paris: 1927-39

⁹ Bowmann, 1921

¹⁰ Teleki, P. Bp. 1936

¹¹ Bartels, D. 1970, pp.30-36.

„a telephely elméletének”¹³ figyelembe vételével a jelenlegi munka kiinduló fogalma a gazdasági tér, illetve a gazdasági térrendszer lesz, amelyből az egyértelmű gazdasági térrendszer hierarchia felépíthető. A közgazdaságtan a gazdasági rendszereket, a gazdaságföldrajz a különböző kiterjedésű gazdasági térrendszereket tanulmányozza.¹⁴ A gazdaságföldrajzot az elmélet, a tapasztalat és a politika résztudományai alkotják, amelyek egymással szoros kölcsönhatásban vannak.¹⁵ Az előbbiekből következik, hogy „a gazdaságföldrajz a gazdasági térrendszerek rendezésének és fejlesztésének a tudománya”. (A 2. sz. ábra: A gazd. földrajz helye a földrajztudományokban).

„2. sz. ábra: A gazdaságföldrajz helye a földrajztudományokban
Forrás:Boesler, 1978, p.7.

1.1.1. A világgazdasági térrendszer elmélete

A világgazdasági térrendszert a Föld felületén elterülő országok és az országok gazdasági társulásai - az uniók, mint országos és uniós gazdasági térrendszer egységei - összességük alkotja. Elmélete a világgazdasági térrendszer egységeinek hierarchikus szintjeit és tulajdonságait foglalja magában.

¹² Isard, W.: Mass. I.I. Press, Cambridge, 1962

¹³ Thünen, I. H. 1826, Neudruck, Jena 1921; Weber, A. Tübingen, 1909, p. 16; Lösch, A. Jena, 1940; Perroux, F. Bp. 1955, p.268.

¹⁴ Schätzl, L. Paderborn, 1980, p.20.

¹⁵ Isard, W. – Reiner, T. A. 1966, pp.1-16.

1.1.2. Az Országos Gazdasági Térrendszer: OGT

O: országos, G : gazdasági, T: térrendszer

1.1.2.1. Az országos gazdasági térrendszer fogalma

„Az ország politikai határokkal körülvett területi egység fogalmából képzett országos gazdasági térrendszeren az államirányítású vagy a piaci elven alapuló, fogyasztói szükséglet kielégítésének többtényezős, önszabályozott (piaci - állami - önkormányzati- elemi üzemi), országos kibocsátását értjük. Országos kibocsátáson (nemzeti kibocsátáson) a pénzértékben kifejezett kibocsátás nagyságát értjük. Az országos gazdasági térrendszerben diktatórikusan kialakított és irányított hierarchikus gazdasági térrendszerszintek kibocsátása alacsony hatásfokú. Jövedelmező kibocsátás csak a magántulajdonon alapuló, demokratikus államokban lehetséges, ahol a fogyasztói szükséglet kielégítése többtényezős önszabályozással valósul meg. A bevezető meghatározásból következik, hogy az országos gazdasági térrendszer az egész Föld területére kiterjedő világgazdasági térrendszernek, a fogyasztói szükségletet kielégítő országos kibocsátási térrendszer egységét, területe pedig az országos kibocsátási területességét alkotja.

1.1.2.2. Az országos gazdasági térrendszer és tulajdonságai

0.Szint; Országos gazdasági térrendszer: OGT

Tulajdonságai:

- Hierarchia: alá-fölérendeltséget, az egyes részek egymásba ágyazását, a részegység-egység kapcsolatát, egy felbontássorozat végeredményét, rangsorát jelenti, régiós, községi, elemi üzemi szintekkel. Ezekben a szintekben további rangsorok (hierarchiák) mutathatók ki. A rendszerek hierarchiájának a meghatározása, ha fentről lefelé történik, rendszerelemzésnek, ha lentől az elemi részekről fölfelé történik, rendszerszintézisnek nevezzük.
- Szerkezet: az országos gazdasági térrendszeren belül őstermelő, ipari, szolgáltató gazdasági tevékenységek csökkenő szintű régiós, községi és elemi-üzemgazdasági térrendszer szintekre történő felbontását jelenti. A növekvő szintű felbontás ezzel ellentétes

irányú, mivel az elemi-üzemi szinttől felfelé, az országos gazdasági térrendszerig terjed. A felsorolt szinteket eltérő szerkezetű egységek alkotják.

- **Kölcsönhatás:** az országos gazdasági térrendszerben az elemi-üzemi szintű belföldi vagy külföldi kapcsolatokból eredő termelési vagy fogyótényező szükséglet beszerzése, kombinálása és az abból származó kibocsátásnak (árú, szolgáltatás) valamint a tőkének a különböző bel-és külföldi elemi, községi és régiós szintek közti mozgása, fogyasztói felhasználása. A különböző gazdasági térrendszerek növekedése és fejlődése a jövedelmező kölcsönhatásoktól függ.
- **Önszabályozás:** az elemi-üzemi, községi és régiós szintek jövedelmező kibocsátása csak állandó visszacsatolásos, többtényezős önszabályozó tevékenységgel, a felső, a középső és az alsószintű politikák egyeztetésével, a környezeti háztartás egyensúlyozásával és a hátrányos folyamatok gátlásával valósítható meg.

Rendszerszemléletű értelmezésben az országos gazdasági térrendszer piacelvű működése alapján egy nyíltrendszer, amely visszacsatolásos önszabályozással működő makrogazdasági térrendszernek vagy kibernetikai modellnek tekinthető. A visszacsatolás a gazdaságban, a társadalomban is visszajelentésen alapuló pozitív vagy negatív szabályozási módosítást jelent. Következésképpen megállapítható, hogy nemcsak az élőlények, az egyes technikai szerkezetek, az ökológia rendszerek, hanem az országok gazdaságai, a társadalmak is önszabályozással, illetve többtényezős önszabályozással működnek. Egy gazdasági térrendszerben az önszabályozás hatékonysági fokát minőségi fokozatok felhasználásával értékeljük: nagyon rossz= 1, rossz= 2, gyenge = 3, kielégítő = 4, jó = 5, nagyon jó= 6.

Önszabályozott közigazgatási szerkezetátalakító támogatással az alacsony jövedelmű **régiók** kibocsátása javítható és a hátrányos folyamat ezáltal gátolható.

- **Folyamat:** az országos gazdasági térrendszer többtényezős önszabályozott kibocsátású dinamikájának időben változó szakaszossága a fogyasztói szükséglet kielégítésére.

A fenti 5 tulajdonság az országos gazdasági térrendszernek az alább elemzésre kerülő szintjeire, a gazdasági uniókra, illetve a világgazdasági térrendszer egészére is érvényesek.

- *Az ország területi egységeiből képzett gazdasági térrendszer szintek:* modellként a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) közigazgatási rendszere szolgál.

A régiós és a községi gazdasági térrendszer szintek körülhatárolásában, megnevezésében az Európai Unió tagállamaiban érvényesített területi statisztikai egységek jegyzékét alkalmazom (Nomenclature des unités territoriales statistiques NUTS). A tagállamok eltérő területnagysága és közigazgatása szükségessé tette a viszonylagos egységesítést, vagyis a kétszintű régiós és az egyszintű helyi közigazgatás bevezetését. „A régió az állami szint alatti, politikai önkormányzattal ellátott, törvényes területi egység” az Európai Unióban. Ez a definíció az államhatalmi jogosítványok lefelé történő megosztását tükrözi. A NUTS-1., 2., 3., területi statisztikai egységek: 1. nagyrégió, 2. középrégió, 3. kistrégió, a 4. és az 5. települési szinteket jelölnék.

A kétszintű régiós közigazgatási szerkezetre a NUTS-1., 2., 3., a községi szintre a NUTS - 4., és a 5. szolgálnak választási lehetőségként a tagállamokban és más államokban. A régiók határai legtöbbször a már meglévő közigazgatási egységek határait követik. Az alábbi szintek gazdasági térrendszereinek többesszámú fogalmán az alkotó egységek összességét értjük, amelyeket további hierarchia, szerkezet, kölcsönhatás, önszabályozás és folyamatbeli különbségek jellemeznek.

1.Szint: Nagyrégiós gazdasági térrendszerek: 1.rgk (1. r= nagyrégió, g= gazdasági, t =térrendszer, k= a térrendszer többesszáma)

Az NSZK-ban a nagyrégiós gazdasági térrendszerek összességét a tartományok alkotják (13 tartomány Land és 3 tartományi jogú város van, ez összesen 16 tartományt jelent). A nagyrégiós gazdasági térrendszer az országos gazdasági térrendszernek a felső középszintű, önkormányzati jogkörű, fogyasztói szükségletet kielégítő, többtényezős önszabályozott nagykibocsátási térrendszer egysége. Területe a nagyrégió (1) az ország területének a nagykibocsátási területegysége.

2.Szint: Középrégiók vagy kormánykerületek: 2, rk (2.r= középrégió, k a középrégió többesszáma). A középrégiók vagy kormánykerületek szintjén a középrégiók vagy kormánykerületi egységek összességét értjük. A középrégió vagy kormánykerület (Landbezirk) több járásból összetevődő, középszintű területegység. Hivatali központi utasításokat közvetítő, statisztikai adatgyűjtő, tényfeltáró, támogató funkciókat ellátó, önkormányzati jogkör

nélküli szervek. A többtényezős önszabályozás hiánya folytán a középrégiók csak közép-szintű területegységek és nem középrégiós gazdasági térrendszerek.

3.Szint: Kisrégiós gazdasági térrendszerek: 3. rgtk

vagy járásgazdasági térrendszerek: 3. jgk

(j = járás, a többi rövidítések azonos értelműek az előbbiekkal)

A kisrégiós vagy járásgazdasági térrendszer szintet a járások (Landkreise) és a járásjogú városok összessége alkotja. A kisrégiós vagy járásgazdasági térrendszer az országos gazdasági térrendszernek az alsó középszintű, fogyasztói szükségletet kielégítő, többtényezős önszabályozott kibocsátási térrendszer egysége. A kisrégió vagy járás pedig a kiskibocsátási területegysége.

4.Szint: Községgazdasági térrendszerek: kögk (kö= község, a többi rövidítések azonos értelműek az előbbiekkal)

A községgazdasági térrendszerek szintjét a községek és a városok összessége alkotja. A községgazdasági térrendszer az országos gazdasági térrendszernek a helyi önkormányzati jogkörű, fogyasztói szükségletet kielégítő, többtényezős önszabályozott, községkibocsátási térrendszer egysége. Területe pedig a községkibocsátási területegysége.

Az üzem fogalmából képzett elemi szintű üzemgazdasági térrendszerek:

Elemi Szint: Üzemgazdasági térrendszerek: ügk (ü=üzem)

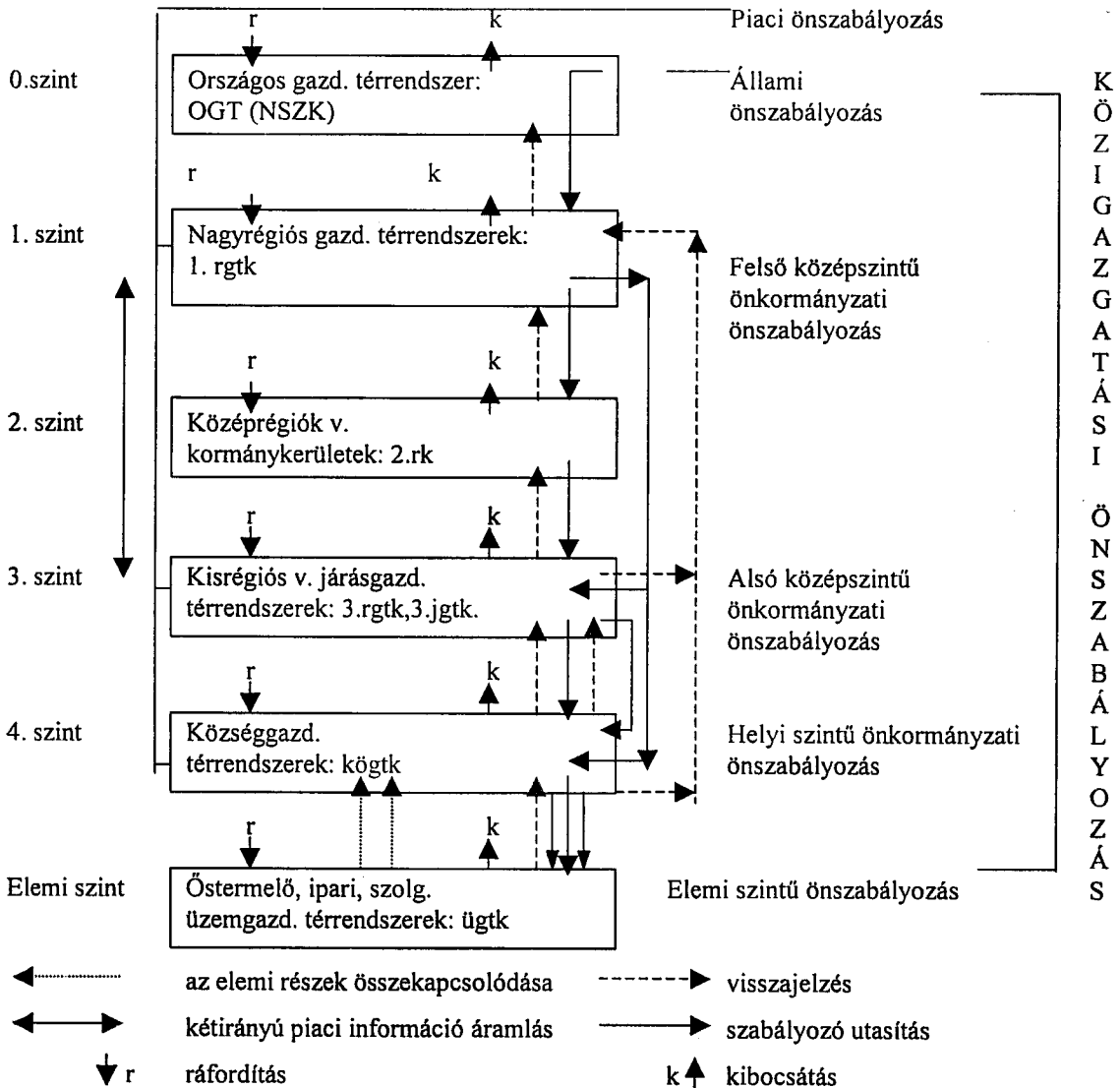
vagy mikroökonómia térrendszerek: mtk (m=mikroökonómia)

Az elemi szintet az üzemgazdasági térrendszerek összessége alkotja. Az üzem vagy vállalat nagyságától függetlenül fogyasztói szükségletet kielégítő, elemi üzemgazdasági térrendszerként értelmezhető, amely az országos gazdasági térrendszernek a legkisebb kibocsátási térrendszer egysége. Telephelye pedig az üzemgazdasági térrendszer kibocsátási területe, az ország területének a legkisebb kibocsátási területegysége.

Az üzemgazdasági térrendszerben a termelési tényezők kombinációjával kifejtett gazdasági tevékenység szerkezete alapján östermelő, ipari és szolgáltató¹⁶ üzemgazdasági térrendszereket különböztetünk meg, amelyek a községgazdasági térrendszerek kialakulásában, nö-

¹⁶ Clark, C. London, 1951 óta az összgazdaságot 3 ágra osztjuk: 1. Elsődleges gazdasági ág: ebben a nyersanyagok östermelése folyik: mező, erdőgazdaság, halászat, bányászat, a nyersanyagok feldolgozása nélkül. 2. Másodlagos gazdasági ág: az elsődleges gazdasági ág által termelt nyersanyagok feldolgozásának és megmunkálásának ipara vm. az energiatermelés, az építőipar, a kézműipar és a házi ipar tartoznak ide. 3. Harmadlagos gazdasági ág a szolgáltatásokat foglalja magában: a gazdálkodó ember javító, tisztító, szállító, kereskedő, szállásadó, tisztviselő, oktató, nevelő, tervező, kutató, alkotó, védő, ápoló, hírközlő, szórakoztató tevékenységét értjük stb.

vekedésében játszanak szerepet. Az üzemnagyságtól függően az üzemgazdasági térsziszte-
rek eltérő számú üzemgazdasági téralrendszerből állnak: termelő, szolgáltató
téralrendszerek. Kibocsátási önszabályozása a piaci, a közigazgatási és a környezeti egyen-
súlyi követelmények figyelembe vételével valósítható meg (3.sz. ábra).

3. sz. ábra: Az országos gazdasági térsziszte több tényezős önszabályozott kibocsátási modellje.
Forrás: Papp F.

1.1.2.3. A gazdaságföldrajz fogalomrendszerének módosított összefoglalása

Schätzl¹⁷ a gazdaságföldrajzi elmélet, tapasztalat és politika fogalmait a térgazdaság
valamint a gazdasági térsziszte tulajdonságaival egyesítette (szerkezet, kölcsönhatás, fo-
lyamat), mellőzve a hierarchia és a szabályozási tulajdonságokat. A régió térbeliségét a
„regionális térgazdaság” fogalmával fejezte ki. Elmélete sikertelen próbálkozásnak bizo-

nyult, mivel nem ismerte fel a gazdasági térrendszer szint és területi egysége közti viszonyt valamint az önszabályozott kibocsátás szerepét a gazdasági térrendszer szintek kialakulásában. A fordított szókapcsolású „térgazdaság” fogalom a hierarchikus szintek megnevezésére alkalmatlan. Ez a cél csak a „ gazdasági térrendszer” fogalommal érhető el. A fenti tények alapján a gazdaságföldrajzi fogalomalkotási kísérlete teljes módosításra szorul. A régiókat (1.,2.,3.) tanulmányozó gazdaságföldrajz elméletet, tapasztalati kutatását, politikáját, ha összekapcsoljuk a gazdasági térrendszer tulajdonságaival (hierarchia, szerkezet, kölcsönhatás, önszabályozás, folyamat) új gazdasági térrendszer fogalmakhoz juthatunk. A - régióból - képzett régiós szót használom és teljesen mellőzöm a -regionális-, idegen tövű (regional) magyar nyelvrontó szót.

A módosított fogalomrendszer csoportosítása:

1. Gazdasági térrendszer elméletek: 4 csoportba sorolhatók:

- Üzemgazdaság térrendszerű telephelyhatározási elméletek: egy mezőgazdasági, ipari vagy szolgáltató magánüzem (magánvállalat) optimális telephelyének kiválasztását írják le az országos és a világgazdasági térrendszerben.
- Országos gazdaság térrendszerű szerkezetelméletek: az országos gazdasági térrendszeren belüli összes üzemgazdasági térrendszereknek a régiós és a községi gazdasági térrendszerekben való eloszlásával, időbeli szerkezetváltozásával foglalkoznak.
- Régiós (1., 2., 3. közül valamelyik) gazdaság térrendszerű növekedési és fejlődési elméletek: céljuk a régiók és a települések társadalmi - gazdasági fejlődésének elméleti kifejtése valamint az országos gazdasági térrendszer összes régiói közti fejlődési fokozatkülönbségek szerkezeti dinamikájának bemutatása és magyarázata.
- Országos gazdaság térrendszerű kölcsönhatás elméletek: az egyedi termelési tényezőknek (munkaerő, fogyószó, termelési eszköz), a szolgáltatásoknak, az áruknak és a tőkének a gazdasági térrendszerek közti mozgás okaival, hatásaival foglalkoznak.

A fenti elméletek az önszabályozott kölcsönhatások folyamatának felismerését nélkülözik, ezért magyarázó értékük hiányos.

2. Gazdasági térrendszer tapasztalati kutatás: megkülönböztető:

¹⁷ Schätzl, L.. Schöning, 1988, p.20.

- Üzemgazdaság térrendszerű tapasztalati szerkezetkutatás: a mezőgazdasági, ipari, szolgáltató üzemgazdasági térrendszerekre vonatkozik.
- Régiós gazdaság térrendszerű tapasztalati szerkezetkutatás: a hozzátartozó község-gazdasági térrendszerekben.
- Régiós gazdaság térrendszerű növekedési és fejlődési tapasztalati kutatás.

A tapasztalati kutatás összekötő kapocs a gazdasági térrendszer elméletek és a gazdasági térrendszer politika között. Mindezek deduktív magyarázati tételek ellenőrzésében vagy indukcióval kiegészített elméleti ismeretek szerzésében, a jelenlegi régiók politikai kérdéseinek megoldásában vagy a jövő folyamatainak az alakításában játszanak szerepet.

3. Gazdasági térrendszer politika: úgy határozható meg, mint a gazdasági térrendszerek ökológiaelvű közintézményi rendezése és fejlesztése. Mindez politikai önszabályozásnak nevezhető.

Ezenkívül megkülönböztető:

- Üzemgazdaság térrendszerű szerkezetpolitika: célja az egyedi és az összes üzemgazdasági térrendszerek szerkezeti fejlesztése az országos gazdasági térrendszerben.
- Régiós gazdaság térrendszerű szerkezetpolitika: egyes régiós gazdasági térrendszereknek vagy az összes régiós gazdasági térrendszereknek célszerű szerkezeti fejlesztésével foglalkozik.
- Országos gazdaság térrendszerű mobilitás politika: a termelési tényezők, szolgáltatások, áruk, tőke mozgásának befolyásolását értjük alatta a különböző gazdasági térrendszerekben.

1.1.3. Az Európai Unió gazdasági térrendszere: EUGT

A társadalmi jólét növelése érdekében a fejlett európai ipari államok az eddigi nemzetgazdasági politika hátrányaiból okulva, hatékony társulási formákat dolgoztak ki. A sikeres gazdasági társulás alapvető követelménye elsősorban az, hogy a résztvevő országok többé - kevésbé hasonló gazdasági szinten legyenek, másodsor pedig alapvetően egészít-sék ki egymást, mind termelési, mind keresleti szerkezetükben. Ezeket a társulásokat a fokozatos összetettség és a kölcsönös gazdasági függőség jellemzi. Az egységesítés egy hosszantartó többtényezős, önszabályozott kölcsönhatási folyamat eredménye, amelyben a

belső kölcsönhatási korlátozásokat vagy gátlásokat leépítik. Az EUGT további értelmezése:

- Szabadkereskedelmi övezet: a tagállamok között vámmentes szabad kereskedelem biztosítása.
- Vámunió: a tagállamok a vámmentes szabad kereskedelem mellett a nem tagokkal szemben egy közös külső vámot állítanak fel (harmadik ország).
- Közös piac: a tagállamok közti vámmentes szabad kereskedelem, a nem tagokkal szembeni közös külső vám felállítása mellett megszűnik a tagországok közti áruk, szolgáltatások, munkaerő és tőke áramlásának korlátozása.
- Gazdasági unió: a tagállamok közti vámmentes szabad kereskedelem, a nem tagokkal szembeni közös külső vám működtetése, a tagországok közti áruk, szolgáltatások, munkaerő és a tőke áramlásának biztosítása valamint a nemzetgazdasági politikák és a jogrend összehangolása, közös pénz bevezetése. A tagállamoknak a külgazdasági és a nemzetgazdasági politika több területein fel kell adniuk függetlenségüket, ezért nemzetgazdasági alapon szervezett, nemzetek feletti szervezetek döntenek a tagállamok ügyeiben.
- Teljes gazdasági egyesítés: az előbbi társulási formák¹⁸ alapelveinek a további érvényesítése, a nemzetgazdasági politikák és a jogrend egységesítése valamint a közös cél eléréséhez szükséges szervezeti és intézményi rendszer kiépítése. Ezáltal megvalósul a független államok gazdasági társulásainak a teljes egységesítése, a többtényezős önszabályozott kibocsátású „Európai Unió gazdasági térrendszere” - EUGT. Feltételezhető, hogy a gazdasági társulások integrációja egész Európára kiterjed, esetleg egyes tagállamok kiválnak és új tömörüléseket hoznak létre. Az Európai Unió gazdasági térrendszere és bármely más uniós gazdasági térrendszer a világgazdasági térrendszernek az uniós kibocsátási térrendszer egységeként értelmezhető. Területe pedig az uniós kibocsátási területegysége.

¹⁸ Hitiris, T. Szegedi Rt. 1995, pp.19-326.

1.1.4. A Világgazdasági Térrendszer: VGT

V: világ, G: gazdaság, T: térrendszer

A bolygónk egészére kiterjedő világgazdasági térrendszert az összesített kibocsátású országos és uniós gazdasági térrendszerek, mint egységek együttese alkotják. Területét az összesített kibocsátású ösztérület képezi. Az egységek eltérő szerkezete, kölcsönhatása és önszabályozása különböző kibocsátást és jövedelem nagyságot eredményez. A világgazdasági térrendszerben a fogyasztói szükségletek kielégítése az országos és uniós egységek kibocsátásainak kölcsönhatásaival valósul meg. Az egységek közti kölcsönhatásokat piaci szerződések, illetékfizetési kötelezettségek és tilalmak szabályozzák. A megkülönböztető politika nagyfokú egyensúlyhiányhoz vezet az alacsony és a magas kibocsátású gazdasági térrendszerek között. Ezért a világgazdasági térrendszer egészére az alacsony hatásfokú piaci és nemzetközi intézményi (ENSZ) önszabályozás jellemző.

A bolygónk egészére kiterjedő világgazdasági térrendszer tanulmányozásával a világgazdasági földrajz foglalkozik, amely az elméletképzés, a tapasztalati elemzés mellett azt a fontos feladatot is betöltheti, hogy hozzájárul a társadalmi - gazdasági célkitűzések hatékony megoldásához.

1.2. A GAZDASÁGFÖLDRAJZ KUTATÁSI MÓDSZEREI

A módszer legáltalánosabb értelemben valamely cél elérésének a módja, meghatározott módon **rendezett tevékenység**, alkalmazása a **megismerés feltétele**. Az **elmélet és a módszer relációja úgy értelmezhető**, hogy a módszer az elmélet alkalmazása vagy funkcionálása. Az elmélet és a módszer **merev elválasztása helyett az elmélet mint módszer és a módszer mint elmélet egységének elvére támaszkodunk**. A módszer tehát az elmélet és a gyakorlat sajátos összefonódása.

A következőkben röviden összefoglalom a gazdaságföldrajzban alkalmazott legfontosabb kutatási módszereket.¹⁹

¹⁹ Der Grosse Brockhaus, Wiesbaden, 1979, p.537.

1.2.1. Megfigyelés, indukció, dedukció

- A környezeti tényezők, tárgyak, folyamatok, célirányos, figyelmes észlelését, szükség szerint különböző eszközök igénybevételével megfigyelésnek nevezzük. A rendszeres megfigyelés a tapasztalati tudományok alapvető módszere. A megfigyelési jegyzőkönyv megállapításainak leegyszerűsítésével hipotézisek, elméletek és törvények vezethetők le.
- Az indukció az egyedi, tényleges jelenségek vizsgálatából indul ki, és megkísérli ki-nyomozni azt, amit ez az egyedi jelenség elvileg tartalmaz. A következő egyedi jelen-séget hasonlóképpen vizsgálja, hogy milyen elvi ismereteket rejt magában. Azután kö-vetkezik a harmadik egyedi jelenség vizsgálata, és ezt az eljárást addig folytatja, amíg megbizonyosodik, hogy egy általános érvényű állítást (felismerést) meg tud fogalmazni. Tehát az indukció a sajátostól (specifikus) az általános felé halad. Ez az eljárás mesz-szemenő rokonságot mutat az empirikus statisztikai eljárásokkal, és ma a tömegjelen-ségek kutatására kiválóan alkalmas; piac, fogyasztás, konjunktúra stb.²⁰
- A dedukció fordítva játszódik le. Bizonyos alapállításból (axióma, feltevés) indul ki, logikus kombinációval és levezetéssel új felismeréshez vagy végkövetkeztetéshez jut. Amíg az indukció az egyeditől az általánoshoz jut, addig a dedukció az egyedi felé ha-lad. A deduktív módszerek előfeltevései a tapasztalatból, vagy egy világnézeti koncep-cióból indulnak ki. Ha az előfeltevés a valósággal összhangban van, csak akkor lehet biztos, hogy a deduktív ismeret a valóságnak megfelel²¹ (4. sz. ábra, indukció, deduk-ció).

Indukció:

1. jelenség vizsgálata + 2. jelenség vizsgálata + 3. jelenség vizsgálata + 4. jelenség vizsgálata

→ Általános állítás vagy felismerés

Dedukció:

Tapasztalat, vagy valósághű világnézeti koncepció + Logikai következtetés

→ Eredmény, vagy végkövetkeztetés

4.sz ábra; Indukció, dedukció

Forrás; Papp Ferenc

²⁰ Menne, A. München, 1966, p.66.

²¹ Fischbach, Reiner: Wien, p.55-56.

1.2.2. Hipotézis, elmélet és törvény

- Adott helyzet tanulmányozásakor a kutató hamar rájön arra, hogy az általános összefüggésekről és a megfigyelt tények kölcsönös függőségéről bizonyos, ideiglenes elképzeléseket kell megfogalmaznia. Ezután hozzáfog egy valószínűleg még nem teljes, ideiglenes, általános érvényű magyarázat vagy egy hipotézis kidolgozásához. Ahol kísérleti ellenőrzés nem lehetséges, ez az eljárás mint a legfontosabb munkamódszer jön számításba. Egy ilyen természetű hipotézist munkahipotézisnek nevezünk. Ez arra szolgál, hogy minket a dedukció útjainak minden kritikus pontján átvezessen, amelyeknek a vizsgálata a munkahipotézis értékét igazolja. Ezek a pontok munkahipotézisünk helytelenségeit is bizonyíthatják. Ezért minket ezek különösen érdekelnek. Szándékunk nem az, hogy magyarázatunk helyességét igazoljuk, hanem hogy képességünk szerint kikütsassuk a valóságot. Mindezekért a munkahipotézist a kutatás elengedhetetlen munkaeszközének tartjuk.²²
- Ha elképzelésünk helyességéről meggyőződünk és képesek vagyunk azt megfelelően megfogalmazni, elméletről beszélünk. Az elmélet egy végleges, általános, az igaz ítéletek összefüggő rendszere. Régebb az eredeti görög értelmezés szerint csak egy dolgot jelentett, a szó legszélesebb értelemben. Ma a szellemi elmélkedést az értékelést és egy tudomány általános elveinek biztos ismeretét is jelenti. Takarékos memória, kulcsot ad az összefüggések megértéséhez. Ebben van a gyakorlattal szembeni előnye. A hipotézisek és munkahipotézisek a földrajzi munkában eddig is érvényesültek, de az elméleti tételeket sokáig elhanyagolták. Bizonyos törvényeket megfogalmaztak, de azok leggyakrabban egyszerű gyakorlati szabályok maradtak. Az elméleti alapok hiánya ezért a közelmúltban nagyon kiütközö volt. Éppen ezért szükséges az elméleti állítások absztrakt és logikus gondolkodás útján történő bizonyítása. Egyesek az elméletet gyakran a gyakorlat ellentétének nézik. Ellenben a kifejtettek alapján egy ilyen antitézis értelmetlennek tűnik. Az elméleti tételnek a gyakorlati munkában is szerepe van. A nagyfokú elvonatkoztatás leegyszerűsíti az elmélkedést, lehetővé teszi a folyamatok irányítását és szimulációját, objektív összehasonlítási lehetőségeket nyújt és alapot szolgáltat a jóslati kijelentésekhez is.²³

²² Kutschera, F. München, 1971, p.58-91.

²³ Husserl, E. Tübingen, 1968, p.230-238.

- A törvény egy lépéssel tovább vezet. A fogalom az eredmények sorozatára vonatkozik, más szavakkal az állapotok változására. Azonos feltételek esetén a törvény által rögzített és ismert művelet mindig azonos módon folyik le, és mindig ugyanazt az eredményt adja. Ismert törvény esetén fennáll a prognózis lehetősége és a folyamat manipulációja a változók manipulációjával. A racionális gondolkodásban az ok - okozati összefüggés²⁴ sarkpontnak tekinthető egy elméleti állításban és a törvények megfogalmazásában.

1.2.3. Modell és számítás

- A modellek építése és alkalmazása a tudományos kutatásban nem újszerű. Már a klasszikus görög időkben is nagy szerepe volt. A földrajzi tevékenységben a modellekben és a modellekkel történő gondolkodás viszonylag új (20 sz. 60- as évek). A számítógépeket megelőző időszakból a legjobban ismertek a Thünen - körök, a föld hasznosításának modellje, Weber, Isar, Schmidt telephely tényezőinek modelljei, a Cristaler által Németországban kifejlesztett központok hatszögű modellszerkezete²⁵. A modellek szemléltető ábrái lehetnek a mi elképzeléseinknek megfelelő képzeletbeli modellek, vagy minden szempontból olyan jól ismertek és mérhetőek, hogy ezekkel, mint egy géppel dolgozni tudunk (operatív modellek). Ebben az esetben a modellre ható erőket vagy tényezőket, annak egyes részeit megváltoztathatjuk, és így minden elképzelhető lehetőségeket szimulálhatunk. Számítógéppel kevés időráfordítással, bonyolult operatív modelleket állíthatunk össze. A modellek ma már valóságként szerkeszthetők meg. A szimulációs folyamatok az összefüggésekre több felvilágosítást adhatnak, mint bármikor előbb²⁶.
- A gazdaságföldrajzi kutatásban, az elméletképzésben valamint a gyakorlati kivitelezésben a számítások szolgáltatják azokat az adatokat, amelyekkel adott térben és időben az ember által termelt és forgalmazott javak mennyisége, értéke kifejezhető. „fontosabb számítások; bruttó, nettó nemzeti jövedelem, egy főre eső jövedelem, népsűrűség, iparsűrűség, beruházás, foglalkoztatottság, munkanélküliség, születés, elhalálozás, életszínvonal” stb²⁷.

²⁴ Husserl, E. Tübingen, 1968, p.244-246.

²⁵ Modelljeik a 2.1.2, 2.1.3-részekben találhatók.

²⁶ Boesch, H. 1977, p.138-144.

²⁷ Schätzl, L. Paderborn, 1981, pp.13-53.

1.2.4. Analízis és szintézis

Különböző kultúrkörökben a gondolkodási folyamatok különböző módon játszódnak le. Az elemzés (analízis) módszerével a szintézist kutatni már a görög időkben ismeretes volt. Ez a módszer kiválóan alkalmas a komplex struktúrák (Föld) elemzésére, amelyekben az alkotó elemeket elkülönítjük, mindegyiket megismerjük, azután fokozatosan a szerkezeti felépítésben nyomon követjük. Az analízis görög töre vezethető vissza, jelentése: egy dolgokat feloldani. ezzel ellentétben a szintézis összetételt jelent. Az elemekig jutó feloldást, elemi analízisnek nevezzük. Az összetételnél rész - és teljes szintézis történik. Egyes szakértők kiválóak lehetnek az analízisben, de eredménytelenek a szintézisben. Az analízis a földrajzban is magas szintet ért el. A geográfusok a formális és a funkcionális szintézisekben viszonylag jelentős sikereket értek el, de a két rendszer egyesítésében nehézségek mutatkoznak, ami az eltérő dimenziókra vall²⁸.

1.2.5. Rendszerszemléletű módszer

„A rendszer azt az elgondolást foglalja magában, hogy az összekapcsolt elemek halmaza egésznek alkot, amelynek tulajdonságai az egészre, nem pedig alkotó elemeire jellemzők.”²⁹ A rendszerszemléletű gondolkodás a környező világról való gondolkodást jelenti, a rendszer fogalmának a segítségével. A rendszerekkel foglalkozó tárgy megkülönböztető jegye, hogy más tárgyakkól mondanivalója van. A rendszerszemlélet így definiálható: „A problémák széleskörű megközelítése, mely minden olyan tényezőt igyekszik figyelembe venni, amely a probléma különböző összetevői közötti összefüggésekre fordítja a legnagyobb figyelmet.”³⁰ A rendszerszemléletű megközelítés elfogadja a tudomány állításait, mivel azok a valóságot tükrözik, ellenben feltételezi, hogy a világ strukturált egészekből áll (atomok, molekulák, sejtek, élőlények, égitestek), amelyek azonosságukat bizonyos feltételek mellett megőrzik és egész voltukat megjelenítő általános törvényszerűségeket mutatnak fel, így módon egészítve ki a tudományos leegyszerűsítési felfogást. A rendszerszemléletű módszer a rendszert alkotó tényezők megismerése érdekében alkalmazott célirányos tevékenység módja.

²⁸ Hettner, A. Breslau, 1927

²⁹ Bertalanffy, L. 1950.

³⁰ Checkland, P. Wiley, 1981.

1.3. IPAR ÉS IPARFÖLDRAJZ

1.3.1. Az ipar fogalma

„Az ipar” főnév magyar nyelvújításkori elvonás eredménye (ipar → kodik) eredeti értelmében, iparkodik, törekszik, igyekszik stb. Későbbi jelentésében nemzetközi mintájú tükörszó: franciául industrie, angolul industry, németül Industrie, magyarul szorgalom, törekvés → ipar³¹. Az ipar fogalmát korábban nálunk is a latinból vett - industria - fejezte ki³².

- Az Egyesült Nemzetek (UNISIC) meghatározása alapján: „Az ipar az anyagoknak mechanikai vagy vegyi átalakítását végzi, új termékekké.”³³ Ebből a csonka meghatározásból hiányzik az energianyerés, vagy átalakítás, továbbá az építőipar, a kézműipar és a háziipar elhatárolása.
- Több tudós az ipar fogalmát a következőképpen határozza meg megkülönböztetve a termelő kézműipartól: „Az iparban az anyagoknak vagy energiáknak munkamegosztásos és szabályszerű átalakítása játszódik le, amelynek a folyamán új termékek és új energiaformák képződnek. Amennyiben egyedi gyártás nem szükséges, széria vagy tömeggyártás történik, a technikai, termelési eszközök és idegen energia felhasználásával.”³⁴ Ez a definíció rendszerint kiegészül: „Az ipar a lakóhelytől elkülönült üzemi be rendezéseket használ, amelyek nem kapcsolódnak föltétlenül egy helységhez. Raktári készletre, ugyanakkor egy névtelen, sajátos külső fogyasztói piacra termel és egy bizonyos tőkét igényel. Ennek a gazdasági módnak a célja az emberi szükségletek fedezése. Amint azt Fourastié J. (1954) hangsúlyozta, a gazdasági haladást elsősorban a munkamegosztás tette lehetővé³⁵. Munkamegosztás már a jelentősebb manufaktúrákban is volt pl. óragyártásban (1720) Franciaországban 21 szakmát tartottak számon³⁶. Hasonló volt a helyzet a szövő és a bútorigarban is. A munkamegosztásban egy új elv érvényesül, amelyben a gyártási folyamat számos részfolyamatra bomlik, lehetővé téve a gyorsítást, az ésszerűsítést, a tökéletesítést, az áttekinthetőbb szervezést és a jobb ellenőrzést.

³¹ A magyar nyelv történeti etimológiai szótára: 1970, pp.226-227.

³² Industria: Magyar Hírmondó, 1793.

³³ UNISIC

³⁴ Chardonnet, J. 1962, Paris; Thürauf, J. 1975, Regensburg; Quasten, H. 1979.

³⁵ Fourastie, J. 1954, Köln

³⁶ Diderot, D. D'Alembert, J. 1751. p.80.

1.3.2. Az iparcsoportok és a fontosabb iparágak

A lenti csoportosítás³⁷ célja, hogy az olvasó áttekintést nyerjen napjaink legfontosabb iparágairól.

1. Alapanyag és termelési javak iparai

Ásványolajfeldolgozó ipar
Kő- és földfeldolgozó ipar
Vastermelő ipar
Vas- acél és temperöntő ipar
Színesfémipar
Húzó és hideghengerlő ipar
Vegyipar
Szénhidrogénipar
Famegmunkáló ipar
Faköszörület, cellulóz, papír, papírlemez ipar
Gumi és azbesztfeldolgozó ipar

3. Fogyasztási javak iparai

Hangszer és játékipar
Ékszeráru és ékkőipar
Finomkerámiai ipar
Üvegipar
Fafeldolgozó ipar
Papír és papírlemez feldolgozó ipar
Nyomda és sokszorosító ipar
Műanyagfeldolgozó ipar
Bőripar
Bőrfeldolgozó ipar
Textilipar
Készruhaipar

2. Beruházási javak iparai

Acélformálás és építőipar (könnyűfémépítés is)
Gépgyártó ipar
Járműipar
Hajóipar és repülőipar
Elektrotechnikai ipar
Finommechanika, optika és óraipar
Vasbádog és kerámiaipar

4. Élelmiszer és élvezeti szerek iparai

Élelmiszer és Hal ipar
Dohányfeldolgozó ipar

1.3.3. Az építőipar, a kézműipar és a háziipar elhatárolása

- Az építőipar nem tévesztendő össze az építőanyag iparral, mert az előbbinek nincsen állandó telephelye. Egy völgyzárógát megépítésével az adott tevékenység befejeződik, az építőtelepet megszüntetik, vagy áttelepítik.
- A kézműiparban rendszerint kevés, vagy csak egy személy dolgozik és a helyi fogyasztók számára kis tömegben termel. Az üzemek kicsik, tőkeszegények és az épületek rit-

³⁷ Brücher, W. Braunschweig, 1982, p.25.

kán használhatók ki. Az üzem, ha javítási munkálatokra korlátozza tevékenységét, a szolgáltató szektorhoz sorolandó.

- A háziipar csekély mennyiségű termelése folytán, gazdaságilag elenyésző szerepet játszik. Az ipari résztermelés gyakran lakásokba kihelyezve folyik, de itt nem beszélhetünk üzemekről.

1.3.4. Az iparföldrajz tárgya és helye

Mikus szerint „az iparföldrajz kutatási tárgya az ember ipari tevékenysége útján kialakult ipari tér, valamint az iparból eredő térképző folyamatok.”³⁸ Ezenkívül az iparföldrajz a gazdaságföldrajz résztudománya, amely a növekvő fokozatú gazdasági térrendszerekben az ipari térrendezés és térfejlesztés törvényszerűségeit tanulmányozza. Az 1.1.2.2 rész „A regionális gazdaságföldrajz fogalomrendszerének módosított összefoglalása” a három gazdasági ágat (őstermelő, ipari, szolgáltató) tanulmányozó mezőgazdasági, ipari és szolgáltatás földrajz fogalomrendszerének összességét tartalmazza. A fentiek alapján az iparföldrajz fogalmi rendszere úgy alakítható ki, hogy a gazdasági térrendszerek és az elemi üzemgazdaság térrendszer fogalmak elé az ipar szót írjuk pl. :

1. Ipargazdasági térrendszer elméletek
2. Ipargazdasági térrendszer tapasztalati kutatás
3. Ipargazdasági térrendszer politika,

továbbá ipari üzemgazdasági térrendszer, más esetben ipari üzemgazdaság térrendszerű, regionális gazdaság térrendszerű megfogalmazásnál az ipar fogalma a gazdaság szó elé kerül, így: regionális ipargazdaság térrendszerű vagy szükség szerint regionális ipargazdasági térrendszer. A fenti esetben a szövegből kimaradnak a mezőgazdaságra és szolgáltatásra vonatkozó fogalmak. A mezőgazdaság vagy a szolgáltatás földrajz esetében hasonlóképpen történik a fogalomképzés. A fenti kérdés leegyszerűsítését a rövid információs mértékhez való igazodás követeli meg.

1.3.5. Az iparföldrajz kutatási módszerei

³⁸ Mikus, W. 1978, Darmstadt

Amíg a mezőgazdaságot, mint a gazdaságföldrajz hagyományos ágát, alapos tudományos kutatás jellemzi, addig az iparföldrajzot, mint szekunder termelő ágat sokáig mostohagyerekként kezelték. Fokozottabb tudományos érdeklődés az iparföldrajz iránt Németországban csak a 60-as évek végén nyilvánult meg, francia és angol nyelvterületen jóval előbb. A háttérben maradás okai valószínűen az iparföldrajz módszereinek hiányosságai-ban keresendők. A külső megfigyelés mint kutatási módszer sokáig érvényesült az iparföldrajzban. Kétségtelenül ez a módszer a mezőgazdaság és városföldrajzban előnyösnek bizonyult. Ezzel szemben tiszta megfigyeléssel az ipar, mint korlátozott kiterjedésű, de nagy térhatású képződmény, messzemenően elzárt maradt. A vállalatok és hivatalok titoktartása is nyilvánvalóan akadályt jelentett a kutatásban, de kiderült, hogy mindezt túlbecsülték. Az iparföldrajz különböző célok és módszerek útján megkísérelte a „gyár falai mögé tekinteni”, amint kiderült sikerrel: vállalkozók és alkalmazottak megkérdezése, üzemlátogatások, vállalkozói tervek és hozzáférhető statisztikák elemzése, mennyiségi módszerek alkalmazása, környezeti problémák vizsgálata, vállalkozói szervezés figyelembevétele, valamint³⁹ az 1.2 részben leírt módszerek alkalmazása stb. Az összegyűjtött empirikus információk értékelése, szintézise és összevetése az elméleti elképzelésekkel egy új minőségi változást hozott az eddigi statikus földrajzi szemléletbe.

1.3.6. Az ipartelephely és az ipari üzem fogalma

1.3.6.1. Részgazságok az ipartelephely fogalmának meghatározásában

Az ipartelephely elméletek elégtelen módon foglalkoznak a telephely fogalmának tudományos meghatározásával és kifejtésével.

- Weber a 20. század elején „ipartelephelyen a minimális költségek kombinációjának helyét értette.” Lösch „a telephelytényezők kalkulációja alapján a legnagyobb tisztanyereséget mutató helyet nevezi ipartelephelynek.” A fenti két szerző az ipartelephely fogalmának általános érvényű meghatározása helyett a telephely kiválasztásakor követendő optimális gazdasági célkitűzés megvalósítását említi.

Behrens definíciója: „Telephelyen a földrajzi fekvést értjük, ahonnan az üzemi tevékenység kiindul.”⁴⁰ Ettől elhatárolandó az **élettér**, amelyre a tevékenysége, vagyis a befolyási öveze-

³⁹ Hottes, K. 1976.

⁴⁰ Behrens, K.Ch. Köln, 1971.

te kiterjed. Ezt együttvéve az üzem beszerzési és eladási rádiusza alkotja, az üzem és partnerek közti távolság⁴¹. Behrens meghatározása a földrajzi fekvésre és az üzemi tevékenység kiindulására vonatkozó fogalmakat tartalmazza⁴². Schätzl szerint „telephelyen térhelyet értünk” (Raumstelle)⁴³, ugyanakkor a fogalom további fejtegetése hiányzik.

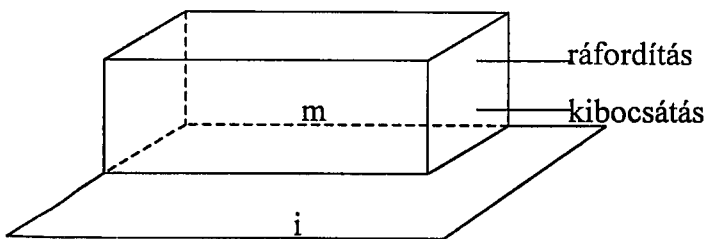
1.3.6.2. Az ipartelephely üzemgazdaság térrendszerű fogalma

Amint az előbbi rész (1.3.6.1) rövid definíció elemzéséből kitűnt, az ipartelephely elméleteknek a 20. században nem sikerült elfogadhatóan definiálniuk a telephely fogalmát központi fontossága ellenére sem, mivel a kutatók az ipartelephelyet csak a gazdasági célkitűzés optimális helyének, földrajzi fekvésnek, vagy térhelynek fogták föl. Itt részgazságokkal állunk szemben. A kiutat ebből a nehézségből csak akkor sikerül megtalálni, ha:

1. Megszüntetjük a kétdimenziós telephely és a háromdimenziós térrendszer fogalmi összeférhetlenségét.

2. Meghatározzuk a legkisebb kibocsátási területegységet és a térrendszeregységet.

A fenti követelmények szellemében gondolkodva „az ipartelephely bizonyos fekvésű és kiterjedésű ipari üzemnek (vállalatnak) mint üzemgazdasági térrendszernek (mikroökonómia térrendszernek) a kibocsátási területe, az országos gazdasági térrendszer kibocsátási területének a legkisebb kibocsátási területegysége”⁴⁴ (5 sz. ábra).

i= ipartelephely
 m= üzemgazdasági térrendszer
 (mikroökonómia térrendszer)
 t= terület
 k= kibocsátás
 te= legkisebb területegység

5. sz. ábra: Üzemgazdaság térrendszerű ipartelephely
 Forrás: Papp F. Kastl, 1995

$$i = t + k$$

vonatkoztatás az üzemgazdasági
 térrendszerre

továbbá

$$i = te + k$$

vonatkoztatás az országos gazdasági
 térrendszer összterületére

⁴¹ Rössle, K. 1951, p.34.

⁴² Östermelés, ipar, szolgáltatás

⁴³ Schätzl, L. Paderborn. 1988, p.27.

⁴⁴ Papp F. Kastl, 1995.

- Az ipartelephelyek nagyobb mértékben a szárazföldek felületén (ipari üzemek, bányavállalatok) részben a föld mélyén (bányászat, hadiipar), a tengerek, óceánok mélyén alakíthatók ki (bányászat). Egy ipartelephely fekvés szerint lehet elszigetelt, vagy más telephelyek szomszédságában, kisebb mértékben falvak, nagyobb mértékben városok, vízi, vagy szárazföldi utak, útkereszteződések, nyersanyaglelőhelyek, energiahordozók közelében stb.

A szárazföldön az ipartelephelyek különböző tengerszint feletti magasságban terülnek el: alföldön, dombvidéken, hegyvidéken, hegyszorosban, völgyben stb.

Amíg az őstermeléshez tartozó mezőgazdasági⁴⁵, erdészeti, halászati, bányászati telephelyek roppant változó kiterjedésű területek lehetnek, addig az ipartelephelyek területi kiterjedése korlátozottabb jellegű. Egy telephely a kiterjedés nagyságától függetlenül a legkisebb kibocsátási területegységet alkotja. A termelés az ipartelephelyeken többnyire mesterséges környezetben, főképp épületekben, számos iparágban több emeletes épületekben, részben szabadtérben vagy a föld alatt folyik. Egy ipartelephely térbeli fekvése földrajzi koordinátákkal, kibocsátási területegységnek vett kiterjedése területszámítással (m^2 , ár, hektár, km^2), magasság - mélység mérésekkel határozható meg.

1.3.6.3. Az ipari üzem (vállalat) fogalma

A klasszikus üzemgazdaságtant gyakran éri az a bírálat, hogy túl részletesen foglalkozik a meghatározásokkal, többek között a teljesen mellékesnek tűnő ipari üzem és ipari vállalat közti megkülönböztetéssel. A korszerű üzemgazdaságtan eltekint ettől a vizzálytól és a két fogalmat rokonértelműnek (sinonimnak) tartja⁴⁶.

„Az ipari üzem vagy vállalat fogyasztói szükségletet kielégítő, elemi ipari üzemgazdasági térrendszer, amely az országos gazdasági térrendszernek a legkisebb kibocsátási térrendszer egysége.”⁴⁷ (6.sz. ábra)

Kibocsátási önszabályozása a piaci, a közigazgatási és a környezeti egyensúlyi követelmények figyelembe vételével valósul meg.

Kibernetikai értelmezésben az elemi üzemgazdasági térrendszer a legkisebb önszabályozott kibocsátási térrendszer egység.

⁴⁵ Arnold, A. Paderborn, 1985, p.139. A mezőgazdasági üzem a mezőgazdasági termelés legkisebb szervezési és téregysége.

⁴⁶ Klug, O. München, 1982, p.112.

Tulajdonságai:

Hierarchia
Szerkezet
Kölcsönhatás
Önszabályozás
Folyamat

iü = ipari üzem

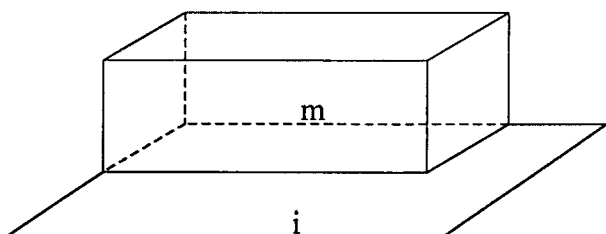
m = mezőgazdasági térrendszer
(mikroökonomiai térrendszer)

le = legkisebb térrendszer egység

k = kibocsátás

iü = m, továbbá $m = le + k$

(vonatkozás az országos gazdasági térrendszerre)

6. sz. ábra: Az ipari üzem mint üzemgazdasági térrendszer

Forrás: Papp F. Kastl, 1995

Az ipari üzemből folyó termelés a saját vállalkozási tevékenység valóra váltása, illetve a piac (háztartások) által igényelt teljesítmények előállítására. Ez képezi az ipari üzem lényegi funkcióját, amelyet Gutenberg üzemgazdaságtanában „teljesítmény előkészítésnek” nevezett⁴⁸. A teljesítmény előkészítés, mint a termelési tényezők kombinációja is felfogható. az előállított javakat az üzem a kereskedelem útján értékesíti (kibocsátás = output)⁴⁹. Egy ipari üzem bonyolultságát az üzemnagyság, illetve az üzemi kölcsönhatások mértéke, a kibocsátott javak bonyolultsági fokát, térbeli forgalmazása, összértéke határozza meg.

1.3.6.4. Az iparszervezés formái

Az iparszervezés különböző formáinak kialakulása a gazdaságfejlődés eredménye. A megfelelő szervezési forma kiválasztása a vállalkozó célkitűzésétől függ⁵⁰. A korszerű üzemgazdaságtan az ipari üzem és az ipari vállalat fogalmát rokonértelműnek (szinonim, 1.3.6.3. rész) tartja, ezért helytelennek tűnik a hagyományos gazdaságföldrajzi irodalomban a vállalatok üzemszám szerinti csoportosítása: együzemű, többüzemű vállalat. Ebben az értelemben az üzem fogalma alárendelt viszonyt fejez ki a vállalattal szemben, ami az üzem vagy vállalat rokonértelműségének ellentmondana. Ehelyett sokkal ésszerűbbnek tűnik az ipari üzemeknek vagy vállalatoknak telephelyszám szerinti megkülönböztetése.

⁴⁷ Papp F. Kastl, 1995.

⁴⁸ Gutenberg, E. Berlin, 1983.

⁴⁹ Samuelson, O., Nordhaus, D.W. Bp. 1992, pp.817-824.

⁵⁰ Brücher, W. 1982, pp.68-86.

Eltekintve az iparszervezés hagyományos formáinak eddigi, nem egységes elv alapján történő gazdaságföldrajzi csoportosításától a továbbiakban a fő szempont az üzemek vagy vállalatok telephelyszám és kibocsátás szerkezet szerinti megkülönböztetése lesz.

Telephelyszám szerinti üzem vagy vállalat megkülönböztetés:

- Egytelephelyű ipari üzem vagy vállalat
- Többtelephelyű ipari üzem vagy vállalat

1.3.6.5. Egytelephelyű ipari üzem vagy vállalat

Az egytelephelyű ipari üzem vagy vállalat fogalma azt a tényt fejezi ki, hogy egy telephelyen egy üzem vagy vállalat helyezkedik el, amely egy üzemgazdasági térrendszert (mikroökonómia térrendszert) alkot. „Régebben a vállalatot egy statikus, láthatatlan, térhatás nélküli szervezési elemnek, a kis és közepes vállalatok sokaságának tartották, amelyek a telephelyi adottságokra döntő befolyást nem gyakorolnak.”⁵¹ A hagyományos gondolkodás a térben elkülönült egytelephelyű üzem vagy vállalat szellemében történt, amelyben a nyersanyagtól a végtermékig az egész munkafolyamat lejátszódik. A kis és középüzemek⁵² sokoldalú alkalmazkodás következtében napjainkban is tovább léteznek, vagy egy nagyüzemhez való csatlakozással mint bedolgozó üzemek vagy szállító üzemek (vállalatok) működnek. A nagyüzem a végszerelő üzem szerepét is betöltheti. Mindezek jogilag önálló üzemek vagy vállalatok.

1.3.6.5.1. Egytelephelyű ipari üzem (vállalat) kibocsátás szerkezet szerinti csoportosítása

1. Feldolgozó üzem vagy vállalat

- Megmunkáló üzem vagy vállalat
- Bedolgozó üzem (alszállító) vagy vállalat
- Végszerelő üzem vagy vállalat

- Feldolgozó üzem vagy vállalat

⁵¹ Hamilton, F. London, 1967, pp.361-424.

⁵² Az üzemnagyság megválasztása

Az anyagoknak mechanikai vagy vegyi átalakítását végzi, amelynek folyamán új termékek és energiaformák képződnek. Ez az üzem vagy vállalat típus az alapanyagok, a termelési, a beruházási, a fogyasztási javak közül bizonyos termék(ek) kibocsátására szakosodik.

Az alábbi üzem vagy vállalat típusok, a feldolgozó üzem vagy vállalatnak azok a típusai, amelyek a kibocsátásban részfolyamatokat bonyolítanak le.

- Megmunkáló üzem vagy vállalat

Az a kibocsátás vagy vállalat típus, amely bizonyos alapanyagon, félkészárún, részleges mechanikai vagy vegyi átalakításokat hajt végre: hengerlés, vágás, simítás, esztergályozás, hegesztés, fúrás, lakkozás, galvanizálás stb.

- Bedolgozó üzem vagy (alszállító) vállalat

Alkatrészgyártásra és szállításra szakosodott üzem vagy vállalat típus. Főképp kis, közép-üzemek, de nagyüzemek is lehetnek bedolgozó üzemek. Ezt az üzem típust külső szállítóknak is nevezik, mivel egy végszerelő üzemnek (nagyüzem) termel és szállít. A fejlődő országokban az átvevő üzem közelében telepednek le az alszállító üzemek, így csökkentve a szállítási költségeket. A legkisebb területű ipari államokban (Európában) a fejlett szállító hálózat kialakulásának a következtében a szétszórt üzemtelepítés is bevált, mivel a szállítási költségek nem játszanak döntő szerepet a kiadásokban⁵³. Egy bedolgozó üzem több átvevőnek is termelhet. Az együttműködés előfeltétele a szállítási időpontok, a minőségi követelmények betartása és az olcsó szállítás.

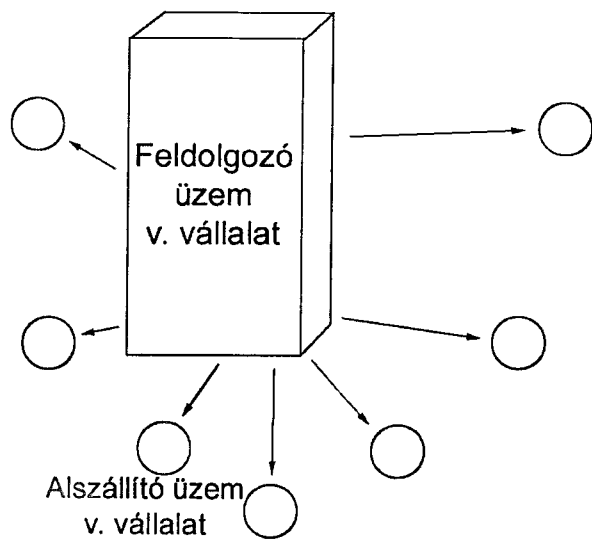
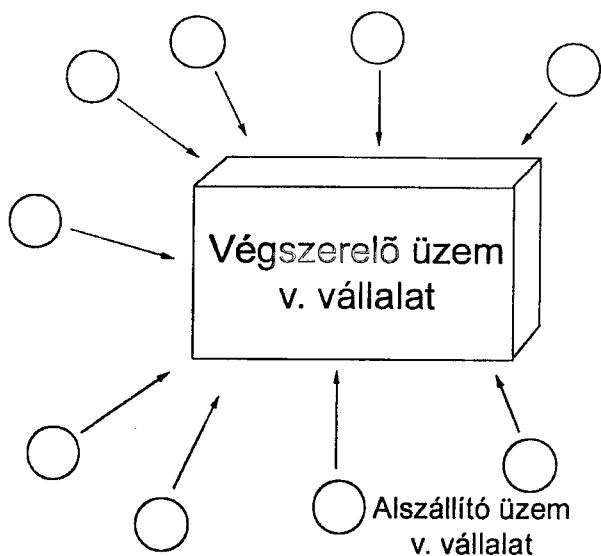
- Végszerelő üzem vagy vállalat

Az iparszervezésnek az a formája, amelyben az alszállítókon alapuló rendkívüli munkamegosztás következtében a végszerelő üzem alapítása és kibocsátásának biztosítása viszonylag kisebb tőkével is megvalósítható. Ebbe a kategóriába a gép, a jármű (szárazföldi, vízi, légi), a villamos és az elektronikai ártermelő nagyüzemek tartoznak, amelyek egyenként több tízezer alszállító üzemmel is kapcsolatban lehetnek⁵⁴. Tevékenységét az üzemből nézve gyűjtőfunkciónak, hátsó alszállító ipari kapcsolatnak (backward linkage, industries en amont)⁵⁵ nevezzük. Az alszállító konvergens üzemek által gyártott, leszállított alkatrészeket a végszerelő üzem bonyolult összetételű áruvá alakítja át. Ezzel ellentétes irányú folyamat játszódik le a kőszén, a kőolaj, a földgáz, a levegő valamint más nyersanyagok feldolgozásával foglalkozó vállalatokban t.i. több termék és alapanyag képződhet, amelyek az alszállítókhöz jutva különböző gyártási folyamatok kiinduló anyagai lehetnek. A gazda-

⁵³ Brösse, U. Hannover, 1971

⁵⁴ Bakis, H. 1975.

ságföldrajz szerint itt előre irányuló kapcsolatok, illetve elosztó funkció érvényesül (forward linkage, industries en aval)⁵⁶, a feldolgozó és a felhasználó alszállítók között (7., 8. sz. ábra).

7.sz. ábra: A végszerelő üzem (vállalat) gyűjtőfunkciója
 Forrás: Papp, F. Kastl, 1995

8.sz. ábra: A feldolgozó üzem (vállalat) elosztófunkciója
 Forrás: Papp, F. Kastl, 1995

⁵⁵ Brütcher, W. Braunschweig, 1982, p.71.

⁵⁶ Brütcher, W. Braunschweig, 1982, p.71.

1.3.6.6 Többtelephelyű ipari üzem vagy vállalat

A törzsüzem hasadásával, egy melléküzem (leányvállalat) útján vagy más üzemek fúziójával alakul ki. Az egyedi üzemek jogilag nem függetlenek, hanem a törzsüzem vezetésétől függenek. A fúzió jobb lehetőségeket teremt a beszerzés, az értékesítés, a kutatás, illetve az ésszerűsítés terén. Térszóródással kockázati szóródás várható, ami a piaci, a munkapiaci és a konjunktúra ingadozásokkal szembeni rugalmasságon alapul⁵⁷, továbbá lehetővé teszi a termelés növelését is. Ebből adódóan állandóan növekszik a többtelephelyű üzemek száma minden iparágban⁵⁸.

A termelés több üzemre történő felosztásában a következő termelés növelési formák alkalmazhatók:

- horizontális termelés (vízszintes termelés), ugyanannak a terméknek bővített termelése,
- vertikális termelés (mélységi termelés), egyes lépések összekapcsolt elosztása, előközti- és befejező gyártásra,
- diagonális termelés (átlós termelés), a termékek nem összefüggő bővítését jelenti.

Itt természetesen különböző kombinációk is érvényesülnek. A fenti termelésnövelési formák a konszernekre is érvényesek, mivel hasonló stratégia szerint épülnek fel.

- Horizontális termelésbővítés abban az esetben történik, ha a törzsüzem termelése már nem fedezi a keresletet. Térhiány esetén a törzsüzem bővítése, ha nem kivitelezhető, a közeli térség a legelőnyösebb egy melléküzem építésére: klasszikus kohászati és textilipari üzemek a régi övezetben. Ez az elv más iparágakban is érvényesült. Közeli telephely hiánya esetén távolabbi telephelyről kell gondoskodni, megfelelő alszállító kapcsolattal (9. sz. ábra).
- Vertikális termelésbővítésnél a melléküzemek (leányvállalatok) telephelyi igényei összetettek:
 1. Minden üzemnek a termelés érdekében egy előnyös telephelyet kell elfoglalnia.
 2. A törzsüzemnek, a melléküzem(ek)-nek és a főgondnokságnak a térben úgy kell elhelyezkedniük, hogy köztük optimális szállítás és információs kapcsolatok érvényesüljenek az összekapcsolt elő- közti- és végtermelés megszervezése érdekében. A kapcsolatos gazdaság tipikus példája az integrált kohóművek forró munkafázisai, amelyek a

⁵⁷ Mikus, W., Heidelberg, 1979, p.64.

⁵⁸ Brede, H., Berlin, 1971.

nyersvastól a hengerelt acélig egymás után következnek. A vertikális termelészerkezetű üzemekben az üzemek közt a különböző termékek belső cseréje folyik, mialatt ez a horizontális vagy diagonális termelészerkezetű üzemekben hiányzik, vagy teljesen fölösleges. Az utóbbiakra a külső alszállító kapcsolatok jellemzők. Maximális belső cserét folytatnak pl. a Ford Autóművek, amelyeket külső alszállítók csak kis mértékben egészítenek ki. Ezáltal jobb kapacitás kiegyenlítés érhető el, és az üres szállítások is kiküszöbölendők az üzemek között⁵⁹ (10., 11. sz. ábra).

Diagonális termelésbővítés esetén az üzem az eddigi termeléstől eltérően teljesen új és más iparágakhoz tartozó termékek termelését és forgalmazását kezdi el, amely a horizontális és vertikális tengelyen kívül valósul meg. A telephelyeket elsődlegesen a melléküzemek sajátos termelése alapján választják ki.

1.3.6.6.1. Többtelephelyű ipari üzem (vállalat) kibocsátásszerkezet szerinti csoportosítása

1. Feldolgozó üzem vagy vállalat

- Bedolgozó üzem (alszállító) vagy vállalat
- Megmunkáló üzem vagy vállalat
- Végszerelő üzem vagy vállalat⁶⁰

Mivel az előbbieken a többtelephelyű üzemek (vállalatok) legalapvetőbb jellemvonásait ismertettük, a továbbiakban a legfontosabb többtelephelyű iparszervezési formákat foglaljuk össze:

- Konzern, - Sok nemzetiségű konzern (multinacionális konzern)
- „A konzern jogilag önálló vállalatok egységes vezetés alatt történő összefoglalása gazdasági célok elérése érdekében.”⁶¹ A jogilag önálló egységek konzernné való összekapcsolódása következtében egy új gazdasági **egység** képződik és az eddigi **egyéni érdekek** egységessé válnak. A nagyobb vállalatok kialakulása és az önálló kis vállalatok számának a csökkenése részben a **technikai fejlődés és a kedvező állami támogatás** iparkoncentrációt serkentő hatásának tulajdonítható. Ennek **ellenére a konzernképződési tendencia nem maradt kritika nélkül** a társadalomban, mivel a nagy gazdasági egy-

⁵⁹ Brücher, W. 1982, pp.68-86.

⁶⁰ Papp, F. Kastl, 1994.

ségek konkurenciájukkal a kis vállalatok létét fenyegetik. Nemzetközi szinten ugyanez érvényes a soknemzetiségű konszernekre is⁶². A konszern vállalati összefogás szerinti fölépítése:

- horizontális síkú, az azonos gazdaság társaságai, illetve termelési fokozatai összekapcsolódnak,

- vertikális síkú, a vállalatok közti koncentráció egymásután következő termelőfokozattal. Azt a konszernt, amelyben a horizontális és vertikális összefogás érvényesül az üzemek közt, organikus konszernnek nevezzük. A különböző jellegű vállalatokat magában foglaló konszernt, anorganikus vagy vegyes konszernnek nevezzük⁶³.

- Soknemzetiségű konszern (multinacionális konszern)

A fenti fogalomnak nincsen egy általánosan elfogadott definíciója vagy átfogó elmélete. Ennek ellenére a legfontosabb jellegzetességei a következőkben foglalhatók össze. Az anyatársaságnak legkevesebb⁶⁴ 5 országban 25 %-os vállalat részesedéssel kell rendelkeznie. Eredetileg a termelést hazai földön kezdi el, majd megszervezi a külföldi kivitt és forgalmazást. Azután saját külföldi vállalatokat alapít, adott esetben a kiinduló országba exportál, ahol termelését jövedelmi okokból be is szüntetheti. A központnak a leányvállalatokkal kétoldalú kapcsolata van, de ezek egymástól jogilag függetlenek. Az ilyen leányvállalatok szintén nagyvállalatokká válhatnak, és a központtól függetleníthetik magukat⁶⁵. A soknemzetiségű konszernnek gazdasági tevékenységüket fokozatosan a Föld összes országaira kiterjesztik. Vállalataikat különböző országokba telepítik, és közöttük **nagyfokú munkamegosztás** érvényesül a kitermelés, feldolgozás, összeszerelés és forgalmazás terén. Általánosan elfogadottnak tűnik, hogy a soknemzetiségű konszern a nemzetközi munkamegosztást, a tőke, a technika és a kereskedelmi ismeretek **terjedését elősegíti**⁶⁶. A nemzetközi kereskedelem jelentős részét a soknemzetiségű konszernek leánytársaságai bonyolítják le⁶⁷.

Egy ipartelephelyen lévő **üzem** (vállalat) egy üzemgazdasági térrendszert alkot. A többtelephelyű üzemek elkülönült ipartelephelyein lévő **üzemgazdasági térrendszerek**, a végszerelőüzem(ek) a velük együttműködő alszállítók üzemgazdasági **térrendszereivel** rendkívül **változó nagyságú és bonyolultságú ipari üzemgazdasági térrendszer hálózata**

⁶¹ Rasch, H. Köln, 1971.

⁶² Würdinger, A. Karlsruhe, 1981.

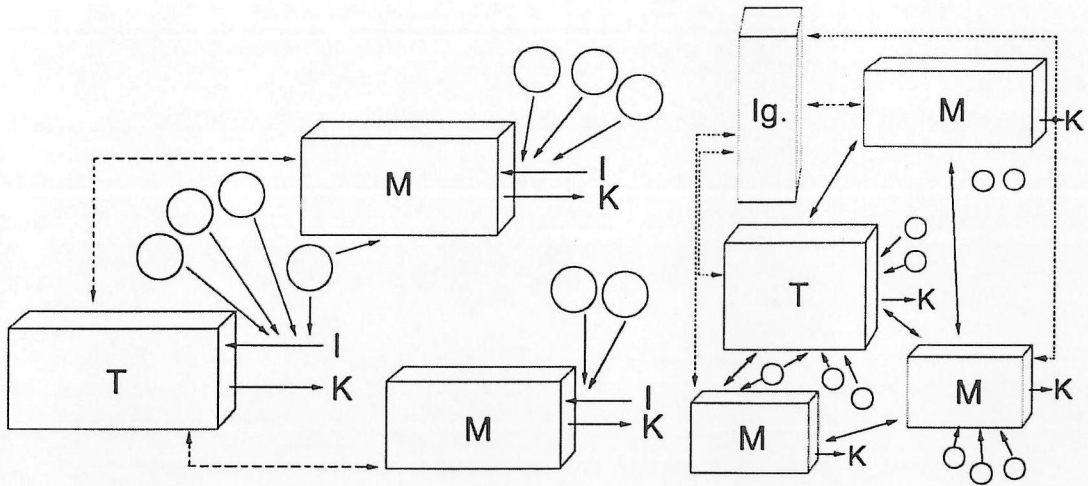
⁶³ **Emmerich, V., Sonnenschein, J. München, 1977.**

⁶⁴ Browaeys, X. 1974, p.141-172.

⁶⁵ Rasch, H. Köln, 1974.

⁶⁶ Grünärmel, F. **Bern, 1992.**

tokat vagy fokozatú térrendszereket alkotnak. A soknemzetiségű konszern üzemgazdasági térrendszerei között országos vagy világrésznyi távolságok érvényesülnek, ezért a legnagyobb térhatású ipargazdasági térrendszer fokozatot alkotja.

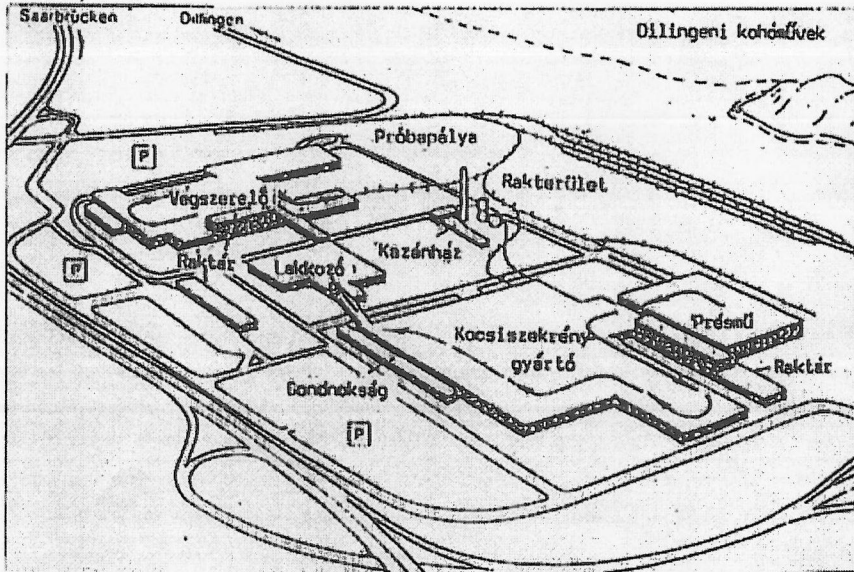

T= törzsüzem ----> = információáramlás
M = melléküzem K=kibocsátás
I = ráfordítás
O = alszállító üzem

Ig = igazgatóság <--> = csere

10.sz. ábra: Többtelephelyű ipari üzem vertikális termeléssel
Forrás: Papp, F. Kastl, 1995.

9.sz. ábra: Többtelephelyű ipari üzem horizontális termeléssel
Forrás: Papp, F. Kastl, 1995.

11. sz. ábra: A Ford Művek (RT) melléküzeme Saarlouis-ban: termelési folyamat a préseléstől a szerelőműhelyig. A rendelkezésre álló területen az autózem építőszekrény módszerrel tovább bővíthető.
Forrás: Brücher, W.: Industriegeographie

⁶⁷ Mikus, W. 1979, p.89.

1.3.7. Az ipari üzemgazdasági térrendszer termelési és telephelyi tényezői

1.3.7.1. A termelési tényező(k) fogalma

Egy termelési tényező önmagában eredménytelen, csak egymással kapcsolatba lépő termelési tényezők eredményeznek kibocsátást⁶⁸. Ennek ellenére a termelési tényező „egyes számban” történő megfogalmazása elméleti fontosságú tény, amit a közgazdasági és gazdaságföldrajzi szakmunkák elhanyagolnak. Ez a hiányosság a következő definícióval megszüntethető: „Termelési tényezők a kibocsátás részalkotója (összetevője), a többi termelési tényezővel kapcsolatba lépő és a termékben testet öltő, fogyasztásnak vagy felhasználásnak kitett”⁶⁹, célirányos emberi munka, fogyójóság, termelési eszköz és más üzem szolgáltatása értendő⁷⁰.

Gutenberg a klasszikus három népgazdasági termelési tényezőkön (föld, munka, tőke) alapuló rendszert a következő termelési tényezőrendszerrel helyettesítette, mivel a föld kifejezés pontatlan, a tőke pedig nem része a kibocsátásnak:⁷¹ 1. Munka, 2. Nyersanyag, 3. Termelési eszköz. Szükségszerűsége miatt a három termelési tényezőrendszer idővel (1988) nyolcra bővült⁷². Az első három mint elemi termelési tényező szerepel, ahol a nyersanyag tényező fogalmát a „fogyótényező vagy fogyójóság (tárgyi tényező)”⁷³ fogalmával helyettesítették: 1. Munka, 2. Fogyójóság (nyersanyag, energiahordozó, félkész, késztermék), 3. Termelési eszköz. A munka, a termelési eszköz teljesítményei (1, 3) és a fogyójóság (2) az előállított termékben öltönek testet. Ez a dologi jóságok termelésére érvényes definíció. Továbbá megkülönböztető:

- Irányító tényező: Üzletvezetés (4): Derivált tényező: Tervezés (5), Szervezés (6), Ellenőrzés (7), Idegen üzem szolgáltatási tényezője (8).

Az utóbbi 5 (4-8) tényező valóban nem igazi termelési tényező, hanem választási lehetőség a saját termelési tényezők összekapcsolásához. Heinen szerint „a termelési tényezők a termelés inputjai, javak és szolgáltatások előállításához szükségesek.”⁷⁴

⁶⁸ Samuelson, A.P., Nordhaus, D.W. 1992, Bp. II. p.818.

⁶⁹ Gutenberg, E., Berlin, 1983.

⁷⁰ Papp, F. 1995.

⁷¹ Gutenberg, E. Berlin, 1983.

⁷² Gutenberg, E. Berlin, 1983

⁷³ Kern, W., Fallasinski, K. 1978, p.580.

⁷⁴ Heinen, E. 1977.

„Termelési tényezőkön a kibocsátás alkotóinak (összetevői) egymással kapcsolatba lépő és a termékben testet öltő fogyásnak vagy elhasználódásnak kitett célirányos emberi munka, fogyójóság, termelési eszköz és más üzem szolgáltatása értendő.”

Egy bizonyos kibocsátásnagyság csak egy bizonyos tényező kombinációval érhető el⁷⁵. A termelési tényezők felhasználásánál alapszabályként érvényes: „A termelési tényezők kombinációjának reciprok módon kell a költségekhez igazodniuk a lehető legnagyobb nyereség elérése érdekében. Ez azt jelenti, hogy egy lehetőleg nagy tömegű, olcsó és egy lehetőleg kistömegű drága termelési tényezőt használunk fel jövedelmező termelésünkhöz.”⁷⁶ A termelési tényezők költségei és a kibocsátott javak eladási árai térben változó értéknagyságoknak számít.

1.3.7.2. Az ipartelephelyi tényező(-k) fogalma

Az ipartelephelyi tényező fogalmát először Weber az ipartelephelyről írt munkájában jellemezte. „Ezen egy helység élesen elhatárolható költségelőnye értendő, amely egy bizonyos ipari üzem telepítését előnyösen befolyásolja.”⁷⁷ A fogalomnak a költségelőnyre való korlátozását egyes későbbi szerzők túl leszűkítettnek tartották a bevétel számbavétele nélkül⁷⁸, mások a főnti weberi megfogalmazásra hivatkoznak, legtöbbször pedig az ipartelephelyi tényezők definícióját „többes számban „ fogalmazzák meg.

Enzmann szerint „minden befolyási nagyság, amely a vállalkozó jövedelmi helyzetét közvetlenül vagy közvetve telephely specifikusan befolyásolja (helységek közt, telephelytől - telephelyig változó) telephelyi tényezőnek nevezzük.”⁷⁹ Definíciójából a tényezői megnevezések és az időbeliség hiányzik.

Az üzemgazdasági térrendszer elméleti fejtegetéseinek szellemében, valamint az előbbi definíciók elemzésének nyomán az ipartelephelyi tényező fogalma a következőképpen határozható meg:” az üzemgazdasági térrendszer ipartelephelyi tényezője a javak kibocsátásában résztvevő termelési tényező költsége vagy a piaci forgalmazási tényező bevétele vagy a pénzürtékben nem kifejezhető minőségi tényező lehet, amely a gazdasági térrendszerekben és időben változó befolyási nagyság, ezért eltérő módon hat (+, -) az ipartelephelyek vállalkozóinak jövedelmi helyzetére. „Hogy valamely tényező mekkora kibocsátást

⁷⁵ Hahn, O. München, 1990, p.183 .

⁷⁶ Boesler, K.A. Bonn, 1978, p.74.

⁷⁷ Weber, A. Tübingen, 1909, p.16.

⁷⁸ Rüschenpöhler, Behrens, Brücher

vagy jövedelmet eredményez, nem állapítható meg, mivel a tényezők egymással kölcsönhatásban vannak.

Az ipartelephelyi tényezők fontosságának felismerése egy hosszantartó folyamat eredménye. Először Roscher említendő, aki a természeti adottságokat, a nyersanyagforrásokat, a munkaerőkínálatot, a kedvező tőkeellátottságot tartja fontos tényezőknek⁸⁰.

Launhardt a nyersanyaglelőhely, az energiabázis és a fogyasztópiac által bezárt háromszög (3 tényező) segítségével határozta meg az ideális telephelyet⁸¹. Weber a két előbbi elmélet szintézisével a szállítási költségek, a munkaköltségek és az agglomerációs előnyök ipartelephelyi tényezőit használja föl bővített, mértani modell telephelyhatározásában. Ő az ipartelephely tényezőket mint költségelőnyöket definiálta⁸² a bevétel figyelembevétel nélkül.

Schmith a weberi elmélet továbbfejlesztésével fontos elméleti előrehaladást ért el, mivel a szállításköltségek helyett a telephelyi tényezők összköltségét és a bevételt vette figyelembe⁸³. Hiányzó ipartelephelyi tényezői: beruházási költségek fedezési összege, környezetvédelmi költségek, pénzértékben nem kifejezhető minőségi ipartelephelyi tényezők. Az ipartelephelyi tényezők fogalmának meghatározásával is adós maradt.

Rüschepöhler és Behrens szerint „az ipartelephelyi tényezők egy helység sajátos feltételei, amelyeket egy üzem hasznosíthat”⁸⁴, de innen az ipartelephelyi tényezők tudományos meghatározása és kifejtése hiányzik. Behrens ipartelephelyi tényezőrendszerében főlegesen részletező termelési tényezőket és nem termelési tényező költségeket sorolt fel. Rendszerében a nem telephely specifikus üzemi berendezéseket is felsorolta, ugyanakkor az ökológia elvű környezetvédelmi költségeket számításon kívül hagyta.

Brücher szerint „a földfelület minden pontjára különböző befolyási nagyságok sokasága hat: természeti, társadalmi, politikai, kulturális, amelyek az alapítandó vállalkozás fejlődését pozitívan vagy negatívan befolyásolják. Az ilyen befolyási nagyságokat telephelyi tényezőknek nevezzük⁸⁵. Brücher a közgazdaságtanban használatos befolyási nagyság fogalmát találóan alkalmazta a telephelyi tényezők definíciójában, de azt nem kötötte össze a költség - bevétel fogalmakkal, ezért definíciója hiányos.

Boesler szerint telephelyi tényezőknek azokat a tényezőknek nevezzük, amelyek a termelést egy adott telephelyen előnyösebben befolyásolják, mint egy másik helyen, tehát azok a

⁷⁹ Enzmann, M. Th. Zürich, 1962, p.10.

⁸⁰ Roscher, W. 1881, p.502.

⁸¹ Launhardt, W. 1882, p.105.

⁸² Weber, A. Tübingen, 1909, p.16.

⁸³ Schmith, D.M., 1955, p.15.

⁸⁴ Rüschepöhler, Berlin, 1958, p.67. – Behrens, K.Ch. Köln – Opladen, 1951, p.34.

befolyási nagyságok, amelyek a bevételnek és a költségeknek egy térdifferenciálódását idézik elő. Definíció: „Telephelytényezők= regionálisan differenciált termelési tényezők (költsége) és forgalmazási lehetőségek (bevétel)⁸⁶. Boesler definíciójában a zárójeles költségek és a bevétel nem világosak, t.i. a termelési tényezők költségei és a forgalmazási tényező bevétel nagysága együttvéve hatnak a vállalkozó jövedelmi helyzetének alakulására. Továbbá az elméleti kifejezőkészség a mikroökonómia térrendszer, a kibocsátás fogalmakkal tovább tökéletesíthető. A mikroökonómia térrendszer ipartelephelyi tényezőinek együttesére vonatkozó definíció az eddigi kutatások figyelembevételével a következőképpen alakul: „Az üzemgazdasági térrendszer ipartelephelyi tényezőit a javak kibocsátásában résztvevő termelési tényezők költségei, a piaci forgalmazási tényező bevétele és a pénzürtékben nem kifejezhető minőségi tényezők alkotják, amelyek a gazdasági térrendszerekben és időben változó befolyási nagyságok, ezért eltérő módon hatnak (+, -) az ipartelephelyek vállalkozóinak jövedelmi helyzetére.”⁸⁷ Az ipartelephely jövedelem nagysága úgy állapítható meg, hogy az értékesített javak bevételéből levonjuk a kibocsátott javak összköltségét.

$$j = b - \bar{o} ; j = \text{jövedelem} \quad b = \text{értékesített javak bevétele} \quad \bar{o} = \text{kibocsátott javak összköltsége}$$

1.3.7.3. Ipartelephelyi tényezők és azok rendszere

A szakirodalomban számos kísérlet történt a nagyszámú ipartelephelyi tényező felsorolására és rendszerezésére, amelyek közül itt a Smith, Spitschka, a német Középosztálykutatás Intézetének (Clemens, Tengler) ipartelephelyi tényezői és a zürichi Iparfejlesztési Kutatóintézet ipartelephelyi tényezőinek rendszere kerül bemutatásra.

⁸⁵ Brücher, W. Braunschweig, 1982, p.36.

⁸⁶ Boesler, K. 1978, p.74.

⁸⁷ Papp, F. Kastl, 1995.

Ipartelephelyi tényezők

1. Telek és föld ⁸⁸	8. Piac
2. Tőke	9. Árpolitika
3. Nyersanyagok és energia	10. Szállítási módok
4. Munka	11. Szállítási költségek
5. Adó	12. Külső feltételek agglomerációja
6. Vállalati szerkezet	13. Hivatalos telephelyszervezés
7. Kínálat - kereslet kölcsönössége	14. Történeti és személyes okok
1. Piacok ⁸⁹	8. Vízellátás és környezet tisztántartás
2. Nyersanyagok	9. Adók, hivatalos gazdaságtámogatás
3. Szolgáltatások	10. Telek
4. Munkaerő	11. Tértervezés és építési tervek
5. Szállítás és közlekedés	12. Községi lakásszínvonal
6. Energia	13. Időjárás
7. Hírközlés	14. Külföldi tervek tényezői
1. Kapcsolat a vasúthálózattal ⁹⁰	13. Piactávolság
2. Kapcsolat az utakkal és autópályákkal	14. Beszerzési távolság
3. Kapcsolat a vízi utakkal	15. Versengő telepítők száma
4. Kapcsolat a légi közlekedéssel	16. Együttműködési lehetőségek
5. Telekár	17. Nyersanyag előfordulások
6. Teleknagyság és alak	18. Iparkedvelő községtervezés
7. Szakképzett munkaerő	19. Kedvező hivatali ügyintézés
8. Segédmunkaerő	20. Állami pénzügyi támogatás
9. Vezető munkaerő	21. Községi pénzügyi támogatás
10. Fizetési költség szint	22. Társadalmi infrastruktúra
11. Képzési lehetőségek	(orvosi ellátás, társad.szolgáltatások)
12. Energiaköltségek	23. Környezetvédelmi adó
	24. Lakásminőség, szabadidő minőség

Az ipartelephelyi tényezők rendszere⁹¹

1. Rendelkezésre álló munkaerő	6. Kapcsolat a vízellátással, vízelőfordulással
1.1 Munkások	6.1 A víz mennyisége
1.2 Munkásnők	6.2 A víz minősége
1.3 Alkalmazottak	7. Kapcsolat a közlekedési hálózattal
2. Tőke és adó	7.1 Közút (áru, személyszállítás)
2.1 Tőkebeszerzés	7.2 Vasút (áru, személyszállítás)
2.2 Adóviszonyok	7.3 Repülőtér
3. Telek és épület	8. Piactávolság
3.1 Területnagyság és forma	9. Agglomerációs távolság
3.2 Területköltség	9.1 Szociális - kulturális infrastruktúra berendezések
3.3 Építési és feltárási költségek	9.2 Érintkezési előnyök
4. Távolság a nyersanyagokhoz és a félkészanyagokhoz	10. Befolyás a környezetre
5. Kapcsolat az energia hálózattal	10.1 Gyártási maradékok (hulladék, szennyvíz)
5.1 Villamoshálózat	10.2 Befolyások (zaj, levegőszennyeződés)
5.2 Gázhálózat	11. Védelmi szempontok
5.3 Kőolajhálózat	

⁸⁸ Smith, D.M., London, 1971.

⁸⁹ Spitschka, H. München, 1976.

⁹⁰ Clemens, R. Tengler, H. Göttingen, 1983, p.235.

⁹¹ Iparfejlesztési Kutatóintézet (Zürich), 1969

1.3.7.4. Az ipartelephelyi tényezők és rendszerezésük bírálata

Rövid elemzésünk alapját az ipartelephelyi tényezők definíciója képezi: „Az üzemgazdasági térrendszer ipartelephelyi tényezőit a javak kibocsátásában résztvevő termelési tényezők költségei, a piaci forgalmazási tényező bevétele és a pénzértékben nem kifejezhető minőségi tényezők alkotják, amelyek a gazdasági térrendszerekben és időben változó befolyási nagyságok, ezért eltérő módon hatnak (+, -) az ipartelephelyek vállalkozóinak jövedelmi helyzetére.”

Az ipartelephelyi összeállításban (88) a tőke, adó, szállításköltségek utalnak csak konkrétan a költségoldalra, ugyanakkor a többi tényező megfogalmazása alkalmatlan az összköltség - bevétel megállapítására. A konkrét megfogalmazás hiánya (9), a fölösleges, vitatható felsorolások (6, 7, 13, 14) csökkentik az összeállítás értékét. A második tényező összeállítás (89) adatai megbízhatóbbak, de csak egy esetben nevezi meg konkrétan az ipartelephelyi tényezőt (adók). A tényezők együttese a költség - bevétel fogalom használata nélkül alkalmatlan az összköltség - bevétel meghatározására. A 3. összeállításban (90) hat esetben (5, 10, 12, 20, 21, 23) a telephelyi tényezők a költségekkel összekapcsolva szerepelnek. Ezzel szemben az első 4 esetben az úthálózati kapcsolatot össze kellett volna kötni a szállítási költségekkel, a beszerzés (14) és piactávolság

(13) függvényében. Így értelmes megnevezése lenne az ipartelephelyi tényezőnek: úthálózati kapcsolat szállításköltségei (beszerzés - piactávolság figyelembevételével). Fontos ipartelephelyi tényezők nem szerepelnek a tényező összeállításban pl. szállítási költségek, fogyasztás beszerzési költségei, építési - feltárási költségek, környezetvédelmi költségek.

A piaci bevétel említése is elmaradt. Ilyenformán a költségnagyság csak részben, a bevételi nagyság egyáltalán nem mutatható ki. Az ipartelephelyi tényezők rendszere (B 91) az előbbi tényező összeállításokkal szemben haladást jelent, mivel a hasonló információtartalmú tényezők azonos csoportokban szerepelnek. Az 1. ipartelephelyi tényező megfogalmazása nem teljes „Rendelkezésre álló munkaerő”, mivel a fizetési költség fogalmakkal össze kellett volna kapcsolódnia. A 2.3.2 ipartelephelyi tényező megfogalmazása találó, mivel a költségoldalt fejezi ki. A 4., 8. tényezők, nyersanyagok, félkészanyagok beszerzési távolsága, piactávolsága fölösleges felbontások, t.i. a 7. tényezővel „Kapcsolat a közlekedési hálózattal” együttesen, helyesen így lenne: Úthálózati kapcsolat szállításköltségei (beszerzés - piactávolság figyelembevételével). A költség - bevétel kimutatása hiányzik: fizetési költségek, energia költségek, szállítási költségek, fogyasztás beszerzési költségei, beruházási

költségek fedezési összege, környezetvédelmi költségek valamint a piaci bevétel nagysága. A pénzértékben nem kifejezhető minőségi ipartelephelyi tényezők elhatárolása is elmaradt.

1.3.7.5. Átértékelt ipartelephelyi tényezőrendszer

A fenti cím alátámasztásához szükséges információkat a termelési és ipartelephelyi tényezők elméleti elemzése valamint a rendelkezésre álló ipartelephelyi tényező összeállítások bírálati eredményei szolgáltatták. Erre az alapra épül a gyakorlati céloknak jobban megfelelő, átértékelt ipartelephelyi tényezőrendszer. Ezt a termelési tényezők költségei, a beruházási költségek fedezési összege, mint ipartelephelyi tényezők (1 - 7), a pénzértékben nem kifejezhető minőségi ipartelephelyi tényezők (8 - 10) és végül a piaci forgalmazási tényező bevétele alkotják (11).

Termelési tényezők költségei, mint ipartelephelyi tényezők

1. Úthálózati kapcsolat szállításköltségei (beszerzés - piactávolság figyelembevételével)
 - Út, autópálya kapcsolat szállításköltsége
 - Vasúti kapcsolat szállításköltsége
 - Vízi kapcsolat szállításköltsége
 - Légi kapcsolat szállításköltsége
2. Energiahálózati kapcsolat fogyasztásköltségei
 - Villanyhálózati kapcsolat fogyasztásköltsége
 - Földgázhálózati kapcsolat fogyasztásköltsége
 - Kőolajhálózati kapcsolat fogyasztásköltsége
3. Fogyószószág beszerzési költségei
 - Nyersanyagbeszerzés költsége
 - Félkész - és készáru beszerzési költsége
4. Rendelkezésre álló munkaerő fizetési költségei
 - Szakképzett munkaerő fizetési költsége
 - Segédmunkaerő fizetési költsége
 - Vezető munkaerő fizetési költsége
5. Rendelkezésre álló telek és költségei
 - Teleknagyság és vásárlási költség
 - Építés és feltárási költség
6. **Környezetvédelmi költségek**
 - Gazdasági tevékenységből származó környezetvédelmi költségek
 - Telephelyszennyeződés elhárításának költsége

- Vízszennyeződés elhárításának költsége
- Levegőszennyeződés elhárításának költsége

Geofizikai okokból származó környezetvédelmi költségek

- Vulkanikűrös veszély elleni védelmi költség
- Földrengésveszély elleni védelmi költség
- Árvízveszély elleni védelmi költség
- Viharveszély elleni védelmi költség

7. Beruházási költségek fedezési összege
- Állami pénzügyi támogatás összege
 - Községi pénzügyi támogatás összege
 - Adókedvezmény összege
 - Bankkölcsön összege

Pénzértékben nem kifejezhető minőségi ipartelepelyi tényezők

8. A lakosság ipartelepítéssel szembeni magatartásának befolyásnagysága
9. A községi polgármesteri hivatal ipartelepítéssel szembeni magatartásának befolyásnagysága
10. A telephelyi vonzóhatás növelésének minőségi befolyás nagysága

11. A piaci forgalmazási tényezők bevételeinek összege, mint ipartelepelyi tényező

1.3.7.6. Az átértékelt ipartelepelyi tényezőrendszer elemzése

1.3.7.7. A termelési tényezők költségei mint ipartelepelyi tényezők

1.3.7.7.1. Úthálózati kapcsolat szállításköltségei
(beszerzés - piactávolság figyelembe vételével)

Az úthálózat az anyagi javak és személyek szállító térrendszere, amelyhez a **természeti adottságok⁹²**, a kiépített utak, alagutak, hidak, kikötők, állomások, szállítórendszerek **valamint ezek tevékenységét irányító hivatalok** tartoznak.

Közgazdasági szempontból az úthálózatot termelési és szolgáltatási eszköznek **vagy tényezőnek** tekintjük.

Úthálózati kapcsolaton azt a **tényt értjük**, hogy adott térrendszerben elhelyezkedő ipartelepelyeken meginduló (folyó) kibocsátás esetén milyen szállítórendszerhez való csatlakozásra van lehetőség. **Az úthálózati kapcsolat szállításköltségei a beszerzés - piactávolság**

figyelembevételével határozható meg. Az alpontok a szállítási kapcsolatok lehetőségeire, illetve az adott helyzet jelölésére és a szállítási költségek meghatározására szolgálnak. A 19 - 20. században a tudományos megismerés, a technikai találmányok⁹³ döntő hatást gyakoroltak a gazdasági életre, ugyanis a termelési eszközök fejlesztésével párhuzamosan haladt a „közlekedési - szállítási rendszerek”⁹⁴ tökéletesítése is. Ez a tökéletesítési törekvés a vasútvonalak, autóutak bonyolult hálózatának kiépítésében, nagykapacitású kikötők, repülőterek építésében, a járműrendszerek gyorsaságának, befogadóképességének rendkívüli növelésében, „minden szállítási rendszerhez kapcsolható szállítóládás módszerben nyilvánult meg”⁹⁵ stb. Az iparban jelentősen javult az anyagok hasznosítási foka, a termékek átlagértéke ami az előbbi tényezőkkel együttvéve a szállítási költségek fontosságát nagymértékben csökkentette. A távolságtól függő szállítási díjtól eltérően, a nagy összefüggő területeknek azonos viteldíjuk van vagy a postát az egész országra kiterjedő egységes szállítási díj jellemzi. Az országos úthálózat kiépítésében, vagy korszerűsítésében a kormányok, illetve a regionális politika döntő szerepet játszanak. A gazdaságilag elmaradott vidékek fejlesztésének előfeltétele az úthálózat kiépítése, ami növeli a vállalatok versenyképességét, illetve biztosítja a munkaadók és a munkavállalók helyben maradását⁹⁶. Egy új közlekedési eszköz bevezetésének, vagy a jelenlegi szállítási rendszer tökéletesítésének gazdasági következményei vannak. Az érintett telephelyeken a beruházások tökéletessége növekszik, amely fokozza a beruházási kedvet, a pótkerülést, továbbá újabb bevételt és kapacitásnövekedést jelent⁹⁷. Az Egyesült Államok kivételével a többi fejlett ipari államok⁹⁸, kis vagy közepes területnagyságú országok, amelyek kiépített úthálózzal, fejlett szállító rendszerekkel rendelkeznek. Ezért a szállítási költségek nem játszanak fontos szerepet az iparfejlesztésben. Ezzel szemben a világgazdasági térrendszerben az államok többsége fejlődő vagy közepesen fejlett gazdasági szakaszban van, ennek megfelelő színvonalú úthálózzal. Az úthálózat és a szállító rendszerek fejlettségi színvonalkülönbsége miatt jelentős szállítási költségkülönbségek adódnak ezekben az országokban.

1.3.7.7.2. Energia-hálózati kapcsolat fogyasztási költségei

⁹² Szárazföld, víz, levegő

⁹³ Gőzgép, belsőégésű motor, villanymotor, stb.

⁹⁴ Autó, vonat, repülő, hajó

⁹⁵ Zoltán, Z. Bp. 1984, pp.251-258.

⁹⁶ Tuchtfeld, E. Köln, p.140.

⁹⁷ Vigt, F. Berlin, 1973, p.605.

Az anyagoknak a mechanikai és a vegyi átalakítása energiaigényes folyamat. Az energiahordozókból felszabaduló energia mint termelési tényező a kibocsátás részalkotója, fogyasztásnak kitett fogyasztótényező. A tudományos - technikai haladás lehetővé tette az energiahordozók kontinentális méretekben történő hálózati szállítását: villamosáram, földgáz, kőolaj. Az energiahálózat az a technikai rendszer, amely az energiahordozót a termelőktől a különböző gazdasági térszervezetekbe vezeti, biztosítva ezáltal a fogyasztók szükségleteinek folyamatos kielégítését. Közgazdasági szempontból nézve az energiahálózat akár csak az úthálózat, termelési és szolgáltatási eszköznek, illetve tényezőnek számít.

Energiahálózat kapcsolatban az a tény értendő, hogy adott térszervezetben elhelyezkedő ipartelephelyeken meginduló (folyó) kibocsátás esetén milyen energiahálózati rendszerhez való csatlakozásra van lehetőség. Fontossága az úthálózat kiépítésével egyenértékű. A fejlett iparú államokban (Ny. Európában) az energiaforrásra való telepítés nagymértékben háttérbe szorult a fajlagos energiamennyiség fogyasztásának csökkenésével, az energiahálózatok kiépítésével és az egységes energiaárak bevezetésével. Világgazdasági szinten az előbbi megállapítás csak mozaikszerűen érvényesül a energiaforrások egyenlőtlen eloszlása, a nagy távolságok és a hiányosan kiépített energiahálózatok miatt⁹⁹. Ezért az energiaköltségek közt, a világgazdasági térszervezetben továbbra is jelentős különbségek lesznek. Fogyasztásköltségben a mikroökonómia térszervezetben elhasznált energiamennyiség összértéke értendő.

Az energiahálózati kapcsolat formái és a fogyasztási költségek:

- Villanyhálózati kapcsolat fogyasztásköltsége

A rendelkezésre álló energiahordozók¹⁰⁰ közül a termelési költségnagyság határozza meg az áramtermelés jövedelmezőségét. Az erőművekben¹⁰¹ termelt villamosáramot magasfeszültségű távvezetékeken szállítják a különböző régiókba. Itt a transzformátor állomások fogyasztói árammá alakítják át (110, 220, 380 V.), amelyet bonyolult hálózati rendszerek juttatnak el a fogyasztókhoz¹⁰².

- Földgázhálózati kapcsolat fogyasztásköltsége

⁹⁸ Olasz-, Francia-, Német-, Svédország, Belgium, Japán, Dél-Korea, stb.

⁹⁹ Diercke, Braunschweig, p.90,105,115,116,132,156,168 8. 1980

¹⁰⁰ Víz, szén, kőolaj, gáz, hasadóanyag

¹⁰¹ Vízierőmű, hőerőmű

¹⁰² Bischof, G. Braunschweig, 1979.

A földgáz a kitermelő kutakból csővezetékekkel több ezer kilométeres távolságra is elvezethető a különböző gazdasági térrendszerekbe, ahonnan elágazó csőrendszerek útján biztosítható a fogyasztók energiaszükséglete¹⁰³.

- Kőolajhálózati kapcsolat fogyasztókölsége

A világgazdasági térrendszerben a kőolajvezetékek túlnyomóan a tengeri kikötőkből indulnak ki, ezért rendszerint a tartályhajók szállítását helyettesítik a szárazföld belsejében lévő kőolajfinomítókig. Minél nagyobb egy agglomeráció fogyasztása, annál kisebb a tonnakilométer (tkm) szállítási költsége, ami a köszén fokozatos háttérbe szorulását idézte elő. Az üzemanyag, a fűtőolaj¹⁰⁴ és a kenőolaj szükséglet kielégítése miatt a kőolajfinomítók egy része a szárazföld belsejében a fogyasztó piachoz közel telepedett le. Termékeik a piac útján jutnak el a fogyasztókhoz. Itt tulajdonképpen csak közvetett kőolajhálózati kapcsolatról és fogyasztókölségről van szó. A tengerparti kikötőkben épült kőolajleparló berendezésekben előállított termékek csővezeték útján jutnak el az agglomerációkig, de értékesíthetők a kikötőkben is¹⁰⁵.

1.3.7.7.3. Fogyójószág beszerzési költségei

A fogyójószág mint termelési tényező a kibocsátás részalkotója, a többi termelési tényezővel kapcsolatba lépő és a termékben testet öltő, fogyasztásnak kitett fogyó tényező (nyersanyag, üzemanyag - energia, félkész, késztermék). Az üzemanyag - energia beszerzése „Energiahálózati kapcsolat fogyasztás költségei” címen, külön telephelyi tényezőként szerepel. **Beszerzésen** (általában) az üzem termelési tényezőkkel történő ellátását értjük¹⁰⁶. A **fogyójószágok beszerzése** a dologi tényezők vásárlását jelenti¹⁰⁷. A **fogyójószág raktározása és szállítása** a logisztikai tevékenységhez és nem a beszerzéshez tartozik, mint régen. A **fogyójószág beszerzési költségei** mint telephelytényező befolyásnagysága a vásárolt javak mennyisége és értéke alapján határozható meg.

Fogyójószág **beszerzési költségeinek** költségalkotói:

¹⁰³ Diercke, Braunschweig, p.90.

¹⁰⁴ A fűtőolaj nagy viszkozitása miatt csak melegített formában szállítható, ezért a fogyasztópiachoz való közeli termelése bevételnövekedéssel jár.

¹⁰⁵ Wilhelmy, H. Bremen, 1954, pp.275-302.

¹⁰⁶ Ulli, Arnold, Frankfurt am Main, 1982.

¹⁰⁷ Wöhe, Günther, München, 1986, p.16.

- Nyersanyag beszerzési költsége

„A nyersanyag bolygónkon előforduló, bizonyos halmazállapotú és összetételű, természetes anyag pl. : gáz, víz, ásvány, kőzet, növényi, állati eredetű anyag.” Az energiahordozók¹⁰⁸ is nyersanyagok, de a különböző ipari termékek kibocsátásának kiinduló anyagai is lehetnek. Egyes nyersanyagok (kavics, homok, agyag, mészkő) gyakori és nagytömegű előfordulásuk miatt kis értékűek, ezért szállítási költségviselő képességük alacsony. A nagy meddőanyag tartalmú nyersanyagok szállítási költségviselő képessége a meddőanyag elkülönítésével, dúsítással, előfeldolgozással javítható. A nyersanyagorientáció (nyersanyagokra történő ipartelepítés) a fejlett ipari államokban nagymértékben hanyatlott a korszerű kitermelési és előkészítési technológiák bevezetésével, az anyagok hasznosítási fokának javításával, a szállítási hálózatok és a nagykapacitású szállító rendszerek megépítésével, valamint az egységes árak bevezetésével. Csak a nagy tömegben előforduló, könnyen hozzáférhető, olcsón kitermelhető és szállítható, folyamatos ellátást biztosító nyersanyagok lehetnek versenyképesek a világpiacon. A nyersanyagok egyenlőtlen világgazdasági térrendszerű eloszlása¹⁰⁹, a nagy távolságok (szárazföldön) és a hiányosan kiépített úthálózat miatt a beszerzési költségek közt továbbra is jelentős különbségek lehetnek.

- Félkész és késztermékek beszerzési költsége

A bevezető részben meghatározott fogyójószág fogalomba a félkész és a késztermék azáltal illeszkedik be, hogy a bonyolult összetételű gyártmányokat¹¹⁰ rendkívül nagyszámú félkész és késztermék alkotja. Beszerzési költségeiket a kicsi árak alapján állapítjuk meg.

1.3.7.7.4. Rendelkezésre álló munkaerő fizetési költségei

A rendelkezésre álló munkaerő fogalma, adott „munkapiaci körülmények”¹¹¹ alapján beszerzett személyállományi szükségletet jelöl. „A munkavállalók (munkaerő) nemiség, életkor, szakmai végzettség, fizetési költség szerinti összetétele, régióról - régióra változó társadalmi jelenség.”¹¹² Ezért a rendelkezésre álló munkaerőkínálat fizetési költsége, mint telephelyi tényező a különböző gazdasági szinten lévő államok régióiban eltérő befolyási nagyságként (+, -) hat az ipartelephelyek vállalkozóinak jövedelmi helyzetére. A rendelkezésre

¹⁰⁸ Földgáz, kőolaj, szén, fa.

¹⁰⁹ Diercke, Braunschweig, 1974, pp.90-156.

¹¹⁰ Autó, hajó, repülő, épület, stb.

¹¹¹ Ulli, Arnold, Berlin, 1975.

zésre álló munkaerő fizetési költségeit az alábbi munkavállalói kategóriák fizetési költségei alkotják:

- Szakképzett munkaerő fizetési költsége

A szakképzett munkaerő mindazokkal az elméleti ismeretekkel és gyakorlati készségekkel rendelkezik, amelyek valamely vállalati tevékenység végzésére képessé teszik.

- Segédmunkaerő fizetési költsége

A segédmunkaerő megjelölés arra a munkavállalóra vonatkozik, aki szakképzettséget nem igénylő tevékenységet végez (anyagmozgatás, raktározás, takarítás stb.).

- Vezető munkaerő fizetési költsége

A vezető munkaerő az a szakképzett, tapasztalt személy (k), aki a vállalat kibocsátási folyamatában szerepet játszó munkavállalók tevékenységét irányítja. Törvényszerűen a vezető munkaerő állomány nagysága az üzemnagyság növekedésével bővül, csökkenésével kisebbedik.

1.3.7.7.5 Rendelkezésre álló telek és költségei

A telek, illetve az ipartelephely bizonyos fekvésű és kiterjedésű ipari üzemek mint üzemgazdasági térrendszernek a kibocsátási területe, az országos gazdasági térrendszer kibocsátási területének a legkisebb kibocsátási területegysége. „Közgazdasági szempontból a beépített vagy beépítetlen telek, a gépek és eszközök együttevén az üzemi termelési eszközöket vagy elemi termelési tényezőket alkotják.”¹¹³ Ezenkívül kötelezően idesorolhatók még a telken lévő utak és az anyag-energia vezetékek is. Az ipartelephely határozás szempontjából csak a beépített vagy beépítetlen telek, a rajta lévő utak és az anyag-energia vezetékek (hálózatok), mint ingatlanok játszanak szerepet. A gépek és eszközök mint ingóságok nem telephely specifikus tényezők, ezért tárgyalásuk nem tartozik a témához.

A telek és a rajta lévő számításba jövő termelési tényezők költségeinek megoszlása:

- Teleknagyság és vásárlási költség

A területigény kielégítése különleges fontossággal bír az ipar technikai, technológiai fejlődése és térbeli növekedése miatt. Az ipartelephely választás alapvető előfeltétele az iparágankénti üzemnagyság, illetve munkaerő szerinti területnagyság szükségletének ismerete. Mikusnak¹¹⁴ a közös piac tagállamaiban végzett kutatásai alapján az egyes

¹¹² Boesler, K.A. Bonn, 1979, p.107.

¹¹³ Schäfer, E. Z. A. Wiesbaden, 1978, pp.127-203.

Mikusnak¹¹⁴ a közös piac tagállamaiban végzett kutatásai alapján az egyes iparágak üzemenagyság szerinti területnagyság átlagigénye bizonyos eltérésekkel a következő:

- Vaskohászat 340 ha. fölött, amelyből 10 - 15 % épületekkel, kb. 35 % utakkal fedett. a többi raktár vagy tartalék terület.

- A szénbányászat ipartelephelyi átlag területigénye 30 ha. körül mozog, területi hasznosítási százaléka hasonló a vaskohászatéhoz.

- Az ásványolajiparban az átlag területnagyság igény kb. 130 ha., amelyből az épületek csak 5 %-ot foglalnak el, a fennmaradó terület raktározási célra szolgál.

- Az autóipar ipartelephely nagyságigénye rendkívüli ingadozást mutat, 40 - 1800 ha. - ig , amelyből a beépített terület kb. 30 %, az úthálózat 15 - 20 %, a többi próbapálya, parkoló, raktározó és bővítésre szánt terület. Az ipari fejlődés folyamán az egy munkaerőre eső üzemi átlag területnagyság növekedése tapasztalható: New York- ban 95 m²- ről (1922) 1945 után 410 m²-re növekedett a területigény¹¹⁵. Oka: a simaterületű termelés kiterjesztése, a munkaerő növekvő méretű helyettesítése termelési eszközök útján, a szállítási utak felületének kiterjesztése, a tartalék területek biztosításának szükségszerűsége (1. sz. táblázat). A növekvő simaterületű és nagy kiterjedésű ipartelephely igény a mezőgazdasági termelés rovására megy és számos társadalmi konfliktus okozója¹¹⁶.

¹¹⁴ Mikus, W. Darmstadt, 1970.

¹¹⁵ Klitzsch, F. 1964, p.109.

¹¹⁶ Quasten, H. und Soyez, D., 1976, p.254-284.

Üzemcsoportok	Dahlhaus, Marx ¹¹⁷ m ² -ben	Scholz ¹¹⁸ m ² -ben	Brandt ¹¹⁹ m ² -ben
Kőolajfinomító	800	100	-
Tégla-cserépgyár	-	-	416
Villanyerőmű	364	-	-
Szénbányászat	-	200-250	-
Műtrágyagyár	327	-	-
Cement és cemetáruüzem	327	-	-
Kohó	-	-	500
Vasöntőde	-	100-200	200
Készülékgyár	-	-	200
Papírgyár	156	50-500	100
Gyümölcs-zöldség-konzervgyár	148	140-	-
Cukorgyár	118	100-30	-
Fűrészüzem	100-450	80-500	-
Elektrokémiai üzem	100-197	-	-
Vegyüzem	94-261	100-500	-
Hajógyár	66-196	50-200	66
Sörgyár	53-125	55-100	125
Gépgyár	50-200	50-200	124
Autó, vagon, kocsiszekrénygyár	50-200	50-200	50-200
Csokoládégyár	29-45	-	28
Kenyérgyár	23	-	-
Szőnyeggyár	19-70	-	-
Cigaretta, dohánygyár	19-47	-	20-55
Nyomdatüzem	14-26	17	-
Szivargyár	14	-	-
Cipőgyár	13-32	14-32	13
Készruhágyár	11-29	20-50	20

1 sz. táblázat: a különböző iparágak egy üzemi alkalmazottjára eső területigény, alulról felfelé növekvő területnagysággal.

Forrás: Boesler, K.A. Bonn, 1978

A m²-ben mért (ha) mért terület telekvásárlási költsége a világgazdasági térrendszerben változó befolyási nagyság, amelyet a rendelkezésre álló alkalmas terület bősége vagy hiánya, hasznosítási foka (homokos, köves, mocsaras, termőföld), alakja (sima, egyenetlen felszínű, négyszögű, szabálytalan alakú), úthálózathoz, energia hálózathoz, nyersanyag lelőhelyhez, munkaerőhöz, agglomerációhoz, piachoz való távolsága befolyásolja. Az előbbi „területnagyság” elemzésből kitűnt, hogy az üzemtelepítés nagykiterjedésű iparte-
lephelyet igényel, ugyanakkor jelentős költséggel jár¹²⁰.

¹¹⁷ Dahlhaus, Marx, ARL, Bd, 1968.

¹¹⁸ Scholz, H. IRS, 1.7.2.

¹¹⁹ Brandt, J. München, 1966.

¹²⁰ Papp, F. Kastl, 1995.

- Építés és feltárási költség

Jelentős előnynek számít, ha az adott telephelyen már meglévő épületek átalakításával válik lehetővé a termelés. Új építkezés esetén a telephelyi adottságoktól függően az építkezési költségek térben változók. A telek rendezése (egyengetése, töltése) a belső nyersanyag-energia, információ szállító hálózatok, a környezetvédelmi berendezés kiépítése, összekötése a település hasonló rendszereivel együttvéve a feltárási munkálatokat, és az azokból eredő költségek a feltárási költségeket alkotják¹²¹.

1.3.7.7.6. Környezetvédelmi költségek

Az élettelen vagy geofizikai környezet és az élőköznyezet kölcsönhatásai együttvéve az ökológiai rendszereket alkotják, amelyeket az ökológia (természeti háztartás) tanulmányoz. Az ökológiai rendszerben a növények (termelők) által termelt energiagazdag szerves anyagok egy része a fogyasztók (állatok) táplálkozási láncában áramlik, átalakul és beépül. Az elpusztult szervezeteket a lebontók (baktérium, gomba, földigiliszta, százlábú stb.) energiaszegény szervesanyagokká alakítják át (víz, CO₂, ásványi sók), így visszajutnak az anyagok körforgásába. Az ökológiai rendszerben önszabályozási folyamat játszódik le és egyensúlyi állapot alakul ki a termelők - fogyasztók és a lebontók között. Ezt az ökológiai önszabályozó működést az ember gazdasági tevékenységének környezetszennyező hatásai és egyes geofizikai tényezők veszélyforrásai károsan befolyásolják.

A környezetvédelmi költségeket az ökológiai egyensúly megőrzésére, illetve a zavaró tényezők megszüntetésére fordított kiadások alkotják.

1.3.7.7.6.1. Gazdasági tevékenységből származó környezetvédelmi költségek

Ipari termelés alkalmával a környezetterhelő melléktermékek kibocsátása gyakori kísérő jelenség: szennyezőanyagok, **zaj**, **fény**, hő és más sugárzások. A kibocsátott melléktermékek rontják a nyersanyagok és a telephely minőségét. Így a környezetben található **fogyószár**g a további ipari termelésben csökkent minőséggel áll **rendelkezésre**, vagy **helyrehozhatatlan** károkat szenved. „Az ipari melléktermékek, a hulladékok, a **használatból ki-**

¹²¹ Papp, F. Kastl, 1995.

vont javak, a termelési folyamatban új termékek kiinduló anyagaiként szerepelnek¹²². A környezeti szennyeződés más forrásai a háztartások és a szállítási rendszerek kibocsátásai. A környezetszennyezés egyidős a földdel és a társadalommal, amelyet a túlnépesedés és a világméretű iparosítás a végsőkig fokozott.” „A határtalan emberi kapzsiság és a környezetvédelmi tudat hiánya a termőföldek, a vizek és a levegő mérhetetlen károsodását okozták.” A 60- as évek óta a jóléti társadalmakban fokozatosan tudatosodott, hogy a magas életszínvonalért nagy árat kell fizetni¹²³, ami a világméretű környezetszennyeződésben és környezetpusztulásban jut kifejezésre (a védő ózonréteg ritkulása, a világtengerek szintjének emelkedése, az erdők pusztulása, az ásványkincsek kifosztása stb.). A különböző államok környezetvédő politikájának megfelelően törvényesen szabályozták a ipari üzemek környezetre káros melléktermékeinek kibocsátási szintjét, amely a megelőzés és a károkozás elvén alapszik¹²⁴. A megelőzés elve a természeti környezet megőrzésére, kímélésére, a természeti háztartás öntisztító erejének, szabályozó működésének fenntartására vonatkozik. A károkozás elve szerint a környezeti terhelés elkerülésének, elhárításának a költségeit a károkozó viseli¹²⁵. Az államilag előírt üzemi szennyeződési értékek törvényes betartása az iparág sajátosságainak megfelelő szűrő, derítő, védő berendezések építését és működését teszi szükségessé. A környezetvédelmi törvények gyakorlati kivitelezése az államok technológiai szintjétől, a rendelkezésre álló pénzügyi lehetőségektől, nem utolsósorban a környezetvédelmi tudattól függ. A környezetre káros kibocsátások a telephelyi tényezők értékét nagy mértékben csökkentik, érdekösszeüttközést, tiltakozást, elköltözést okozhatnak, vagy az újabb telepítéseket megakadályozhatják. A telepítők a tetemes költségek miatt szívesebben települnek periférikus, gyéren lakott, hátrányos térségekbe, vagy a jövedelmezőbb termelés reményében¹²⁶ külföldre, ahol az iparosítást a környezeti károk rovására is eröltetik (alumíniumkohászat, vegyipar), mivel a környezetvédelmi tudat hiányzik, és egyoldalú növekedéspolitikát folytatnak.

A gazdasági tevékenységből származó környezetvédelmi költségek megoszlása:

- **Telephely szennyeződés elleni védelmi költség**

A telephely szennyezését különböző melléktermékek (meddőanyagok, vegyi anyagok, sugárzó anyagok) törmelék, por, szemét okozzák. A telephely szennyeződés elleni védelmi

¹²² Brütcher, W. Braunschweig, 1982, p.172.

¹²³ Brösse, U. Berlin/New York, 1975.

¹²⁴ Boesler, K.A. TESSG, 1974, H.3

¹²⁵ Engelhardt, W. München, 1977.

¹²⁶ Brösse, V. Berlin, New York, 1975.

költség a kiválasztott telephely szennyeződés mentesítéséből és a jövőbeli üzemi termelés telephely szennyeződés elhárításából ered.

- Vízszennyeződés elleni védelmi költség

A folyóvizekbe, tengerekbe vezetett melegvíz hatására csökken a víz O_2 tartalma, és gyengül az öntisztulási ereje (O_2 hatására történő szerves anyag lebontás). Az ipari melléktermékek terhelik és megváltoztatják a víz vegyi összetételét, megmérgezik és fertőzik az élővilágot. A törvényes előírásoknak megfelelő víztisztító berendezések mechanikai, biológiai fokozatai kielégítően működtethetők, de a vegyi fokozat alkalmatlan a terhelő vegyületek százainak és a nehézfémek elkülönítésére (ólom, higany, cink, kadmium), amelyek a folyóvizek és a tengerek élővilágának a fokozatos megsemmisítését okozzák.

A vízszennyeződés elleni védelmi költség magában foglalja mindazokat az építkezési és működtetési kiadásokat, „amelyek biztosítják az üzemi termelésből eredő víznek, szennyvíznek a hűtését, a tisztítását és a csatornahálózatba vezetését.”¹²⁷

- Levegőszennyeződés okozói a különböző kibocsátások:

por, gáz, zaj, fény, hő, radioaktív és elektromágneses sugárzás. A kibocsátás forrásai: a háztartás, az ipar és a jármű. Az eddigi iparvárosok szimbóluma a füstölgő kémény volt, ami a por és a mérgező gázok (SO_2 , CO , NO , N_2O , O_3) felelőtlen kibocsátását jelképezte. több mérgezőgáz (SO_2 , HCl , NO) savasesőt és ködképződést okoz, ugyanakkor az élőlényeket károsítja. A fokozott CO_2 kibocsátás a levegőburok általános felmelegedését (üvegházhatás) váltja ki, amely a klímaváltozás egyik fontos tényezője¹²⁸. Egyes kibocsátott légszennyezőgázok reakcióképességének (F, Cl, H) tulajdonítható az ózonréteg (O_3) ritkulása, amely az élőlényeket a káros rövidhullámú napsugárzástól védi. A por, a zaj, a fény és a hőszugárzás bizonyos határértéken felül az élőlényekre káros, a radioaktív sugárzás pedig rákkeltő hatású, mivel megváltoztatja az örökítőanyag (DNS) tulajdonságait. Az atomreaktorok robbanása, a kísérleti atomrobbantás, a radioaktív melléktermékek meg gondolatlan tárolása beláthatatlan környezeti szennyeződés és pusztítás forrásai. A villamos huzalok és készülékek elektromágneses mezeje az állati és emberi szervezet ingerületvezetésre káros hatást gyakorol. Mindazoknak a védő, elnyelő, szűrő készülékeknek, berendezéseknek a beszerzése, építése és működtetése, amelyeknek a segítségével a légszennyeződés csökkenthető, a levegőszennyeződés elleni védelmi költséget alkotják.

¹²⁷ Bertran, Ph. Braunschweig, 1993, pp.147-197.

¹²⁸ Papp, F. Kastl, 1995.

1.3.7.7.6.2. Geofizikai okokból származó környezetvédelmi költségek

A természeti háztartás egyensúlyi állapotának zavaráért nem csak az emberi tevékenységből származó káros következmények a felelősek, ahogy azt az ökológiai elméletek állítják, hanem a geofizikai tényezők is szerepet játszanak benne, mint állandó veszélyforrások. Itt csak azokat a tényezőket nevezzük meg, amelyek térben változó veszélyforrások, illetve befolyási nagyságok, és az ipartelep hely választásában szerepet játszanak.

- Vulkánkitörésveszély elleni védelmi költség

A negyedkori és a jelenlegi vulkanizmus a Föld fiatal lánchegységeinek és mélytengeri árokrendszereinek a kiterjedésével kapcsolatos¹²⁹. A földkéregben a hőképző folyamatok (techtónikai mozgások, radioaktivitás) hatására a kőzetekből izzó - folyó magma, vízgőz és gázok képződnek. A vulkánkitöréssel felszínrehozott anyag minősége, halmazállapota szerint megkülönböztetünk lávát (1), gázokat és vulkáni hamut (2), lávát, finom port és gázokat (3) kibocsátó vulkánokat¹³⁰. A vulkáni láva, a hamu, a por, az iszap (por és víz keveréke) és gázok az ökoszisztémákat és az emberi településeket beszennyezik, veszélyeztetik és el is pusztíthatják. A láva, az iszapár, a porfelhő, a mérgegáz veszélyének elkerülése elsősorban az ipartelep hely optimális biztonsági távolságának betartásával oldható meg. A lávafolyás mesterséges eltérítése a már meglévő vállalatok védelmére bizonytalan kimenetelű kísérlet is lehet. A vulkáni por elleni további védelmi intézkedésekből adódó kiadás a vulkánkitörés elleni védelmi költséget alkotja.

- Földrengésveszély elleni védelmi költség

A földrengések túlnyomóan a lemezhatásokhoz kötődnek és főképp tektonikus eredetűek (75 %- a Csendes Óceán övezetében). Ezenkívül megkülönböztetünk vulkáni¹³¹ és beszakadásos eredetű (karsztos üregek) rengéseket. A földrengés következményei: területsüllyedés - emelkedés, domb és hegyvidéki csuszamlások, törmelék és sárfolyások, tengerparti szökőár, ökoszisztémák, emberi települések veszélyeztetése és megsemmisítése. A nagyfokozatú földrengési övezetek káros következményeinek a megelőző elhárítása bizonyos biztonsági távolság betartásával lehetséges. A kisebb vagy közepes fokozatú földrengési övezetekben (Mercalli - Cancani - Sieberg, 1 - 7 fok) különleges földrengés ellenálló építkezési technika alkalmazásával védekezhetünk. Az ebből adódó kiadás nagysága a földrengés elleni védelmi költséget alkotja.

¹²⁹ Holmes, A. London, p.532.

¹³⁰ Borsy, Z. 1993, pp.67-121.

- Árvízveszély elleni védelmi költség

A Hold vonzásának a hatására (a Nap vonzása 46 %) a világtengereken naponta 2 dagály és 2 apály váltakozik egymással. A súrlódás miatt a Hold járását késve követő, keletről - nyugatra haladó dagályhullámokat a kontinensek és a félszigetek partvonalai tovább késleltetik. Ezért az egymást követő dagályhullámok találkozása növelheti a dagálymagasságot, de a szembe találkozó ki is olthatják egymást, így szintingadozás nélküli pontok jönnek létre. Az árapály különösen a dagályhullámmal szembenező, elkeskenyedő öblökben, folyótorkolatokban érhet el rendkívüli értékeket. A dagálymagasságot a part felé fújó erős szél is növelheti, ami erős hullámzással párosulva egyes partszakaszokon árvízveszélyes helyzetet teremt (vihardagály). A mérsékelt övön különösen a kontinensek nyugati, főképp alacsony (esetleg süllyedő) partjait veszélyeztetik a vihardagály hullámok pusztításai. Más területeken a forróégyövi ciklonok, monszunok vagy passzátszelek keltenek vihardagályokat, nagy károkat okozva a partvidéken. Partvédő gátakkal védekezhetünk ellenük.

A folyó energiája onnan származik, hogy a víz a Föld felszínén a nehézségi erőtérnek megfelelően a legalacsonyabb szintű hely felé folyik, s minden kiemelt helyzetből a szárazföldek mélyedései, illetve a tengerszint felé tart. Folyása során a kiemelt helyzetből származó potenciális energia mozgási energiává alakul át. A folyó munkája a víz tömegétől és sebességétől függ¹³². Az erős esőzés, a hóolvadás, a jégtorlasz, a mellékfolyók eltorlaszolása a főfolyó által nagyfokú vízszintemelkedést, a mederből való kiáradást okozhatja. Az árvizek mérhetetlen károkat okozhatnak az ökoszisztémákban és az emberi településekben. Az árvíz elleni védelem történhet partvédő gáttal, mellékfolyókra épített víztorlasztó gáttal, elárasztható fásított területekkel, kiegészítő csatornákkal, mederkotrással, mederakadály elhárítással, üzemi és településvédelmi építkezésekkel stb.

Mindazoknak a technikai berendezéseknek az építése, működtetése, amelyek az árvízveszélyt megszüntetik, az árvízveszély elleni védelmi költséget alkotják.

- Viharveszély elleni védelmi költség

Az erős vihar (78 - 90 km./o. sebesség) nagy fákat tép ki vagy tör ketté, házakat rongál meg, a szélvész (90 - 104 km./ o. sebesség) háztetőket tép le, épületeket dönt le, fákat, erdőket pusztít el, az orkán (104 km. / o. sebesség fölött) általános nagy pusztítást okoz¹³³. A legveszedelmesebbek a forgóviharok, amelyekhez a trópusi ciklonok és a mérsékelt övi

¹³¹ Helyi eredetűek és mikroszeizmikus területük sugara nem haladja meg az 50 km-t.

¹³² Szabó, J. Bp. 1993, pp.273-291.

¹³³ Műszer hiányában a Beufort-féle tapasztalati skálát használjuk. Ez a skála 17 fokozatot különböztet meg, amelyből a fenti példák 10,11,12-es fokozatúak.

tornádók tartoznak. A trópusi ciklonok zárt izobárrendszerű, közepén alacsony légnyomású (700 Hg. mm.), 400 - 500 km. átmérőjű képződmények. A trópusi ciklonban a nagy légnyomáskülönbség indítja el a központ felé áramló, földfelszíni légmozgást. A szél pusztító erejű sebessége elérheti a 200 - 250 km./ o.- t. A mérsékelt égöv legpusztítóbb hatású forgóviharai a tornádók, amelyek nagy hőmérséklet különbségű és jelentős magasságban képződő erős légörvények. A légörvény magjában alacsony a légnyomás (700 Hg. mm. alatt és körül). Az épületek belseje és a külső légnyomás közti különbség robbantja szét az útjába eső épületeket. Kialakulása után kisátmérőjű (50 m. - 2 km.), hosszú tölcserével erős szívóhatást gyakorol a földre (por, apró tárgyak, víz, kis állatok). A tölcserben 100 - 180 km.) o. sebességű forgószél örvénylik, haladó mozgása 40 - 60 km. / o. és az útjába eső épületeket megrongálja, tönkreteszi. A tornádó 80 - 100 km. - es út lefutása után lecsendesedik, majd feloszlik. Ez a forgóvihar az Egyesült Államokban a leggyakoribb, mivel a kelet - nyugati hegyláncok nem akadályozzák meg a hideg és a meleg légtömegek közvetlen találkozását. Európában a kelet - nyugati irányú hegységek védőhatása miatt a tornádók kialakulása ritka és pusztító hatásuk is kisebb, mint Amerikában¹³⁴. A vihar káros következményeinek elhárítása érdekében foganasított intézkedések és építkezési kiadások a viharveszély elleni védelmi költséget alkotják.

1.3.7.7.7. A beruházási költségek fedezési összege

Beruházási költségek fedezési összegén a beruházási tevékenység lebonyolításához szükséges **pénzalap előteremtése értendő, amely a különböző szintű gazdasági térrendszerekben és időben változó befolyási nagyság.**

A beruházási költségek fedezési összegének biztosítási lehetőségei az állami ipartelep hely politika érvényesítésének alapján a következők:

- Állami pénzügyi támogatás összege
„Az állami pénzügyi támogatás térben differenciálódó közvetlen beruházási pótlékban, hitelben, alacsony kamatlábban, kezességátvételben, kiképzési pótlékban nyilvánulhat meg.
- Községi pénzügyi támogatás **származhat közvetlen hitelből, olcsó telekárból, előnyös megrendelésből, szállítási kedvezményből stb.**
- Adókedvezmények összege

¹³⁴ Futó, J. Bp 1991, pp.128-142.

A térben differenciálódó adószint, adókedvezmény, adóleírás és díjszabásszint összetevői alkotják stb.

Abban az esetben, ha a fenti lehetőségek teljes mértékben nem biztosítják a tőkeszükségletet, a különbség bankkölcsön útján kiegyenlíthető.

- Bankkölcsön összege

A tőkebeszerzés lehetősége térben változó befolyási nagyság, ezért a hitelbank térbeli közelsége kedvezően hat a kölcsönkérőre. Ennek folytán a bankok térbeli eloszlása telephelyválasztást befolyásoló tényező. A fentiek pontosítására megjegyzendő, hogy világviszonylatban az állami vagy községi üzemalapítás támogatása alig járult hozzá a fejletlen térségek preferenciájának befolyásolásához. A virágzó gazdasági térségek telephelyi előnyei a szerkezetszegény térségekben állami vagy községi támogatással nem pótolhatók. A piacgazdaságú országokban az ipartelepítés fent említett módozatait kemény kritika érte, ugyanis a területfejlesztés és a növekedési pólus elméletek a gyakorlatban csak részben váltak be. Az ipar sokszorozó szerepe és a tervezés kétségessé vált.

1.3.7.8. Pénzértékben nem kifejezhető minőségi ipartelephelyi tényezők

1.3.7.8.1. A lakosság ipartelepítéssel szembeni magatartásának befolyásnagysága

Ez az ipartelephelyi tényező nem rendelkezik közvetlenül meghatározható gazdasági befolyásnagysággal, hanem lélektanilag **értékelhető** magatartás befolyásnagysággal (+, -). Egy helység lakossága ipartelepítéssel szembeni magatartásának befolyásnagyságán az ipari **termelés és fejlesztés** elfogadásának vagy elutasításának minősítő fokozatai értendők, amelyek a gazdasági térrendszerekben változó befolyási nagyságok. Ezért eltérő módon **hatnak** az ipartelephelyek vállalkozóinak jövedelmi helyzetére (+, -). A lakosság ipartelepítéssel szembeni magatartásának befolyásnagyságában a vállalkozókkal való sokoldalú kölcsönhatás tükröződik. „ **A lakosság pozitív magatartása a vállalkozók számára csak akkor jelent előnyt, amikor a munkaerő, a tőkeszükséglet és a piaci értékesítési viszonyok a környezettől függenek**¹³⁵.

¹³⁵ Reinhard, C. Göttingen, 1983, pp.119-121.

Bizonyos gazdasági törekvésekkel, ipartelepítéssel kapcsolatos tiltakozások, ellenállások megnyilvánulásának okai: területkiszajátítás, kényszeráttelepítés¹³⁶, környezeti szennyeződés veszélye stb. A lakosság ipartelepítéssel szembeni negatív magatartása a vállalkozó számára a gazdasági versenyben hátrányt, termelési és pénzügyi zavart okozhat.

1.3.7.8.2. A polgármesteri hivatal ipartelepítéssel szembeni magatartásának befolyásnagysága

A polgármesteri hivatalnak a gazdasági térrendszer politika alapján a községi terület-hasznosítási és ipartelepítési terveit egyeztetnie kell az országos és a különböző szintű régiós tervekkel is. E terveknek előrelátó, közép- és hosszútávú, meghatározott községi és regionális gazdaságszerkezeten kell alapulniuk (ágazati szerkezet, vállalati nagyság szerkezet). „Ehhez a polgármesteri hivatal állandó felvilágosító politikájára, kapcsolatkiakító kézségére van szükség.”¹³⁷

Ez az ipartelephelyi tényező hasonló az előbbi (8.) telephely tényezőhöz, mivel ez sem rendelkezik közvetlenül meghatározó gazdasági befolyásnagysággal. A polgármesteri hivatal ipartelepítéssel szembeni magatartásának befolyásnagyságán az ipartelepítés ügyintézésének minősítő fokozatai értendők (+, -)¹³⁸, amelyek a gazdasági térrendszerekben változó befolyási nagyságok, ezért eltérő módon hatnak az ipartelephelyek vállalkozóinak jövedelmi helyzetére (belföldi, külföldi telepítők).

1.3.7.8.3. A telephelyi vonzóhatás növelésének minőségi befolyásnagysága

A társadalmi élet minőségét befolyásoló szolgáltató adottságok és lehetőségek tömörítése révén egy „minősíthető összkép” alakítható ki valamely településről. Mind ebből a vállalkozó a számára fontosat veszi figyelembe. Ez az ipartelephelyi tényező sem rendelkezik közvetlenül meghatározható gazdasági befolyásnagysággal. Ugyanakkor térben és időben változó telephelyi vonzóhatás növelő minőségi befolyásnagyságnak tekinthető. Az alábbi tényező tömörítés ezt a célt szolgálja:

¹³⁶ Területkiszajátításra, kényszeráttelepítésre, új közlekedési utak, repteretek, vállalatok építése, felszíni bányák megnyitása, esetleg védelmi okokból kerülhet sor.

¹³⁷ Clemens, R. 1981, Bonn, p.55.

¹³⁸ Nagyon rossz=1, rossz=2, gyenge=3, kielégítő=4, jó=5, nagyon jó=6: minősítő fokozatok számértékekkel.

	Minősítő fokokozatok		Minősítő fokokozatok
- Lakásbeszerzés lehetősége:	- Postai szállítás, hírközlési	
- Üzleti ellátottság:	ellátottság:	
- Képzés, továbbképzés		- posta
intézményi lehetősége:	- telefon
- Egészségügyi intézményi		- telefax
ellátottság:	- Szabadidő hasznosítás	
- patika	lehetősége:
- kórház	- Élőkönyezeti adottság:
		- pihenő park
		- erdő

A telephelyi vonzóhatás növelés minőségi befolyásnagyságának középárányosát a bejegyzett minősítő fokozatok számértékének összegéből állapítjuk meg a tényezők számának osztásával pl. $37 : 7 = 5,27 = \text{jó}$

1.3.7.9. A piaci forgalmazási tényező bevételeinek összege, mint ipartelephelyi tényező

Piac fogalmán általában a kínálat - kereslet gondolati összekapcsolása, illetve az áru-csere gazdasági helye értendő¹³⁹. A piaci rendezvények jellegeik figyelembevételével a következők lehetnek: napi, heti, éves piacok (vásárok), árverések, börzék. A kereskedelmi vagy üzleti elosztóláncok a piaccal kapcsolatban állnak, így a beszerző üzemek szempontjából egy beszerzési üzleti láncot, a forgalmazó üzemek szempontjából forgalmazási üzleti láncot alkotnak¹⁴⁰.

A klasszikus kereskedelmi üzem felvásárlás - eladás fogalmát a korszerű vállalat beszerzés - forgalmazási fogalmai váltották fel. Így egy vállalat e két pólusával kapcsolódik a piac-hoz. Az üzem és piaci közti beszerzés - forgalmazás két irányú kapcsolata az üzemi piacc-gazdaságot alkotja. Két üzem közti jószágcsere mint elosztás értendő (Distribution)¹⁴¹. Bizonyos megszorításokkal a beszerzés - forgalmazás, akár csak a teljesítmény és pénzgazdaság, tükörképi funkcióként értelmezhetők. Az - A - vállalkozó forgalma a - B - üzem beszerzését alkotja. A forgalmazási mennyiség előfeltétele a kereslet, amely a vásárlók számától, a vásárlásgyakoriságtól, a foglalkozási - életkori szerkezettől, a fogyasztói szokásoktól, a társadalmi fejlődés és a kiépített úthálózat szintjétől függ. A különböző vásárló-erejű társadalmi rétegeknek az üzleti szervezés révén eltérő értékű kínálat áll rendelkezésükre. Növekvő vásárlóerővel emelkedő luxusárucikk és hanyatló tömegárucikk fogyasztás

¹³⁹ Fischer, C. Stuttgart, 1961.

¹⁴⁰ Säyffert, R. pp.623-681.

¹⁴¹ Klein-Blankers, F. Köln, Opladen, 1974.

párosul. az élelmiszerpiacon telítődési jelenség lép fel, de a fogyasztási szokások is változnak. Minél terjedelmesebb a forgalmazási övezet, annál szétszórtabb a vásárlók települése (régió, kontinens, világpiac), ezért annál közömbösebb lesz a forgalmazó ipartelephely fekvése. Ennek ellentéte, ha az ipari üzem kibocsátása és áruforgalmazása a vásárlók közelében történik. A legvonzóbbak a népes tömörülések piacai, mivel a távolság rövid, a kínálat - kereslet közvetlenül tapasztalható, a rendelés, a szállítás leegyszerűsödött, a piaci potenciál nagy, sokoldalú és növekvő. A múltban számos ipari egység csak a közeli áruellátását szolgálta. Ma már kiterjedtebb piacot látnak el (élelmiszerpiac), ami a gyártás, a konzerválás, a szállítás, a hírközlés és a raktározás tökéletesítésével és az önköltség csökkentésével függ össze. Egyes vállalatok a már elfoglalt piacokat a versengési előnyben lévőkötől való félelmükben elkerülik. Ennek ellentéte, amikor a versengés eredményeként forgalmazás növekedés történik, a beszerzési együttműködés előnyei az úthálózat, a piackutatás, a reklám, a piaci versengés akadályait felülmúlják. Ezek az előnyök az azonos iparágú üzemek szaporodása következtében olyan mértékben növekedhetnek, hogy egy város vagy egy vidék különleges hírnevet szerez, ugyanakkor a név elsőosztályú áruminőséget garantál (solingeni késpenge, párizsi divatárucikk). A piaci forgalmazás legfontosabb részfolyamata az értékesítés, amelynek révén megállapítható a piaci forgalmazási tényező bevétele. A piaci forgalmazási tényező bevétele a gazdasági térrendszerekben változó befolyási nagyság, ezért eltérő módon hat (+, -) az ipartelephelyek vállalkozóinak jövedelmi helyzetére.

1.4. AZ IPARTELEPHELY HATÁROZÁS FOGALMA

„Azt a telephelyet keressük, amely egy adott teljesítménytervnek a kivitelezését bizonyos módszer segítségével optimálisan biztosítja.” „A kérdésselvetésnek ezt a módját Meyer - Lindenann telephelyhatározástannak nevezte.”¹⁴² Ennek az eljárásnak a módszertani elvét Rittershausen így jellemezte: A vállalatnak különböző döntéseket kell foganatosítania, és a lehetőségek közül a legjobbat kell meghatároznia, (kiválasztania)¹⁴³. A legjobb telephely határozása helységek közti összehasonlítást igényel, tekintettel a termelési cél kivitelezhetőségére, ezért a telephely határozás rendszerében az összes vonatkozó telephe-

¹⁴² Meyer-Lindemann, Bremen Horn, 1951.

¹⁴³ Rittershausen, Heinrich: Frankfurt/Main, 1958, p.178.

lyi tényezőknek szerepelniük kell¹⁴⁴. Meyer - Lindemann és Behrens¹⁴⁵ telephely határozás definíciói és elemzése csak üzemgazdasági részgazságokat tartalmaznak (a teljesítményterv optimális biztosítása, módszer), de a gazdasági térrendszer elméletét és a környezetvédelem ökológiai elvét figyelmen kívül hagyták. Ezenkívül a legjobb telephely határozása nemcsak a termelési terv kivitelezhetőségétől, hanem a bevételi tényező nagyságától is függ. Az előbbi fő hiányosságok kiküszöbölésével az ipartelephely határozás definíciója a következőképpen fogalmazható meg: „ Az ipartelephely határozás vagy kiválasztás egy ipari üzemgazdasági térrendszernek a rendező - fejlesztő célú kutatási eljárása, amelyben az ipartelephelyi tényezők segítségével - mérlegelésével az alacsony költségű - optimális bevételű, a környezeti veszélyektől mentesíthető ipartelephelyet kutatjuk a különböző szintű gazdasági térrendszerekben.”¹⁴⁶ Az ipartelephely határozás az iparföldrajz részeként a gazdaságföldrajzhoz kapcsolódik.

2. A GAZDASÁGI TÉRRENDSZER RENDEZÉSI ELMÉLETEI

2.1 IPARTELEPHELY HATÁROZÁSI VAGY KIVÁLASZTÁSI ELMÉLETEK

Az üzemgazdasági térrendszer rendezési folyamatát felölelő elméletek közül az ipartelephely határozásnak mint részfolyamatnak az elméleteit tárgyalom. Ezek a magánüzem (magánvállalat) ipartelephely határozásával vagy kiválasztásával kapcsolatosak. Az elméletek megnevezésében és csoportosításában a módszer és a kiemelkedő jellegzetességek figyelembe vétele játszik szerepet.

¹⁴⁴ Behrens, Ch. K. Köln, Opladen, p.35.

¹⁴⁵ Behrens, Ch. K. Köln, Opladen, p.35.

¹⁴⁶ Papp, F. Kastl, 1995.

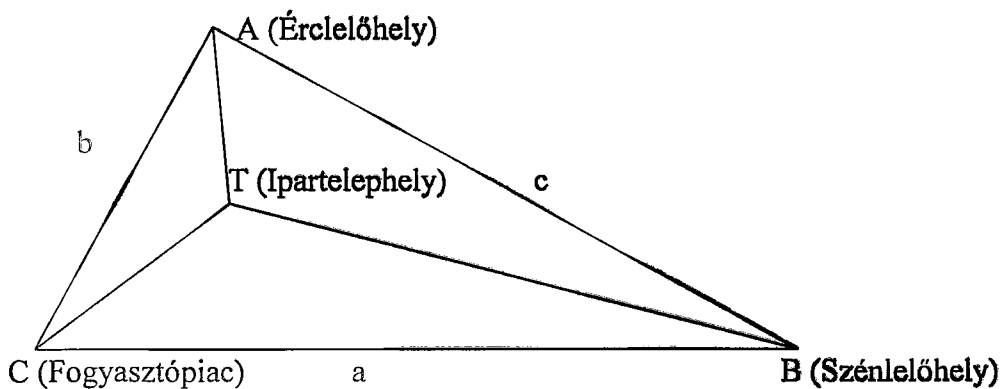
2.1.1. Az első ipartelep hely határozás elmélete

Amíg Thünen (1783 - 1850) „Izolált állam”¹⁴⁷ című művében a mezőgazdasági telep hely elméleti alapjait lerakta, addig az iparban egy hasonló telephely elmélet megfogalmazása hiányzott.

Roscher (1865) jóval később fogalmazta meg ipartelep helyi elméletét. Felismerte, hogy a munkamegosztás fejlődésével a telephelyi elszigeteltség és kötöttség is mindjobban feloldódik, a termelés mindinkább olyan térségek felé orientálódik, ahol a legkedvezőbb feltételek kínálkoznak számára¹⁴⁸. Ilyen kedvező feltételeknek tekintette az éghajlatot és a természeti adottságokat, a nyersanyag forrásokat, a munkaerő kínálatot és a kedvező tőkeellátottságot. Roscher felismerte, hogy a telephely választásnál tulajdonképpen különböző strukturális igények és lehetőségek ésszerű egyeztetéséről van szó.

2.1.2. Az ipartelep hely határozás háromszög - modell elmélete

Launhardt¹⁴⁹ 3 ismert tényező segítségével (nyersanyaglelőhely, energiaforrás, fogyasztópiac) a negyedik tényezőt, a termelés súlypontját akarta meghatározni. ennek szemléltetésére a háromszöget választotta. A háromszög 3 csúcsa az ismert telephely - tényezők pontjait jelölte, belvilága pedig az ismeretlen pont meghatározására szolgált.

12. sz. ábra: Launhardt háromszög
Forrás: Launhardt, W. 1882, p.105.

¹⁴⁷ Thünen von Joan, Jena, 1921-

¹⁴⁸ Roscher, W. 1881, p.502.

¹⁴⁹ Launhardt, W. 1882, p.105.

2.1.3. Minimális szállításköltségű ipartelephely határozás háromszög - modellű elmélete

Roscher és Launhardt addig kidolgozott tételei Webernek kinduló pontul szolgáltak az „Ipartelephelyről”¹⁵⁰ írt, első, rendszeres, ipartelephelyi elmélet kifejtéséhez. A deduktív módszerrel kidolgozott elmélet egy ipari üzem optimális telephelyének az üzemgazdasági aspektusát tárgyalja.

Weber ipartelephely elméletének modellje a következő leegyszerűsített feltevésekből indul ki¹⁵¹:

- A nyersanyagok telephelyei ismertek
- A fogyasztás térbeli eloszlása ismert
- A szállítási rendszer egységes, a szállítási költségek súlytól és távolságtól függenek
- A munkaerő térbeli eloszlása ismert, a munkaerő a telephelyhez kötődik, a fizetésszint állandó, de térség szerint különböző, a gazdasági, politikai és kulturális rendszer az adott térségben egységes.

Weber a telephelyi tényezőket mint költség előnyöket határozta meg. Feltevése szerint az optimális termelési telephely fontos költségelőnyös tényezői a következők:

- Nyersanyag és késztermék szállítási költségek
- Munkaköltségek
- Agglomerációs hatások

Weber elsősorban a legkisebb szállításköltségű telephelyet keresi. A leegyszerűsített modell előfeltételei a szállítási költségektől, illetve a szállítandó áruk súlyától valamint a nyersanyaglelőhely, a termelési hely és a fogyasztási hely közti távolság áthidalásától függenek. A legelőnyösebb szállítási költségekkel rendelkező hely a tonnakilométer (tkm.) minimális pontban fekszik, amely a súly és távolság szorzatának minimumát jelenti.

Weber a felhasználásra kerülő anyagok között megkülönbözteti:

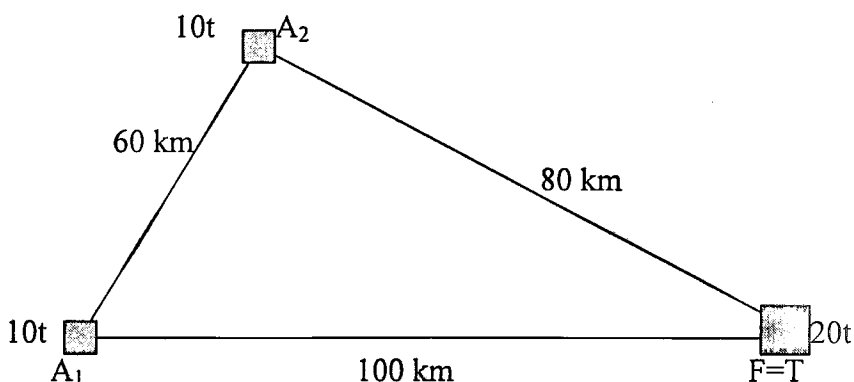
- Helyhez kötött anyagok, amelyek csak bizonyos pontban állnak rendelkezésre.
Ezek technikai tulajdonságaik szerint lehetnek:
 1. Tisztasúlyú anyagok (tisztá anyagok), amelyek teljes súlyúkkal lépnek be a végtermékbe.

¹⁵⁰ Weber, A. Tübingen, 1909, p.16 .

2. Veszteséges súlyú anyagok (súlyveszteséges anyagok), amelyek egyáltalán nem (energetikai anyagok) vagy csak részleges súlyukkal lépnek be a végtermékbe (ércek).

- Mindenhol előforduló anyagok, amelyek jelenléte nem kapcsolódik egy bizonyos ponthoz (pl. a nitrogén előállításához szükséges levegő).

Egy rajzon a nyersanyag lelőhelyeket, ha a fogyasztási hellyel összekötjük, egy háromszög telephelyi ábrája alakul ki, így „a tonnakilométer (tkm.) minimális pont” könnyen meghatározható (13. sz. ábra).

13. sz. ábra: Két tiszta anyag szállításköltség minimális pontja

Forrás: Schätzl, L1 1988, p.38.

Tételezzük fel, hogy a termelésben csak két anyagféleséget használunk fel és a termékeket egy fogyasztási helyen (F) rakjuk le:

$A_1 = A_2$ 1- es anyag lelőhelye

$A_2 = A$ kettes anyag lelőhelye

F= Fogyasztási hely (piac)

T= Termelési hely

Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy az 1- es és a 2- es anyag a teljes súlyával (tisztasúlyú anyagok $10+10 \text{ t}=20 \text{ t}$) a végtermékbe jut, akkor változó termelési helyek esetén (T), A_1 , A_2 , és F pontokban, a szállításköltség tkm - ben a következőképpen számítható ki:

$$T=A_1 : (10 \text{ t} * 60 \text{ km}) + (20 \text{ t} * 100 \text{ km})= 2600 \text{ tkm}$$

$$T=A_2 : (10 \text{ t} * 60 \text{ km}) + (20 \text{ t} * 80 \text{ km})= 2200 \text{ tkm}$$

$$T=F : (10 \text{ t} * 100 \text{ km}) + (10 \text{ t} * 80 \text{ km})=1800 \text{ tkm}$$

¹⁵¹ Meyer-Windemann, 1951, p.47.

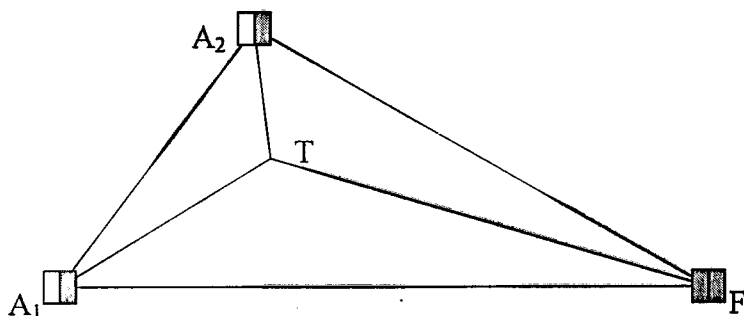
Végkövetkeztetés: Az A_1 , A_2 és F változó termelési helyek esetén a tkm. minimális pont, vagyis a minimális szállítási költségek helye a fogyasztási helyen van (F = piac). Az A_2 , ha pl. egy mindenhol előforduló anyag (levegő), de a késztermékbe súly szerint nem megy bele és az A_1 egy tisztasúlyú anyag, akkor a legelőnyösebb szállítási költségű termelési telephely (T) a lelőhelyen, a fogyasztóhelyen, vagy az $A_1 - F$ tengelyen bárhol elhelyezkedhet. Abban az esetben, ha mindkét anyag mindenhol előforduló, a tkm. minimális pont a fogyasztóhelyen van (F). Veszteséges súlyú anyagok esetén az optimális telephely kiszámítása nehezebb. Alapvetően érvényes, hogy a nagysúlyvesztésű anyagoknál a tkm. minimális pont a lelőhelyhez, a kismúlyvesztésűeknél az előbbivel ellentétben a fogyasztáshoz van közelebb.

Két súlyvesztésű anyag (A_1 , A_2) esetén a szállítási költség előnnyel rendelkező optimális ipartelephely kijelölése mértanilag történik. Egy anyag súlya, ha eléri vagy túlhaladja egy másik anyag és a végtermék súlyát, feldolgozása a lelőhelyen történik:

$$A_2 = T, \text{ ha } A_2 = A_1 + \text{késztermék}$$

$$A_1 = T, \text{ ha } A_1 = A_2 + \text{késztermék}$$

Ez a feltétel ha nem teljesül a szállítási költség minimális pont a lelőhelyek és a fogyasztópiac között van (14. sz. ábra).

14. sz. ábra: Két súlyvesztésű anyag szállítási költség minimális pontja
 Forrás: Schätzl, L. 1988, p.40.

Egy súlyvesztésű és egy tisztasúlyú anyag felhasználása esetén, hasonló telephelyi következmények adódnak: a tendencia a lelőhelyek felé gyengül, ha kizárólag csak a szállítási költségeket vesszük figyelembe telephelyi tényezőként, akkor az a tendencia mutatkozik, hogy magas anyagindexnél¹⁵² az ipartelephely választás anyagorientált lesz. A legelőnyösebb szállítási költségű telephely határozása után Weber a munkaköltségeket és az agglomerációs előnyöket, mint a telephelyi tényezők hatását vizsgálta a telephely választásra.

¹⁵² Anyagindex: HAS/KS (HAS =Helyhez kötött Anyagok Súlya, KS =Késztermékek Súlya)

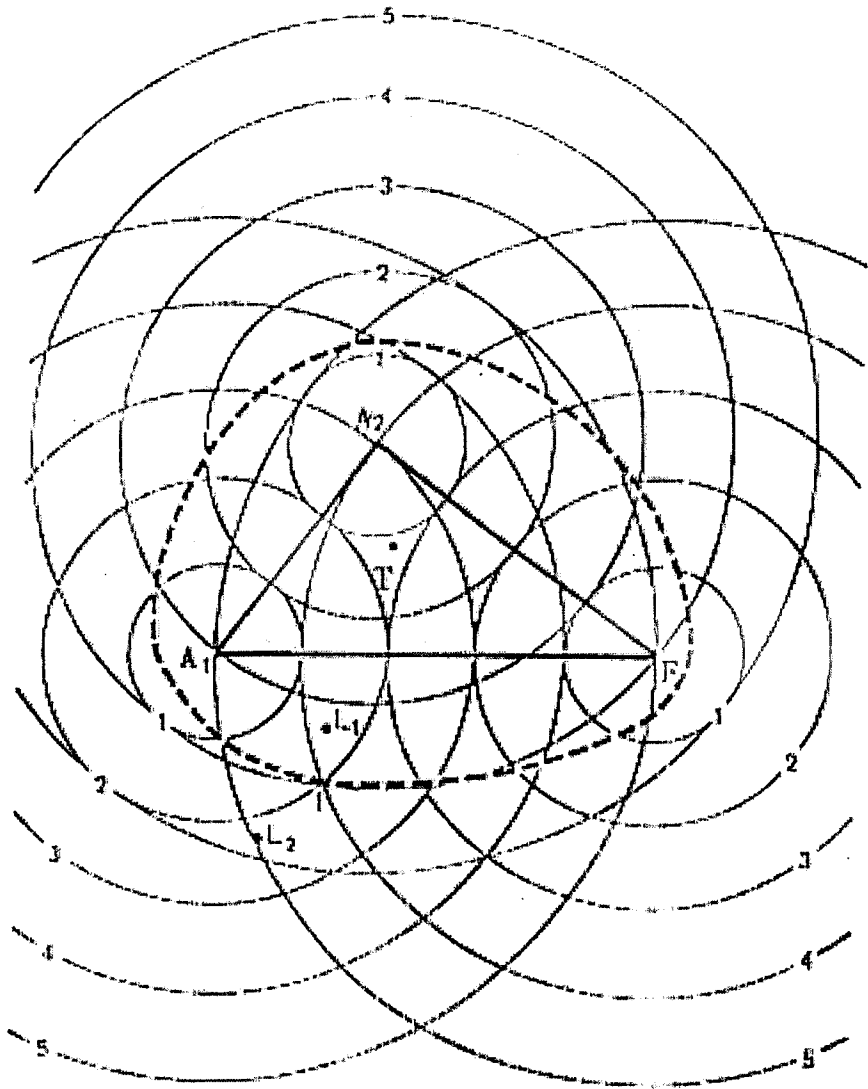
1. A munkaköltségek befolyása a telephelyválasztásra

A modell előfeltételeként Weber térben eltérő fizetési szinteket értett. Egy telephelynek egy szállításköltség minimális pontból, egy alacsony munkaköltségű telephelyre való áthelyezésére csak akkor kerülhet sor, ha a munkaköltség megtakarítás a megnövekedett szállítási költségeket felülmúlja.

A 15. sz. ábrán a szállításköltségek és a munkaköltségek grafikus ábrázolása látható, amelyhez kiindulópontul a 14. sz. ábra szolgál: a súlyvesztéség mindkét azonos súlyú anyagnál az 50 %-ot meghaladja.

A nyersanyag és a készáru szállításköltségeket a lelőhelyek (A_1 , A_2) és a fogyasztás körüli körök (izotime) szemléltetik, amelyek az azonos szállításköltségű termékek (nyersanyagok, késztermékek) vonalait. A nyersanyagoknak (A_1 , A_2) a tkm. minimális pontba, a termelés helyére, valamint a késztermékeknek a fogyasztó helyre történő szállítása 7 áregységet alkot, ami pénzegységben is kifejezhető. Feltételezzük, hogy az L_1 és L_2 telephelyeken a munkaköltségek 3 áregységgel olcsóbbak, mint a tkm. minimális pontban (T).

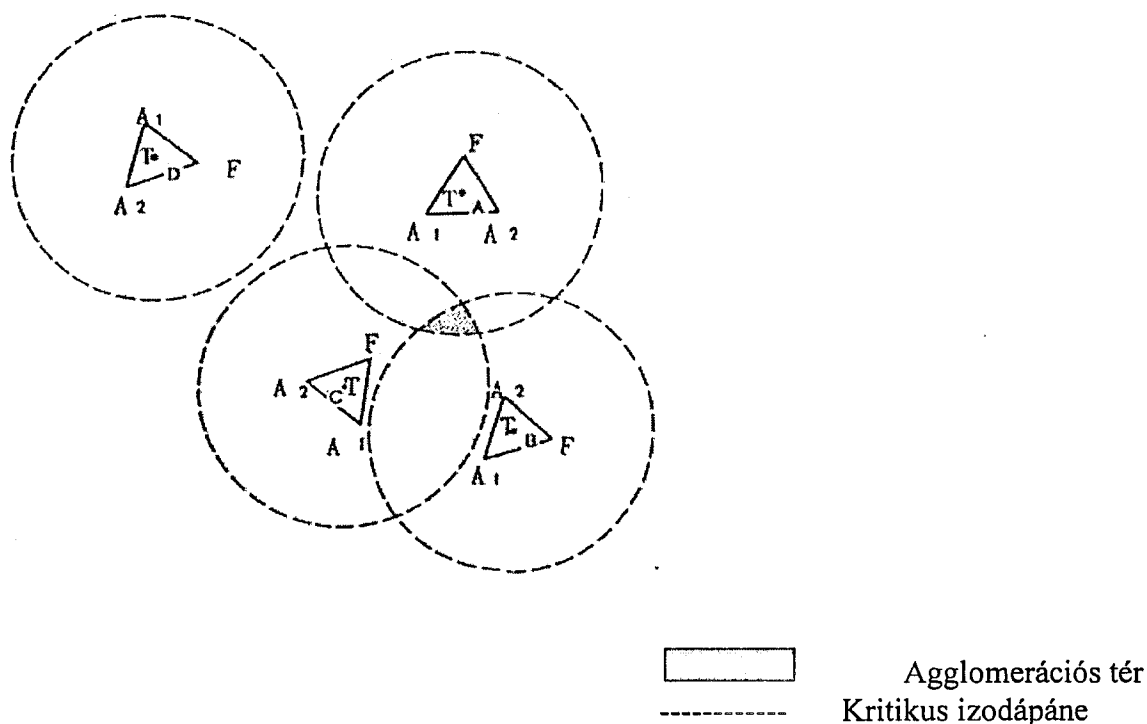
Az L_1 és L_2 mint ipartelephelyek csak akkor jöhetnek számításba, ha kisebb költségűek a T - telephelynél. Ezért meg kell határozni minden termék egyenlő szállításköltségű vonalát (kritikus izodapáne), amelynek mentén a munkaköltség megtakarítás a szállítási többletköltséget túlhaladja. A 15. sz. ábrán lévő izodapáne 10 áregységet szemléltet. Az ipartelephely nem a tkm. minimális pontba (T) kerül, hanem az L_1 telephelyre, mivel ott a munkaköltség megtakarítások nagyobbak, mint a szállítási többletköltségek növekedése. Az L_2 a kritikus izodapánén kívül esik, ezért költségesebb, így mint ipartelephely nem jön számításba. Weber az ipartelephely kiválasztásában a munkadíjak ágazonkénti különbségeire is utalt.

———— Izotime
 - - - - - Kritikus izodpáne

15.sz. ábra: A munkaköltségek befolyása az ipartelep hely választásra
 Forrás: Schätzl, L. 1988, p.42.

2. Az agglomerációs tényező hatása az ipartelep hely választásra

16. sz. ábra: Az agglomerációs tényező hatása az ipartelep hely választásra
 Forrás: Schätzl, L. 1988, p.44.

A 16. sz. rajz egy agglomerációt ábrázol, amely több ipari üzem térbeli koncentrációját jelenti egy vidéken. Feltételezhető, hogyha egy vidéken több ipari üzem tömörül, tömörülési előny jelentkezik, így minden termelési telephely (T) körül meghúzható egy kritikus izodápáné vonal, amelyen belül az agglomerációs előnyök a szállítási költségeket felülmúlják. Az A, B, C ipartelep helyek izodápáné vonalainak metszéspontjain belül egy agglomerációs tér képződik, ahol az agglomerációs előny nagyobb, mint a szállítási költség hátrány. Ezért az A, B, C üzemek számára előnyösebb, ha telephelyeiket az agglomerációs térben választják ki. A - D - vállalkozó számára viszont az agglomerációs tér a kritikus izodápánén kívül esik, ami szállítási költségeit annyira megemelné, hogy agglomerációs előnyei elenyészőek lennének, így lemondana üzemének az agglomerációs térbe való áttelepítéséről¹⁵³.

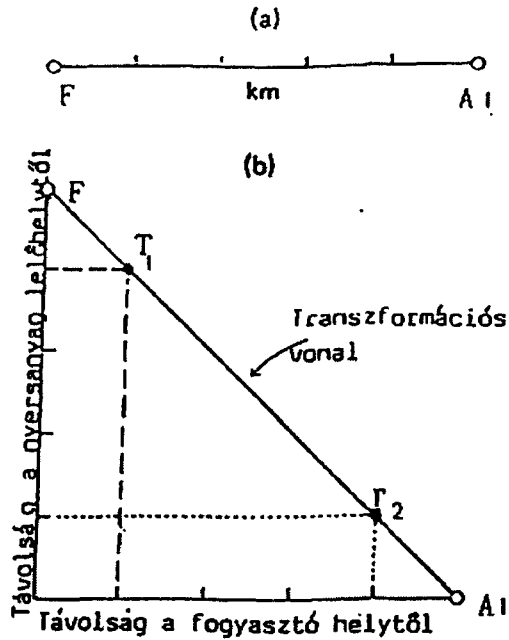
¹⁵³ Schätzl, L. 1988, p.39-44.

2.1.4. Minimális szállításköltségű ipartelephely határozás helyettesítéselvű, háromszög - modellű elmélete

Predöl érdeme, hogy a nemzetgazdaság általános egyensúly elméletéből ismert helyettesítési elvet (szubsztitúciós elvet) a telephely elemzésbe bevezette. Az árutermelésnél és a szolgáltatásoknál egy termelési tényező helyettesítése más termelési tényezők (munkát termelőeszköz, fogyószószág) optimális kombinációjával a legjobb ipartelephely érdekében mint helyettesítési folyamat is értelmezhető¹⁵⁴.

Isard egy ipari vállalkozás telephelyi egyensúlyának elemzéséhez a helyettesítés elvét vette figyelembe. A 17. sz. ábrát egy fogyasztási hely (F), egy tisztasúlyú lelőhely (A_1) és az összekötő szállítási vonal alkotja. Meghatározandó a legkisebb szállításköltségű termelési telephely (T). E telephelyi esetben két távolsági változó áll elő: az F- pontból való távolság és az A_1 - től való távolság. E két változó grafikus ábrázolása egy egyenes transzformációs vonalat eredményez. A transzformációs vonal a két változó között minden lehetséges helyettesíthetőségi (szubsztitúciós) viszonyt kifejez. Így a T_1 - termelési telephelyet a tisztasúlyú anyag - változó, 4 szállítási inputegysége és a késztermék változó, egy szállítási inputegysége alkotja. A termelési telephelyet, ha T_2 - re helyezük át, a késztermékek 4 szállítási inputegység és a tisztasúlyú anyagot egy szállítási inputegység fogja alkotni. Ez azt jelenti, hogy a termelő a tisztasúlyú anyag szállítási inputját a késztermék szállítási inputjával helyettesíti. A különleges esetű egyenes transzformációs vonal, az F - A_1 egyenes menti termelési telephelyek azonos szállításköltségére utal.

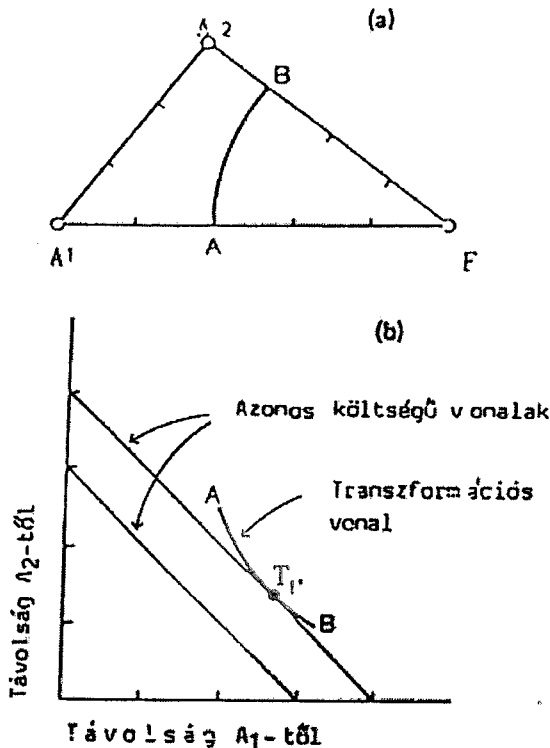
¹⁵⁴ Predhöl, A. 1925, pp.294-321.

17.sz. ábra: A szállítás költség minimális pontja a szubsztitúciós elv szerint (egy tisztasúlyú anyag)
 Forrás: Isard, W. 1956., p.96.

A 18.sz. telephelyi ábra egy fogyasztóhelyet (F) és két súlyveszteséges anyag telephelyeit ábrázolja (A_1 , A_2). Továbbra is a legjobb szállítás előnnyel járó termelési telephelyet keressük (T). E telephelyzetben három pár helyettesítési viszony adódik, amelyek a transzformációs vonalakkal kimutathatók:

1. Eset: A fogyasztási helytől (F) minden távolság esetén a változók között egy transzformációs vonal képződik: A_1 – távolság, A_2 – távolság.
2. Eset: A nyersanyag lelőhelytől (A_1) minden távolság esetén a változók között egy transzformációs vonal képződik: F – távolság és A_2 – távolság.
3. Eset: A nyersanyag lelőhelytől (A_2) minden távolság esetén a változók között egy transzformációs vonal képződik: F – távolság és A_1 – távolság. Az első esetből kiindulva a legjobb szállításköltség előnyű termelési telephelyet keressük pl. három távolsági egységre a fogyasztási helytől (F). A 18.a. sz. ábra AB – íve mentén bármely pont jelenthet egy termelési telephelyet. Ezt az ívet a 18.b. sz. ábrán transzformációs vonallá alakítjuk át. A termelési telephelyet a transzformációs vonal mentén, A-tól B irányába eltoljuk, az A_2 nyersanyag lelőhelytől a távolság csökken, és az A_1 –hez viszonyítva nő. Ez azt jelenti, hogy az A_2 –es szállítási input egységeket az A_1 –es szállítási input egységek helyettesítik.

18.sz. ábra: A szállításköltség minimális pontjának meghatározása a szubsztitúciós elv szerint (két súlyvesztéses anyag).

Forrás: Isard, W. 1966. p.98.

Azonos szállításköltségű vonalak segítségével, amelyek az A_1 és A_2 nyersanyagok tömegkombinációit kifejezik, az optimális termelési telephely meghatározható. A legjobb szállításköltségű termelési telephely azon a ponton fekszik, amelyen az azonos szállításköltségű vonalat a transzformációs vonal érinti. Ez az érintési pont (T_1) egy részleges egyensúlyi állapotot ábrázol. A fogyasztási helytől való különböző távolságok további részleges egyensúlytelepek meghatározását teszik lehetővé.

Ahogy az első eset leírja, úgy az A_1 anyaglelőhelytől különböző távolságokra (2. eset) és az A_2 -től (3. eset) különböző távolságokra minden lehetséges részleges egyensúlyi telephely meghatározható.

Az optimális termelési telephely (T) „a teljes” egyensúlyi telephely az a pont, amelyben a három részleges egyensúlyi telephely egybeesik. A helyettesítési elv segítségével Isard¹⁵⁵ a többtelephelyűállítás költségek minimális pontját is meghatározta, és különböző más telephelyi tényezők hatásait is figyelembe vette (munkadíjak, agglomerációs piacok). Egy telephelyi egyensúly meghatározása a szubsztitúciós eljárásokkal a weberi megoldásokhoz viszonyítva komplikáltnak nevezhető. A szubsztitúciós elv alkalmazása ugyanakkor döntő elvi előnyöket rejt magában. Lehetőséget mutat a résztelephely elméleteknek a téregyen-

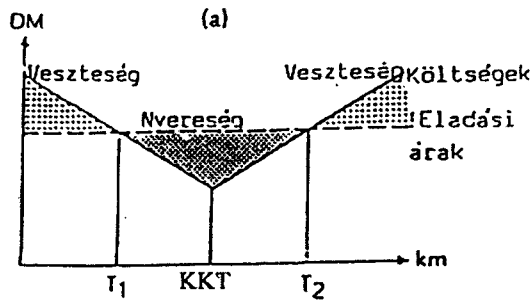
súly általános elméletévé fejlesztésére, valamint a telephely elmélet és az általános gazdasági elmélet egyesítésére¹⁵⁶.

2.1.5. Az ipar telephely határozás költség-bevétel alapú, háromszög-modellú elmélete

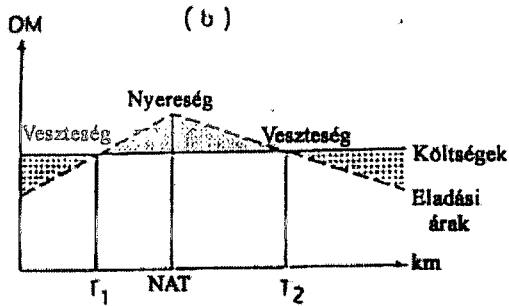
Schmith munkáinak a kifejezett célja, Weber elméletének a módosítása és kiszélesítése útján, magyarázó értékét a földrajzi tapasztalati kutatásban növelni. Egy ipari vállalkozás optimális telephelyének a meghatározására először egy egyszerű modellt szerkesztett. Webertől eltérően a költségek különbsége mellett, az eladási árak térbeli különbségét is figyelembe vette. A 19.sz. a,b,c ábrákon a legkisebb költségű (KKT), a legnagyobb eladási árat elérő (NAT) és a legnagyobb nyereséget mutató (NNYT) termelési telephelyeket mutatja be. A 19.a. sz. ábrán az eladási árak állandók, a költségek változók, telephelyről telephelyre különböznek, a termeléshez szükséges tényezők beszerzéséhez és a kész áruk piacra szállításához szükséges költségek. A 19.b. sz. ábra fordított helyzetet mutat, a költségek állandók maradnak, és az eladási árak változók a kereslet térbeli változásának megfelelően. A 19.c. sz. ábra a térbeli változó költségek és eladási árak realisabb feltevéséből indul ki. A legnagyobb nyereségű termelési telephely az NNYT, mivel a költségek és az eladási árak közti különbség itt a legkisebb. A T_1 , T_2 a határtermelők telephelyeit képviselik, amelyeknek költségei és bevételei egyenlők. A T_1 és T_2 között helyezkedik el a nyereséges terület, amelynek a határain belül, egy vállalkozó, akinek nem a nyereség növelése az elsődleges célja, bármely telephelyet tetszés szerint választhatja. A T_1 -től balra és a T_2 -től jobbra fekszik a veszteséges terület, amelyben a költségek a bevételeket felülmúlják.

¹⁵⁵ Isard, W. Philadelphia, 1966, pp.435-550.

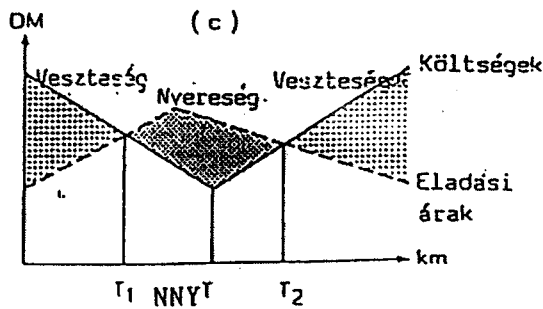
¹⁵⁶ Schätzl, L. München, 1988, pp.46-50.

KKT = Legkisebb költségű termelési telephely

NAT = Legnagyobb eladási árat elérő termelési telephely

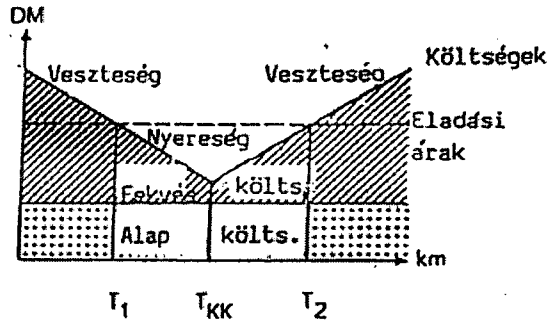
NNYT = Legnagyobb nyereségű termelési telephely

19.sz. ábra: Optimális termelési telephely.

Forrás: Schmith, D. M., 1971, p.183.

Schmith egy másik telephelyi modellt is szerkesztett, amely tulajdonképpen térbeli változó költségeket vesz figyelembe. Először megkísérelte a Weber által kidolgozott eszköztár segítségével egy térbeli összköltséggörbét megrajzolni, valamint egyes korlátozó modellfeltételeket megszüntetni, így a valóság modelljének a megközelítését eléri. Azért, hogy a térköltség változások kihatásait a telephelyi döntésben meg lehessen magyarázni, az összköltséget alapköltségre (basic cost) és fekvés költségre (locational cost) osztotta. Az alapköltségek mint a felhasznált inputegységek minimális költségei definiálhatók, amelyek a legolcsóbb beszerzési helyre vonatkoznak. A fekvés költségek, a kiegészítő költségek, a

legolcsóbb beszerzési helytől a termelési telephelyig felhasznált távolság áthidaló input-egységekből adódnak (20.sz. ábra).

20.sz. ábra: Az alap és fekvés költségek megkülönböztetése.

Forrás: Schmith, D. M. 1971, p.191.

Schmith-nek a következőkben tárgyalandó változó ármodellje egy sor általános korlátozásból indul ki:

- Minden termelő nyereségre törekszik, de nem szükségszerűen nyereség növelésre;
- Minden termelő előtt szabad a piac;
- A termelési tényezők telephelyei ismertek és adottak: a termelési tényezők mozgékonyak, és adott költségek mellett korlátlanul rendelkezésre állnak;
- A keresleti feltételek térben állandók;
- A költségek és árak változása kizárt.

További egyszerűsítések, amelyek az alapmodellhez tartoznak később megszűnnek, feltételezhető, hogy minden vállalkozó azonos képességgel rendelkezik, nincs személyes telephelyi kedvezmény, vagy tényező helyettesítési lehetőség.

$$\ddot{O}K_j = \sum_{i=1}^n Q_i (AK_i + FK_i T_{ij})$$

$\ddot{O}K$ = összköltségek

$Q(1, \dots, i, \dots, n)$ = Felhasznált inputegységek

$AK(1, \dots, i, \dots, n)$ = Alapköltéség a felhasznált input egy tömegegységéhez

$FK(1, \dots, i, \dots, n)$ = Fekvés költségek a felhasznált inputnak egy tömegegységéhez és a minenkori legolcsóbb beszerzési helytől egy távolsági egységéhez

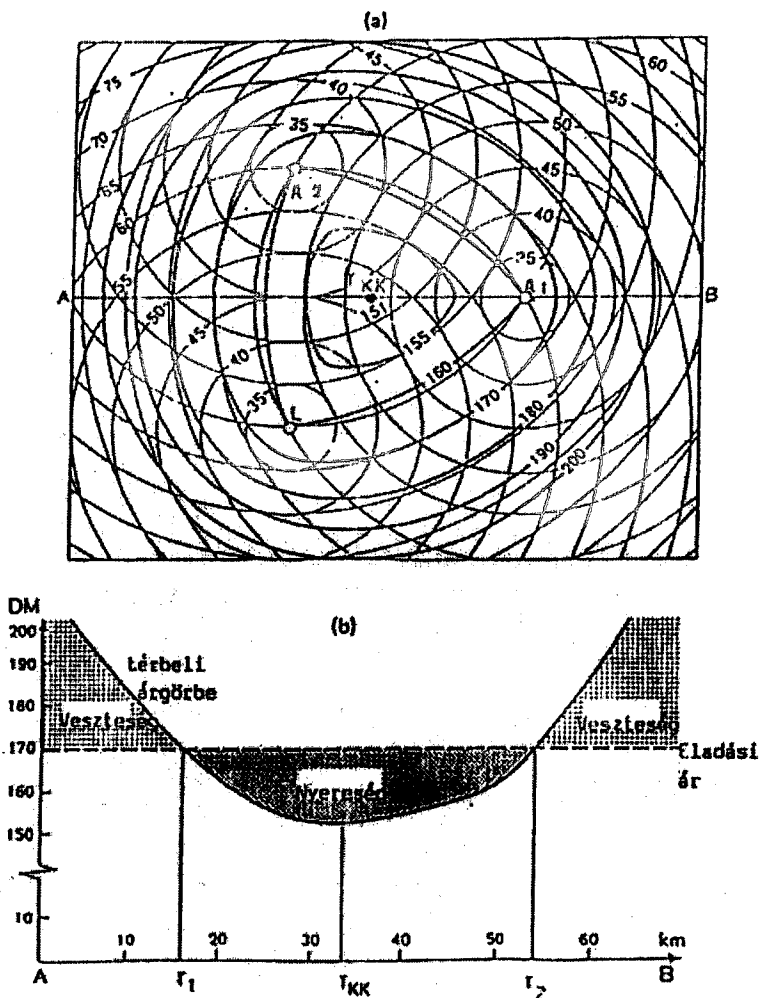
$I(1, \dots, i, \dots, n)$ = Input egységek telephelyei a legolcsóbb beszerzési helyen

$J(1, \dots, j, \dots, n) =$ Jövendőbeli lehetséges termelési telephely

$T_{ij} =$ Távolság – i – input egység telephelye és a – j – termelési telephely között.

A 21.a. sz. ábra a legkisebb összköltségű termelési telephelyet grafikusan határozza meg. Feltehető, hogy egy üzem egy bizonyos árut állít elő, amelyhez nyersanyagra, elektromos energiára, munkaerőre, telekre és egy piacra van szüksége a térben szétszórtan élő vásárlók ellátásához. A nyersanyag legolcsóbb beszerzési helye A_1 , az elektromos energiáé A_2 , és a munkaerőé L . Az input egységek alapköltségei a 2.sz. táblázaton láthatók. A telep termelési tényező előkészítése és a forgalmazási teljesítmény költségei minden telephelyen azonosak. Az alapköltségek kiegészítéséhez a telephelyi térképen a fekvési költségek is szerepelnek, amelyek a nyersanyag, az elektromos energia és a munkaerő legolcsóbb beszerzési telephelyétől a termelési telephelyre történő szállításból adódnak.

A koncentrikus körök az A_1 , A_2 és L körül az alapköltségek és fekvésköltségek azonos költségű vonalai, amelyek a nyersanyagra, a villamos energiára és a munkaerőre vonatkoznak. Az azonos költségű vonalak, ahogy a legolcsóbb beszerzési helytől távolodnak, növekvő értéket képviselnek. A telephelyi térkép különböző pontjain az összköltségek könnyen kiszámíthatók, ahol a három térbeli változó inputegységeinek a költségei az azonos költségű vonalak metszéspontjában összeadódnak, a két mindenhol előforduló (ubiquitas) inputegység költségeivel. A 2.1.3. fejezetben az „izodápáné” levezetésének megfelelően az egyenlő összköltségek pontjai az azonos költségű vonalokhoz kapcsolódhatnak, így a legkisebb összköltségű termelési telephely (KKT) meghatározható.

21. sz. ábra: A legkisebb összköltségű (KKT) termelési telephely (a) és egy térbeli árgörbe grafikus ábrázolása (b).

Forrás: Schmith, D. M., 1971, p.193.

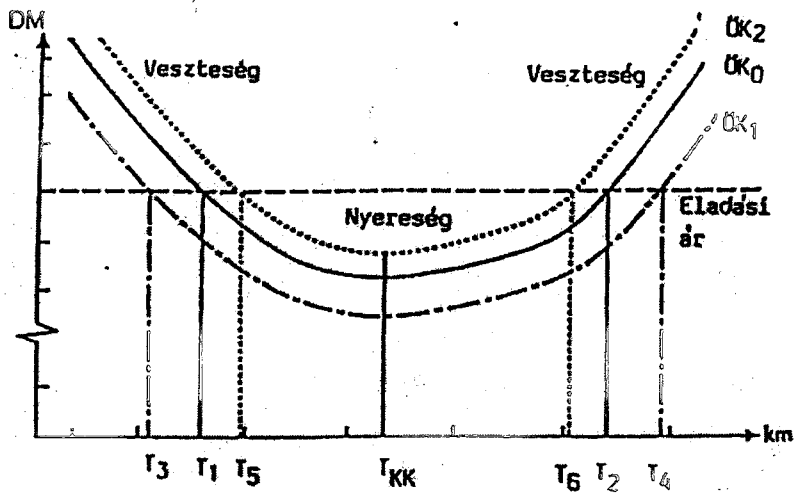
Az azonos vonalú térkép keresztmetszete, az AB egyenes mentén (21.b. sz.) a térbeli költséggörbét szemlélteti. A bevételi egyenes segítségével a T_1 és T_2 közti nyereségi zóna is elhatárolható.

Input	Legolcsóbb beszerzésű hely	Alapköltségek a felhasznált tömeghez	Fekvésköltségek a felhasznált tömeg távolsági egységére
Nyersanyag	A_1	30	1
Elektromos áram	A_2	30	1
Munkaerő	L	30	1
Telek	ubiquitas	5	-
Forgalmazás	ubiquitas	5	-

2.sz. táblázat: Árfeltevések a 21.sz. ábrához.

Forrás: Schmith, D. M., 1971, p.194.

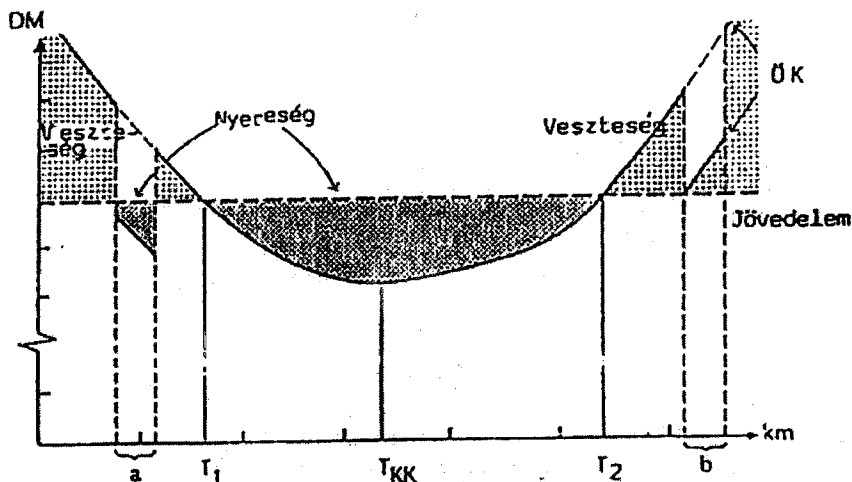
Schmith megpróbálta az eddig leírt költségmodellt egyes megszorítások megszüntetésével a valósághoz közelebb vinni. A következőkben, példaképpen a különböző vállalkozói teljesítmények és az állami támogatás hatásait vizsgálja a telephely kiválasztásban.

22.a. sz. ábra: A különböző vállalkozói teljesítmények hatásai a telephely választásra.
 Forrás: Schmith, D.M., 1971, p.208.

A vállalkozói teljesítményekben lévő különbségek nem csak a nyereség nagyságát, hanem egy üzem mozgásterét is meghatározzák a telephely kiválasztásban. A 22.a.sz. ábra egy ágazat összes üzemeinek az átlagos összköltség görbét ábrázolja (ÖK_0).

Egy üzem egy átlagon felüli teljesítményképes irányítással az ágazati átlagnál alacsonyabb költségekkel fog termelni. Az összköltség görbe ÖK_1 mutatja, hogy ez az üzem nagyobb nyereséget ér el és a nyereség zónája a T_1, T_2 átlaghelyezettől a T_3, T_4 -re is kiterjed. Ezek szerint egy átlag alatti vezetésteljesítményű üzem összköltséggörbéje felfelé tolódik (ÖK_2), és a nyereség zónája leszűkül a T_5, T_6 -ra. Egy másik példa szerint feltételezzük (b. ábra), hogy az állam szándékosan, támogatással serkenti az ipartelepítést olyan két zónában (a,b), amelyek a nyereséges zónán kívül fekszenek. A támogatások csökkentik a költségeket. Az – a – övezetben az összköltséggörbe a szubvenció következtében a bevételi vonal alá esik. Azok az üzemek, amelyek az – a – övezetbe települnek, nyereségesek lesznek. A még távolabbi – b – övezetben, az azonos szubvenció nem elégséges ahhoz, hogy a telephelyi hátrány kiegyensúlyozódjék. Ebből kitűnik, hogy a szubvenció intézkedéseknél a térbeli különbségek figyelembevétele is szükséges.

22.b.sz. ábra: A térben differenciált támogatások hatása a telephely választásra.
 Forrás: Schmith, D.M., 1971, p.210.

Schmith munkáiban Weber részelméleti tételét továbbfejlesztette. Fontos elméleti előrehaladást jelent a szállítási költségek helyett az összköltség-bevétel számbavétele, a telephely optimalizálása, a nyereségzóna fogalmának bevezetése, amelyek a modellnek kielégítő rugalmasságot kölcsönöznek. Ezenkívül a telephely választásban az optimum alatti vállal-kozái magatartást is figyelembe vette¹⁵⁷.

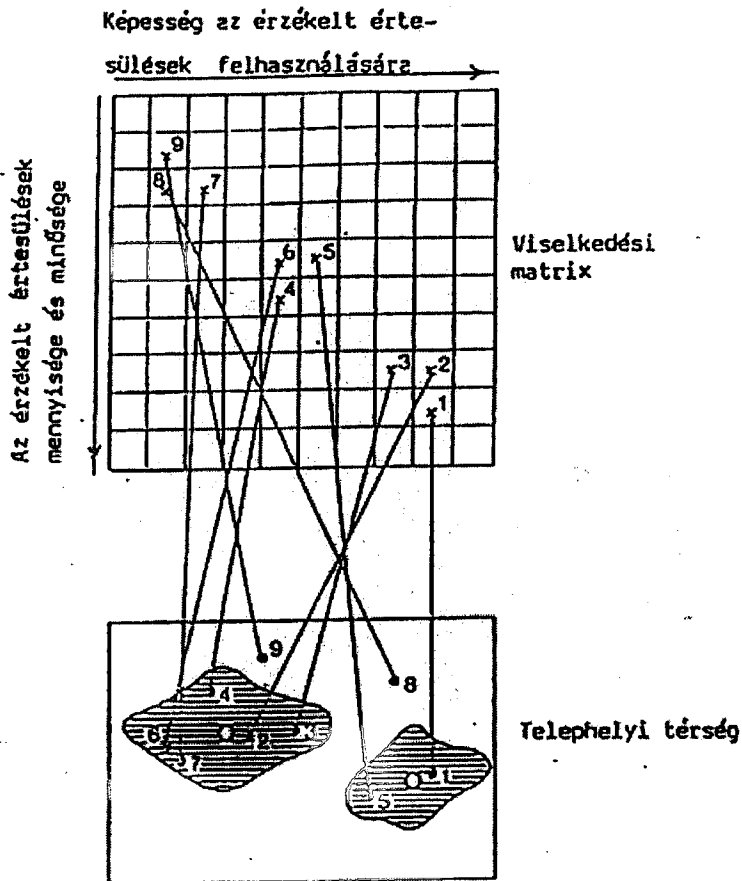
2.1.6. A viselkedés szerepe az ipartelephely határozásban

Pred a hagyományos ipartelephely határozás elmélettel szemben a viselkedés (magatartás) elvét fogalmazta meg. Mérlegelése abból a feltevésből indul ki, hogy egy ipari üzem telephelyére vonatkozó döntés a tulajdonos (gazdasági vezető) ismeretszintjétől függ. A 23.sz. ábrán 9 vállalkozó által érzékelt értesülések mennyiségét és minőségét, valamint azok hasznosításának készségét egy viselkedési mátrix egyesíti. Az 1.2. és 3. vállalkozó jó értesülésekkel és lehetőségekkel rendelkezik azok hatékony érvényesítéséhez, nagy a valószínűsége, hogy gazdaságilag egy optimális telephely mellett döntenek. Valóban az első és a második ipari üzemek a telephely optimum elengedhetetlen közelébe települtek le. A harmadik vállalkozó nem törekedett gazdaságilag optimális megoldásra, hanem családi okokból egy optimum alatti telephelyet választott, amely tulajdonképpen még a nyereséges területen fekszik. Szűkülő értesülésekkel, rosszabbodó iparvállalkozói teljesítménnyel csökken a valószínűsége egy optimális telephely választásának. A 4.5. és 6. vállalkozó át-

¹⁵⁷ Schmith, D.M. 1961, 95-113, pp.177-273.

lag alatti ismerettel és feladatmegoldó képességgel rendelkeznek: ők azok mellett a termelési telephelyek mellett döntöttek, amelyek a nyereséges zónán belül fekszenek, de az optimális telephelytől távolabb terülnek el. A három vállalkozó körül (7.,8.,9.), akik a viselkedési mátrixban előnytelen helyzetben vannak, kettő a nyereséges zónán kívül választotta meg telephelyét: telephelyi döntésük alapján nem versenyképesek és termelésüket megszüntetik. Ezzel szemben a 7. vállalkozó, akit szintén gyenge értesültség és nem kielégítő vállalkozói teljesítmény jellemez, véletlenül vagy a 6. üzem telephelydöntését követve a nyereséghozó termelési telephely mellett dönt.

Perd az eddigi statikus tájékozottsági fokozat elvét az időtényezővel bővítette ki. E szemlélet szerint a döntéshozók értesültségi színvonala idővel változik. Új hírközlési rendszert vezetnek be, vagy a vállalkozók ismeretfeldolgozó készségei javulnak, a hibákból tanulnak, és a sikeres versenytárs vállalkozókat utánozzák. Várható, hogy a döntések növekvő ésszerűsége hosszú távon az ipari tevékenység térbeli eltolódásához, a telephelyi optimum irányába fejlődik. Általában érvényes a gazdasági szerkezet változás folyamán egy üzem telephelyi követelményei, de az egy telephelyen érvényesülő feltételek is változnak, s az egykori optimális telephely megszűnéséhez vezetnek. A változások üzemi alkalmazkodási intézkedéseket tesznek szükségessé.

23.sz. ábra: Viselkedési mátrix és ipartelephely határozás.

Forrás: Pred, A. 1967. p.92.

Az üzemek megkísérik telephelyeiket megtartani, mivel az egykor kiválasztott telephelyhez ragaszkodnak. Először a régi üzemeknél ésszerűsítési beruházásokkal próbálják a fekvési hátrányt kiegyenlíteni. További alkalmazkodási intézkedést jelent a funkcionális telephelyhasadás, amely az üzemi funkciók térbeli munkamegosztásában nyilvánul meg. Nem az egész vállalkozás, hanem egyes funkciói; a termelés, a gondnokság vagy a raktározás kerül át más telephelyre. Egy üzemnek új telephelyen való felépítése rendszerint, ahogy azt a tapasztalati kutatások mutatják, csak a jelenlegi telephely üzemén belüli, növekedési és zsugorodási folyamatai, vagy a funkcionális telephelyhasadás árán valósul meg.

Telephely választásnál pénzügyi és időbeli okokból nincs lehetőség minden telephelyi alternatívát elemezni. Nem kizárt, hogy az eddigi területen kívül eső helyeken a vállalkozási célok jobban teljesülnek, ezért a kis- és közepes üzemek telephely keresésüket gyakran azokra a vidékekre korlátozzák, amelyekről a vállalkozónak személyes tapasztalatai van-

nak. A következmény sem egy optimális, hanem egy kielégítő telephelynek a kiválasztása¹⁵⁸.

Az előbbieken a gazdasági földrajz szempontjából fontos gazdasági térrendszer rendezési elméletek szerepelnek csak.

2.1.7. Az ipartelephely határozási elméletek kritikai értékelése

Az a kifogás merül fel Weber elmélete ellen, hogy elégtelen módon kapcsolódik össze az általános gazdasági elméletekkel, ezért nem gazdasági, hanem csak egy technikai ipartelephely-határozást nyújt¹⁵⁹.

Elmélete az egytelephelyű üzem határozását tárgyalja. A Launhardtól átvett háromszög-moddal 3 ismert tényező segítségével (2 lelőhely, 1 piac) határozza meg a 4. ismeretlen tényezőt: a minimális szállításköltségű ipartelephelyet. A háromszög-modell alkalmazása az ipartelephely határozásban újító jellegű volt, ugyanakkor más kiegészítő megoldások hiányában korlátozott lehetőségűnek bizonyul, ami számos ipartelephelyi tényező mellőzését idézte elő: energia, fogyóórszág, telek, feltárás, építés, környezetvédelmi költségek, piaci bevétel, pénzértékben nem kifejezhető ipartelephelyi tényezők.

Weber feltevései csak részben felelnek meg a valóságnak, mivel a szállításköltségek nem kizárólag a súly és a távolságtól függenek, hanem a növekvő távolsággal arányosan csökkennek, és a szállítandó áruféleségtől is függenek (tömegáru, darabáru).

Ipartelephely határozási célkitűzésében nem a legnagyobb nyereségű helyre szorítkozik. Ennek ellenére úttörő elméleti tételét a tapasztalati kutatásban és a gyakorlatban a 20. század elején a szállításiigényes iparágak telephely kiválasztásában sikerrel alkalmazták.

Az isardi minimális szállításköltségű ipartelephely határozás a weberi beszűkített 3 tényezős modell tovább-élése és kiegészítése a predöli helyettesítési elvvel (input egységek). Weberhez hasonlóan modelljébe a következő ipartelephelyi tényezőket nem építette be: energia, fogyóórszág, telek (feltárás, építés), környezetvédelmi költségek, piaci bevétel, pénzértékben nem kifejezhető ipartelephelyi tényezők. Akárcsak a weberi háromszög-modell, 3-nál több telephelyi tényezővel a minimális szállításköltségű ipartelephely határozására alkalmatlan. Isard szerint az optimális termelési telephely (T) a „teljes egyensúlyi telephely”, amelyben a 3 részleges egyensúlyi telephely egybeesik. Ugyanakkor más iparte-

¹⁵⁸ Pred, A. 1967-69, Series B, pp.27-28.

¹⁵⁹ Meyer-Lindemann, 1951, p.55.

lephelyi tényezők figyelmen kívül hagyásával mindez valótlan határozási próbálkozásnak tűnik. A hiányzó ipartelephelyi tényezők bevonásával is csak egy időlegesen érvényes téregyensúlyi telephelyhez jutnánk, mivel az ipartelephelyi tényezők térben és időben ingadozó dinamikájú befolyásnagyságok. Schmith sem mondott le a háromszög-modell alkalmazásáról, amelynek szögeiben helyezkednek el a nyersanyag, a villamos áram és a munkaerő telephelyei: a körülöttük lévő, növekvő költségű, koncentrikus körök metszéspontjaiban összeadandó inputok költségei és a mindenhol előforduló (telephely, forgalmazás) inputok költségei alapján határozta meg a legkisebb összköltségű termelési telephelyet (KKT), amelyet az eladási ár és a nyereség fogalmával egészített ki.

Az elmélet hiányosságai:

- nincs környezetvédelmi elképzelése
- nem különbözteti meg egymástól a termelési és a telephelyi tényezőket
- hiányzó ipartelephelyi tényezői: környezetvédelmi költségek, beruházási költségek fedezési összege, pénzértékben nem kifejezhető minőségi ipartelephelyi tényezők
- kettőnél több, illetve nagyszámú beszerzési telephely figyelembevételére alkalmatlan (energia, fogyószószág, munkaerő)
- nem különbözteti meg az egy és többtelephelyű ipari üzemek telephely határozását
- nincsen az egész világra kiterjedő ipartelephely határozási módszere

Hangsúlyozandó, hogy a háromszög-modellű ipartelephelyi határozás elméletei korlátolt lehetőségeik miatt csak ideális esetekre alkalmazhatók.

Pred ipartelephely határozás viselkedési elméletében azzal érvel, hogy pénz és idő hiányában (kis, középvállalkozók) nincs lehetőség az összes telephelyi alternatívák elemzésére, ezért a telephely keresése főképp azokra a vidékekre korlátozódik, amelyekről a vállalkozóknak személyes tapasztalataik vannak. Szerinte a nyereséges terület megtalálása megfelelő tájékozottsággal, intelligenciával és utánzással lehetséges. Pénzhiány miatt a vállalkozó nem veheti igénybe a telephely határozással foglalkozó szakvéleményezését, ezért hátránnyal indul. Az időhiánnyal való érvelés azt bizonyítja, hogy a vállalkozónak nincs lehetősége szakirodalom tanulmányozására, a választási lehetőségek mérlegelésére (esetleg erre képtelen is lenne).

A szigorúan tapasztalati úton szerzett ismeretek alapján történő telephely választás sok kockázattal járhat, de az agglomerációkban utánzással, vagy ismert helységekből sikeres lehet.

Prednek az az állítása, miszerint a jövőben a telephely választásban előrelátóbban döntenek, elfogadható. Az igazsághoz viszont az is hozzátartozik, hogy a kezdeti elméleti ismeretek hiánya korai csóddal is végződhet.

Az ipartelephely határozási elméletek kritikai értékelése alapján világossá vált, hogy reális kiút az eddigi nehézségekből csak az ipartelephelyi tényezők segítségével - mérlegelésével lehetséges. Mindezek célja az alacsony költségű optimális bevételű, környezeti veszélyektől mentesíthető, üzemgazdaság térrendszerű telephely határozása.

3. AZ IPARI ÜZEM TELEPÍTÉSI FOLYAMATA, AZ ÜZEMNAGYSÁG ÉS AZ IPARTELEPHELY HATÁROZÁSA

Az ipari üzem telepítési folyamatán azoknak a tevékenységeknek az összességét értjük, amelyek lehetővé teszik az üzemi kibocsátás megindulást. A telepítési folyamat rövid ismertetése lehetővé teszi annak a ténynek a bizonyítását is, hogy az ipartelephely határozás az ipari üzem telepítési folyamatának egy részfolyamata, amelyet az üzemnagyság kiválasztásának mint előfeltételnek meg kell előznie.

3.1. A TELEPÍTÉSI FOLYAMAT FELOSZTÁSA

Telepítési formák (ki telepít?), telepítési indítékok (miért telepít?) és telepítési szakaszok (hogyan megy végbe?).

3.1.1. Telepítési formák

- A telepítési formák különböző kritériumok alapján állapíthatók meg. A telepítő önállóságának jellege szerint önálló és nem önálló telepítést különböztetünk meg. Az önálló telepítés azokra a vállalkozásokra vonatkozik, amelyek a telepítők megélhetését biztosítják. Ezzel szemben állnak a nem önálló telepítések, amelyeket a már meglévő vállalkozások vagy személyi közösségek irányítanak.

Eredetiség szempontjából eredeti és derivált telepítést különböztetünk meg. Az eredeti telepítéssel egy új üzemgazdaság indul el, míg a derivált telepítés a már meglévő üzem

átvételét vagy annak egy új egységhez való csatolását, esetleg szétagolását jelenti (3. sz. táblázat).

	(I) Derivált v. nem eredeti telepítés	(II) Eredeti telepítés
(a) Nem önálló telepítés	1. Egyesítés/szétagolás	2. Üzemtelepítés más üzem útján
(b) Önálló telepítés	3. Egzisztencia telepítés üzemátvétellel	4. Üzem v. vállalat telepítés

3. sz. táblázat: Telepítési formák

Forrás: N. Szyperski és K. Nathusius: Probleme der Unternehmungsgründungs, Stuttgart, 1977, p.27.

- Az előbbi két kritérium kombinációja 4 üzemtelepítési típust eredményez. Az 1. és a 3. típus kivétel nélkül a nem eredeti telepítésekhez tartozik és átalakulásoknak van alávetve. Az üzemgazdaságtan a 4. típust tartja a tulajdonképpeni eredeti telepítésnek, mivel a 2. típusbeli üzemtelepítés más üzem segítségével történik.
- Az eredeti vagy a tulajdonképpeni üzem vagy vállalattelepítésnél (4) ismét személy szerinti megkülönböztetés van. Az eddigi tulajdonos együttműködése nélküli telepítés klasszikus és legfontosabb telepítési formaként értelmezhető. A tevékenységek az azonnali telepítésektől a folyamatos telepítésekig terjednek. Az utóbbi mint szabadidős foglalkozás századunk számos ipari dinasztijájánál a hátsó udvarban, a lakóházban kezdődött. Mindez a munkaadó beleegyezésével vagy a munkavállalói kötelezettség megszegésével mint munkaadóval szembeni konkurencia játszódik le. A mellékfoglalkozási tevékenység során az első nyereségek megjelenésével egy növekedési folyamat zajlik le. Az eddigi nem önálló foglalkozás feladásával és egy ember foglalkoztatásának átmenetével **egy formális telepítési aktus** valósul meg. A vállalattelepítés első, korszerű formáján valamely vállalatrészlegnek egy leánytársasághoz való kitelepítését és annak az érdekeltek felé történő részleges eladását értjük¹⁶⁰ (részben a 3. típushoz sorolható). Kitelepített vállalatrészleg estén, ha azokat vezető alkalmazottaknak¹⁶¹ adják el a pénzfedezet biztosítása rendszerint idegen bankok útján történik¹⁶². A vegyes formák alapításának az oka (3., 4. telepítési típus) a szerteágazó vállalkozások jelentőségének felis-

¹⁶⁰ Szyperski, N. und Nathusius, K. Stuttgart, 1977, p.27

¹⁶¹ Hauschka, CH, 1987, pp. 21-69.

¹⁶² Meibom, Hans-Dieter, 1988, p.675.

merésében rejlik, mivel a kisebb egységek hatékonyabban működnek mint a nagyüzemek.

3.1.2. Telepítési indítékok

A különböző üzemtelepítési formáknak más - más okok szolgálnak alapul. Az 1., 3. típusú derivált telepítések az átalakulások követelményeinek felelnek meg. A 2. típusú üzemtelepítés a szükségletek fedezésének igényéből származik vagy alternatívát jelent a saját üzemnagyság bővítéséhez. Ezzel szemben a 4. típusú vállalattelepítésnél az okok sokoldalúak lehetnek. Ezeket mint a pozitív és a negatív okok kombinációját, pozitív egyenlegként foghatjuk fel. Az okok átfogó rendszere még nem áll rendelkezésünkre¹⁶³.

Mint pozitív okok megemlíthetők:

- Egy vállalkozói elképzelés megvalósítása
- Önállóságra törekvés
- Pénzbefektetés
- Erkölcsi okok
- Családi hagyomány
- Munkapiaci és konjunkturális okok
- Társadalmi tekintély
- Nagyobb jövedelem elérése

Ezzel szemben állnak a negatív indítékok

- Nagy rizikó
- Többletmunka a nem önálló **tevékenységgel** szemben
- A szabályozott munkaidő hiánya
- Politikai fejlődés
- Jó előrehaladási lehetőségek a nem önálló foglalkoztatásban
- **Nem kielégítő munkajogi helyzet**
- Jó fizetés az eddigi munkahelyen
- Csak speciális ismeretek állnak rendelkezésre

3.1.3. A telepítés szakaszai

¹⁶³ Szyperski, und Nathusius, 1977, p.299.

A telepítés lefolyását több szakaszból álló folyamatként foghatjuk fel.

1. Kezdetben egy üzemi elképzelés gondolata merül fel: egy elképzeléshez pénzre van szükség, vagy a meglévő tőkéhez megfelelő kivitelezési lehetőségeket kell keresni. A vállalalkozási elképzelések a piachoz kapcsolódást (utánzótelepítés) vagy a piacrések megtalálását célozzák meg egy új termék előállításával (újítótelepítés).
2. A következő szakaszban a telepítési feltételek kerülnek előtérbe: személyi, alkalmazot-ti, anyagi követelmények, főképp tőkeszükséglet¹⁶⁴ és végül a jogi előfeltételek (ipar-törvények, ágazati követelmények).
3. Ezután a telepítési feltételek és a piaci értékesítési lehetőségek teljesíthetősége vizsgál-landó. Mindkettő a jövedelemmel és az árelemzéssel függ össze. Ezt a vizsgálatot elő-szőr a telepítőnek kell elvégeznie, majd a tervet a pénzádó a saját szempontjából elem-zi¹⁶⁵.
4. Pozitív ellenőrzés esetén egy telepítési terv készítendő, amelynek a cégnevet, az üzem-nagyságot, a telephelyet, a jogi formát valamint a kivitelezés¹⁶⁶ és vezetés¹⁶⁷ funkciói-nak dinamikus elemeit kell tartalmaznia.
5. A terv végrehajtása a jogi szempontok betartásától (szerződéskötés, engedélyezés, ikta-tás) és a gazdasági folyamat termelési tényezőinek előkészítésétől az üzletmenet elindu-lásáig érvényes. A dinamikus folyamat beindulásával a telepítési folyamat lezárul.

3.2. AZ ÜZEMNAGYSÁG (VÁLLALATNAGYSÁG) KIVÁLASZTÁSA AZ IPARTELEPHELY-HATÁROZÁS ELŐFELTÉTELE

3.2.1. Az üzemnagyág lényege

Általánosan elfogadott **vélemény** szerint üzemnagyággon a szervezési egység teljesít-ményét (kibocsátását) értjük¹⁶⁸.

A további feladat lényege egy mérték megtalálásában **van: erre a ráfordítás vagy a kibocsátás-nagyság** alkalmas.

¹⁶⁴ Lippert, W. München, 1986.

¹⁶⁵ Payer, Harry, Erlangen-Nürnberg, 1986.

¹⁶⁶ A termelési tényezők beszerzése, kibocsátás (termelés), forgalom, szállítás, raktározás, pénzellátás.

¹⁶⁷ Tervezés, szervezés, döntés, ellenőrzés.

¹⁶⁸ Hahn, O. 1990, p.524.

- Az üzemnagyság mérésének tipikus ráfordítási mértékei a termelési tényezők, amelyeknél a munka és az üzemi eszközök kiemelkedők. Ide tartozik az üzem alkalmazottainak, a termelésben felhasznált gépeknek és berendezéseknek a száma stb. Az összes ráfordítás közül viszont csak a személyek száma bizonyul üzemtípus - semleges jellegnek, míg a többi mérték ágazattipikus.
- Kibocsátási mértékként a terméktömeg és a termékérték szolgál. Az utóbbi egy meszszenenően vállalat - semleges mérték, eltekintve a bankoktól.
- Bizonyos mértékben a tőkeráfordítás egy kombinált mérőszám, amelynél előzőleg bevitt magántőke az osztóke útján pótlódik és valóban csak ez a mérték illik a vállalatokhoz,

A foglalkoztatottak száma és az adóköteles forgalom alapján 5 hierarchikus nagyságrendű üzemcsoportot alakítottak ki: az NSZK-ban parányi, kicsi, közép, nagyközép, nagyüzem¹⁶⁹ (4. sz. táblázat).

Üzemcsoportok	Foglalkoztatottak száma	Adóköteles forgalom D.M.ben
Parányi üzem	19-ig	0,1 Mió. -ig
Kisüzem	20-99-ig	0,1-1Mió.- ig
Középüzem	100-499-ig	1-10 Mió.-ig
Nagyközépüzem	500-1999-ig	10-100 Mió.-ig
Nagyüzem	2000 fölött	100 Mió. fölött

4. sz. táblázat: Öt hierarchikus nagyságrendű üzemcsoport az NSZK-ban
 Forrás: Hahn, O. : Allgemeine Betriebswirtschaftslehre, München, 1990, p.525..

3.2.2. Az üzemnagyság határai

Az üzemnagyságnak 3 kritikus pontja van, mégpedig a legkisebb, az optimális és a legnagyobb üzemnagyság.

¹⁶⁹ Brusse von Colbe, W.: Wiesbaden, 1964, 13-16, pp.29-59.

1. A legkisebb üzemnagyság

Telepítésnél az üzemnagyság technikai adottságoktól, jogi nagyságtól és gazdasági adottságoktól függ.

- Technikai adottságok a legkisebb üzemnagyságot, mint mértéknagyságot a termékek alapján (hajó, repülő, autógyártás) vagy a termelési eljárás útján igénylik (bányászat). Ebből származnak a termelési tényezők magán és idegen tőkével szembeni legkisebb követelményei.
- A legkisebb jogi nagyságok viszonylag ritkák. Tipikus példaként említhetők a bankok, amelyeknek a jogosítvány kiadása egy legkisebb mértékű magántőkét követel meg (jelenleg 6 mill. DM-t). Biztonsági okokból más ágazatokban is fontos a legkisebb mérték figyelembe vétele.
- A gazdasági adottságok általában az új telepítéseken túlmutató méreteket jelölnek. Az üzleti kiinduló nagyság szándékozott gyártási eljárásnak a versenyképesség biztosítása érdekében a technikai színvonal követelményeinek meg kell felelnie (1). Ezt aztán a piaci forgalmazási lehetőségekkel össze kell hasonlítani (2). Alacsony termelési szükséglet, illetve alacsony foglalkoztatás esetén a megoldási lehetőségeket mérlegelni kell (3). Végül a kockázatszóródás érdekében a termelőképeséget fokozni kell (4). Ez a négyféle tényezőcsoport összehatás határozza meg a kivitelezendő telepítés nagyságát¹⁷⁰.

2. A legjobb üzemnagyság

Elvileg megfelelő tervezéssel már telepítéskor megvalósítható a legjobb üzemnagyság. Az ágazati valamint az üzemi optimumot bizonyos meghatározó tényezők (költségek, eladási ár, kockázat) befolyásolják, amelyek sokoldalú hatása **nem mérhető** le. Eszerint nincsen egységes optimális üzemnagyság¹⁷¹. A vegyipari üzemmel a kisműszerüzem áll szemben, amely a saját iparágában **ezzel a nagysággal elérte az optimumot**. Ugyanabban az ágazatban **különböző körülmények mellett nagyon eltérő üzemnagyságok lehetnek optimálisak**. Ezért az optimális üzemnagyság elméletét a meghatározó tényezők elmélete váltja föl. Tehát a

¹⁷⁰ Mellerowicz, K. Freiburg, 1977.

¹⁷¹ Beste, Th. Leipzig, 1933.

kérdések arra irányulnak, hogy a nagy, a közép és a kisüzemek milyen tényezők kedveznek¹⁷².

3. A legnagyobb üzem nagyság

Ezalatt elsősorban a határokat értjük, amelyek az optimálisból adódnak. Ezeket a határokat objektíven a piac, a törvényhozó, szubjektíven az üzemvezetés határozzák meg.

- A korlátozások először a beszerzési piacokból adódnak. A nyersanyag-beszerzési nehézségek helyettesítéssel vagy sokoldalú változtatással megoldhatók¹⁷³. A valódi nehézségeket tulajdonképpen a munkapiac okozza, amennyiben az összes ésszerűsítési lehetőségek kimerültek. Egy további növekedési akadály tőkehiányból adódhat, de ez rendszerint csak egy üzem csökkenő bevétele folytán lép föl. A piac határt szab egy vállalat növekedésének, de ez sokoldalú változtatással mégis elkerülhető.
- Az üzembővítés jogi korlátozásai tilalmakból adódnak. Az elkerülés lehetősége a növekedési stratégia változtatásában keresendő¹⁷⁴, amelynek elvszerű, kötelező határt a fúziós ellenőrzés szabhat.

3.2.3. Az üzem nagyság meghatározó tényezői

A kérdésfeltevés arra a témakörre korlátozódik, vajon az üzemgazdasági adottságok a növekvő üzem nagyságra nézve kedvezők, hátrányosak vagy hatástalanok. Ennek a kérdésnek az elemzésére a következő 3 pontban kerül sor. Teljesítmény és piacgazdasági szempontok valamint összüzemi kilátások alapján.

1. Teljesítménygazdasági szempont

E cím alatt a technikai, a költséggazdasági, a teljesítményminőségi feltételek és az újító-készség szerepelnek.

- A technikai adottságok meghatározott legkisebb üzem nagyságot igényelnek. Itt ellentétes irányú törekvések mutatkoznak. Egyfelől a nagyüzem kényszere egyre több ágazatra kiterjed, másfelől a korszerű technika változatos lehetőségeket kínál a kis, agregátok al-

¹⁷² Becker, Cl. Köln-Opladen, 1969.

¹⁷³ Berg, C. Würzburg-Wien, 1981.

¹⁷⁴ Schubert, W. und Küting, K. München, 1981.

kalmazására is. Legkisebb üzemnagyság esetén is van lehetőség kooperáció útján a piaci igények kielégítésére¹⁷⁵.

- Költséggazdasági szempontból a fix költségalap és az olcsó eljárások kivitelezése kedvező a növekvő üzemnagyságnak. Az előnyök fokozódó tömegtermeléssel növekednek. Egy bizonyos nagyságtól viszont hátrányos jelenségek mutatkoznak: növekvő bürokrácia, csökkenő foglalkoztatás¹⁷⁶. A szakosodás a kisüzemnek is lehetővé teszi a nagy költségcsökkentések elérését, de csak növekvő függőséggel.
- A teljesítményminőség csak részben függ az üzemnagyságtól. Egyes ágazatokban a minőség javítását hatékony tömegtermeléssel érik el (vegyipar). Általában a munkaigényes ágazatokban és az egyedi gyártásban a teljesítmény minőség csökkenő üzemnagysággal emelkedik. A középüzem mind a teljesítmény minőség mind a tömegtermelés terén hátrányban van.
- Növekvő üzemnagysággal a tervszerű kutatási lehetőségek¹⁷⁷ javulnak. A találmányok többsége viszont a kisüzemekben kerül bevezetésre, amelyek a nagy versenytársakkal szembeni küzdelemben a minőségi előnyök kínálatára rá vannak utalva. A kisüzem további fennmaradási lehetősége az újításban és az eredmények nagyüzemi értékesítésében rejlik.

2. Piacgazdasági szempont

- Növekvő üzemnagysággal a piaci hatalom erősödik, ami kedvez a nagyüzemnek. Ezt valamint más hátrányokat a kisüzem szövetkezéssel valójában csak részben tudja kiegyenlíteni.
- A beszerzési piacokon, a munkaerőpiacok kivételével a szállítók megfelelő tömegátvételnél engedményeket tesznek, amelyek a tőkepiacra is érvényesek. A szűkös helyzetek is a nagyüzemeknek kedveznek. Növekvő üzemnagysággal csökken a termelési tényezők iránti minőségi követelmény is (alapanyagok, munkaerő). Munkahelyi biztonság tekintetében a nagyüzem csak válságos helyzetekben számíthat állami támogatásra. A személyzeti költségek növekvő üzemnagysággal emelkednek, míg a beszerzés más területei a nagyüzemnek kedveznek¹⁷⁸. A forgalmazás terén a tömegtermelés költség-

¹⁷⁵ Arndt, H. Berlin-München, 1960-71.

¹⁷⁶ Heinen, E. Wiesbaden, 1983.

¹⁷⁷ Jüttner-Krammy, 1975.

¹⁷⁸ Peemüller, H. Volker, Berlin-München, 1971.

csökkenést okoz¹⁷⁹. Valóban a növekvő üzemnagyság megfelelő fogyasztói tömegkínálattal, fokozott forgalmazási erőfeszítést is megkövetel. Az üzemnagyság bővítésével az árpolitikai lehetőségek tovább növekednek. Végül csökkenő üzemnagysággal nő a forgalmazási kockázat is. A kis és középüzem forgalmazási hátrányai csak teljesítmény minőséggel egyenlíthetők ki, amely bizonyos körülmények között a nagyüzemet adott termék esetén háttérbe szorítja¹⁸⁰.

3. Összüzemi kilátások

- Általános megállapítások

Bármely üzem esetében három általános megállapítást tehetünk. Elsősorban növekvő üzemnagyság mellett csökken az alkalmazkodási képesség. Másodsorban a vezető személyzet minősége üzemnagyság semleges. Harmadsorban ez az üzemvezetésre együttvéve nem érvényes, mivel emelkedő üzemnagysággal általában minőségi javulás tapasztalható. Növekszik a tudományos üzemvezetés foka, a döntések száma és egyesek helyettesíthetőségének lehetősége. Ugyanakkor csökken a téves döntések kockázata. A valóságban az optimális üzemnagyságot viszonylag alacsonyra tervezik¹⁸¹. Itt általában a kisüzem gyengeségeket mutat, de számos középüzem sem használja kis a megfelelő lehetőségeket¹⁸².

- Vállalkozói szempont

A vállalatok költségszemléletéből kitűnik, hogy a nagy egységeket viszonylag magas ügykezelési költségek, a kis egységeket pedig viszonylag magas forgalmazási költségek terhelik. A vállalatok üzemnagyság szerinti állami ügyintézése különbözőképpen ítélni lehet meg. Egy koncentráció ellenes gazdaságpolitika keretében számos program szolgálja a kis- és középüzemek támogatását. Ezzel szemben koncentrációt támogató intézkedések is tapasztalhatók, pl. örökösödési adó, vagy vagyonadó, valamint költségmérlegeléstől és végrehajtástól függő társadalmi megbízások, stb.

A kisüzem védelmére különösen helyi szinten számos egyesülési forma kínálkozik¹⁸³. Ehhez kapcsolódik az a felismerés, hogy az emberi mértékhez való visszatérés és a kisüzem megerősítése mint túlélési elv szükségszerű a nagyok veszedelmével szemben¹⁸⁴. A túlzott

¹⁷⁹ Ihde, Gösta Bernd, Berlin, 1970.

¹⁸⁰ Mundorf, H.D. Rindsche, G. Köln, 1861.

¹⁸¹ Berger, K.H. Berlin, 1968.

¹⁸² Hill, W. Fehlbaum, R. Ulrich, P. Bern, 1981.

¹⁸³ Schubert, W. – Küting, K. München, 1981.

¹⁸⁴ Kohr, L., Düsseldorf, Wien, 1962.

koncentrációs törekvéseket a monopól bizottságok fúziós ellenőrzések útján korlátozzák, amelyekről időszakonként nyilvános alapvagyon szakvéleményezést terjesztenek elő¹⁸⁵.

3.3. IPARTELEPHELY HATÁROZÁS (KIVÁLASZTÁS)

3.3.1. Az állami ipargazdasági térrendszerpolitika eszközei

A piacgazdaságban a magánvállalkozók legfontosabb célcsoportjai az állami ipargazdasági térrendszerpolitika érvényesítésének. A telephelyi döntésben a vállalkozók magatartás változásainak befolyásolására a beavatkozás mértéke szerint felvilágosító eszközök (1), ösztönző eszközök (2), elriasztó eszközök (3) és kényszerítő eszközök (4) állnak rendelkezésre¹⁸⁶.

1. **Felvilágosító eszközök:** a legkisebb állami beavatkozási fokozatra utalnak. Az ipargazdasági térrendszerpolitika hordozója felvilágosító tevékenységét hirdetések, közlemények, tanácsadások útján végzi, amelyek növelik a piaci átlátást és lehetőséget nyújtanak a vállalkozóknak a telephelyi felderítésben.

2. **Ösztönző eszközök (incentives):** közvetlen vagy közvetett állami pénzügyi támogatás bizonyos vidékek vállalkozóinak üzemtelepítésére és fejlesztésére, pl. tőkeköltség csökkentés beruházási pótlékokkal, adócsökkentés, időleges adómentesítés, különleges leírások, szállítási, energiaellátási kedvezmények.

3. **Elriasztó eszközök (discentives):** az állam közvetlen vagy közvetett pénzügyi kiadásokkal akadályozza az új vállalkozók (helybeliek, idegenek) szükségtelen terjeszkedését. **Elriasztó eszközök:** beruházási tőke, kamatláb, adónövelés.

4. **Kényszerítő eszközök:** a vállalkozó telephelyi magatartását közvetlenül befolyásolják. A hivatali intézkedések közé a **jóváhagyás**, a **tilalom**, a **rendelkezés** tartoznak, amelyek a vállalkozó döntési szabadságát különböző mértékben korlátozzák.

¹⁸⁵ Emmerich, V. 1988/89, in AC 11/1989, p.369.

¹⁸⁶ Fürst, D. – Klemmer, P. – Zimmermann, K. 1967, p.152.

1. Az üzemtelepítés jóváhagyása bizonyos feltételek teljesítésétől függ (környezetvédelem, a belföldi tőke részvétele a soknemzetiségű társaságok beruházásaiban). Az érintett vállalkozók a hivatali döntést tárgyalások útján a törvényesség szempontjainak betartásával még befolyásolják.
2. Tilalom folytán bizonyos telephelyeken vagy vidékeken az ipari tevékenység a káros kibocsátások következtében általánosan vagy bizonyos ipari üzemtípusok telepítésére vonatkozóan teljesen kizárt, ezáltal a térség sajátos jellege (lakótelep, pihenőpark, történelmi hely, természetvédelmi terület, különleges szépségű táj) megmarad.
3. Az állami adminisztráció (döntéshozó) egy üzem áttelepítését törvényes keretek közt, hivatali rendelettel is megoldhatja: ez a gyakorlat viszont a piacgazdaságban nem játszik szerepet.

3.3.2. Egytelephelyű, bel- és külföldi ipari üzem telephely határozása

3.3.2.1. Az ipartelephely határozás feltételei 1.,2.,3.,4. alpontokkal

1. A megfogalmazott ipartelephelyi tényezőrendszer felhasználása (1.3.7.5 és 1.3.7.6) minősítő fokozat, költség-bevétel rendszerrel ellátva.

- *A termelési tényezők és a termelési tényezők költségei, mint ipartelephelyi tényezők*

<i>Termelési tényezők</i>	Minősítő fokozatok Milyen?	<i>Termelési tényezők költségei, mint ipartelep helyi tényezők</i>	Költségek Mennyi?
1. Úthálózati kapcsolat	Úthálózati kapcsolat szállításköltségei / beszerzés-piactávolság figyelembevételével
Út, autópálya kapcsolat	Út, autópálya kapcsolat szállításköltsége
Vasúti kapcsolat	Vasúti kapcsolat szállításköltsége
Vízi kapcsolat	Vízi kapcsolat szállításköltsége
Légi kapcsolat	Légi kapcsolat szállításköltsége
2. Energiahálózati kapcsolat	Energiahálózati kapcsolat fogyasztásköltségei
Villanyhálózati kapcsolat	Villanyhálózati kapcsolat fogyasztásköltségei
Földgázhálózati kapcsolat	Földgázhálózati kapcsolat fogyasztásköltségei
Kőolajhálózati kapcsolat	Kőolajhálózati kapcsolat fogyasztásköltségei
3. Fogyójószág beszerzése	Fogyójószág beszerzési költségei
Nyersanyag beszerzés	Nyersanyag beszerzési költségei
Félkész- és készáru beszerzés	Félkész- és készáru beszerzési költségei
4. Rendelkezésre álló munkaerő	Rendelkezésre álló munkaerő fizetési költségei
Szakképzett munkaerő	Szakképzett munkaerő fizetési költsége
Segédmunkaerő	Segédmunkaerő fizetési költsége
Vezető munkaerő	Vezető munkaerő fizetési költsége
5. Rendelkezésre álló telek	Rendelkezésre álló telek és költségei
Teleknagyság	Teleknagyság és vásárlási költség
Építés és feltárás	Építés és feltárási költség
6. Környezetvédelem	Környezetvédelmi költségek
Gazdasági tevékenységből származó környezetvédelem	Gazdasági tevékenységből származó környezetvédelmi költségek
Telephelyszennyeződés elhárítása	Telephelyszennyeződés elhárításának költsége
Vízszennyeződés elhárítása	Vízszennyeződés elhárításának költsége
Levegőszennyeződés elhárítása	Levegőszennyeződés elhárításának költsége
Geofizikai okokból származó környezetvédelem	Geofizikai okokból származó környezetvédelmi költségek
Vulkánkitörésveszély elleni védelem	Vulkánkitörésveszély elleni védelmi költség
Földrengésveszély elleni védelem	Földrengésveszély elleni védelmi költség
Árvízveszély elleni védelem	Árvízveszély elleni védelmi költség
Viharveszély elleni védelem	Viharveszély elleni védelmi költség
7. Beruházási költségek fedezése	Beruházási költségek fedezési összege
Állami pénzügyi támogatás	Állami pénzügyi támogatás összege
Községi pénzügyi támogatás	Községi pénzügyi támogatás összege
Adókedvezmény	Adókedvezmény összege
Bankkölcsön	Bankkölcsön összege

- *Pénzértékben nem kifejezhető minőségi ipartelepítési tényezők* *Minősítő fokozatok*
Milyen?

8. A lakosság ipartelepítéssel szembeni magatartásának befolyás nagysága
9. Községi polgármesteri hivatal ipartelepítéssel szembeni magatartásának befolyás nagysága
10. A telephelyi vonzóhatás növelésének minőségi befolyás nagysága
- Lakásbeszerzés lehetősége
- Üzleti ellátottság
- Képzés, továbbképzés intézményi lehetősége
- Egészségügyi intézményi ellátottság: patika, kórház
- Postai szállítás, hírközlési ellátottság: posta, telefon, telefax
- Szabadidő hasznosítás lehetőségei
- Élőkönyezeti adottság: pihenőpark, erdő

- *A piaci forgalmazási tényező és a piaci forgalmazási tényező bevételeinek összege, mint ipartelepítési tényező, bel- és külföldön.*

11. A piaci forgalmazási tényező bevétele (milyen?)	A piaci forgalmazási tényező bevételeinek összege (mennyi? bel- és külföldön)
---	-------	---	-------

- Az ipartelepítési határozás további feltételei:
2. Információgyűjtés, elemzés, rögzítés az országos gazdasági térrendszer régióinak településeiről (belföldön és külföldön egyaránt érvényes).
 3. Térbeli sorrend megállapítása az ipartelepítési határozásban:
 - helységek közti ipartelepítési határozás (kiválasztás), ahol csökkenő sorrendű gazdasági térrendszer határozás érvényesül: belföldön: országos → 1., 2., 3. régiós, → települési: külföldön: világréteg → országos → 1., 2., 3. régiós → települési
 - helységen belüli telephely határozás: a település legjobb üzemgazdaság térrendszerű ipartelepítési helyének kiválasztása.
 4. Eljárások az optimális ipartelepítési határozásra:
 - Matematikai modellek: Alfred Weber szállítási költség modelljén alapulnak. Tekintettel a nagy számú vonatkozó tényezőre és az előrejelzés bizonytalanságára, gyakorlati döntésre nem alkalmasak, inkább beruházási számításokra használják fel¹⁸⁷.

¹⁸⁷ Hahn, O.R. Oldenburg Verlag, München, Wien, 1990, p.550.

- Költség-haszon elemzés: ezzel az eljárással meghatározható valamely ipartelephely összköltsége, valamint a piaci forgalmazásból származó haszon nagysága.
- Értékelés minősítő fokozatokkal: a termelési, forgalmazási és pénzürtékben nem kifejezhető minőségi telephelyi tényezők értékelését szolgálja. Kérdése: Milyen? Minősítő fokozatok: nagyon rossz=1, rossz=2, gyenge=3, kielégítő=4, jó=5, nagyon jó=6.

3.3.2.2. Az egytelephelyű ipari üzem telephely határozásának lefolyása

1. Az ipartelephely határozás kiindulópontját a termelési vagy kibocsátási cél (3.1.3 mit?) és az üzem nagyság (3.2. mivel, mennyit?) meghatározása képezi.
2. A kibocsátási cél és az üzem nagyság ismerete alapján röviden megfogalmazzuk azokat a teendőket, amelyek elősegítik az országos gazdasági térrendszerben való tájékozódásunkat.
3. A kutatás alapját az ipartelephelyi tényezőrendszer vagy tényezőjegyzék alkotja (3.3.2.1.), minősítő fokozat, költség-bevétel rendszerrel ellátva.
4. A fenti ipartelephelyi tényezőrendszer alapján az üzemi kibocsátási célnak és az üzem nagyságnak megfelelő pl. fémbútor üzem, 20 személyi állománnyal, - jellemző ipartelephelyi tényezőrendszert - állítunk össze.
5. A jellemző ipartelephelyi tényezők figyelembe vételével, mérlegelésével, az alacsony költségű, optimális bevételű, **környezeti** veszélyektől mentesíthető üzemgazdaság térrendszerű telephelyet kutatjuk (hol?).

5.1. Belföldön

Módosítás nincsen a meghatározás a 6. ponttal tovább folytatódik.

5.2. Külföldön

- A külföldi ipartelephely választás fő indítékai: alacsony beruházási és termelési költségek, optimális jövedelem elérése.

- A velünk azonos vagy más kontinensen lévő ország(ok) **ipartelephely** határozása (**kiválasztása**) csak abban az esetben folytatódhat a 6. ponttal, ha a következő két **feltétel** elbírálása 5-ös vagy annál jobb minősítő fokozat középarányost kap¹⁸⁸.

Ellenkező esetben a további vizsgálatot beszüntetjük.

¹⁸⁸ A vonatkozó irodalomban kevés támpontot találtam, ugyanis az **információk** esetenként jelentéktelenek, rendszertelenek, nem mérhetők, logikailag kifogásolhatók. Gassert, H., Horváth, P., Schäffert, Poeschl Verlag Stuttgart, 1995, pp.2-83.; Hirn, W. Nötting, A. 1995, pp.84-97.; Hahn, D. Lederle, H. Bd. Wiesbaden, 1971, pp.161-204.

a., A állampolitikában való megbízhatóság minőségi befolyás nagysága.

- Minősítő fokozat (milyen?)

b., Az állam külföldi beruházásokkal szembeni magatartásának minőségi befolyás nagysága.

- Minősítő fokozat (milyen?)

- A minősítő fokozatok középárayosa számmal:

6. A települések ipartelephelyi tényezőinek kutatása bel- és külföldi országos gazdasági térrendszerek 1., 2., 3. szintű régiós gazdasági térrendszereiben. A kutatási eljárás lefolyása: minősíthető és pénzértékben kifejezhető információk gyűjtése, elemzése, rögzítése (tárolása), alkalmassági vizsgálatok végzése „jellemző ipartelephelyi tényezőrendszer” űrlap felhasználásával.

7. Az űrlap értelmezése, felhasználása

- Az űrlapon az ipartelephelyi tényezők megnevezésének első részében a termelési tényezők (1-7-ig) vagy a piaci forgalmazási tényező bevétele szerepel (11.) pl. úthálózati kapcsolat, energiahálózati kapcsolat, fogyóórszág beszerzése, rendelkezésre álló munkaerő, rendelkezésre álló telek, környezetvédelem, beruházási költségek fedezése. Így a termelési, bevételi és pénzértékben nem kifejezhető minőségi ipartelephelyi tényezők minősítő fokozatokkal egyaránt értékelhetők. A minősítő fokozatok kérdése: Milyen? A minősítő fokozat a szerzett információk alapján állapítható meg, írásbeli vagy számbeli minősítéssel. Adott településről vagy telephelyről a jellemző ipartelephelyi tényezők alapján középárayost vagy általánost készítünk.

- A termelési tényezőket, ha a költség vagy bevétel fogalmával összekapcsoljuk pl. úthálózati kapcsolat szállítási költségei, a fogalom értelme megváltozik. Így az ipartelephelyi tényezők pénzértékben kifejezhető fogalmához jutunk. Ennek következtében az ipartelephelyi tényezők esetében kettős értékelésre van lehetőségünk: minősítő fokozatokkal és költség-haszon számítással.

8. Az információszerzés módszerei:

- Közvetett információgyűjtés: Ezt a kutatási módszert abban az esetben alkalmazzuk, ha a régiók településeinek ipartelepítésre alkalmas területeiről kielégítő információszerzési lehetőséggel rendelkezünk: térkép, telekkönyv, újság, statisztika, folyóirat, könyv, hírközlési eszköz, stb. Az információ hitelessége terepen végzett próbákkal ellenőrizhető.

- Közvetlen terepinformáció gyűjtés: Ezt a kutatási módszert abban az esetben kell al-

kalmaznunk, ha a régiók bizonyos településeivel kapcsolatos információ mennyisége nem kielégítő. Kielégítő információ mennyiség esetén ellenőrző, összehasonlító, döntési tevékenység végzésére alkalmazzuk.

- Kész információ átvétel az országos és a régiós (1., 2., 3.) gazdasági térrendszerek nyilvántartásaiból: a települések ipartelephelyi tényezőinek a nyilvántartása (ipari parkok alapítása) nagy mértékben megkönnyíti a beruházók munkáját. Megbízhatósága terepen végzett ellenőrzéssel állapítható meg.

9. Első alkalmassági vizsgálat (1.)

A település kutatási űrlapján, amennyiben egy tényező nagyon rossz (1), vagy rossz (2) minősítő fokozatot kap, a további vizsgálatot megszüntetjük és a települést alkalmatlannak nyilvánítjuk. Az említett minősítő fokozatot meghaladó telephelyek további alkalmassági vizsgálati szintre jutnak.

10. Második alkalmassági vizsgálat (2.)

Az űrlapon feljegyzett minőségi fokozatokat összeadjuk és középarányost számítunk. Magasabb szintű elemzésre csak azok a települések kerülnek, amelyeknek átlagminősítése 5 vagy ezen felüli, piaci forgalmazási tényezője 5 vagy azon felüli.

11. Harmadik alkalmassági vizsgálat (3.): a legjobb település kiválasztása.

Az előbbi minősítési feltételeket kielégítő településeket újabb vizsgálatnak vetjük alá. A beruházási, termelési költségek, a piaci forgalmazás bevételi összege (árelemzés, költség-haszon számítás), valamint a minősítő fokozatok értékelése-mérlegelése alapján a legjobb értéket mutató települést választjuk ki.

12. A következőkben arról kell döntenünk, hogy a kiválasztás során a legjobb értékeket mutató település gazdasági térrendszerében hol lesz az optimális telephely. A döntést előkészítő tevékenységben a hely szakvéleményezést is figyelembe kell vennünk.

13. Abban az esetben, ha 1 vagy 1-nél több telephely kínálatról van szó egy településen, minden kínálatot külön „jellemző ipartelephelyi tényezőrendszer űrlapon” vételezünk fel a helyszínen.

14. Ezekről a felvételezésekről egyenként minőségi fokozatelbírálást, beruházási, termelési, költség-haszon számítást és kockázati mérlegelést készítünk.

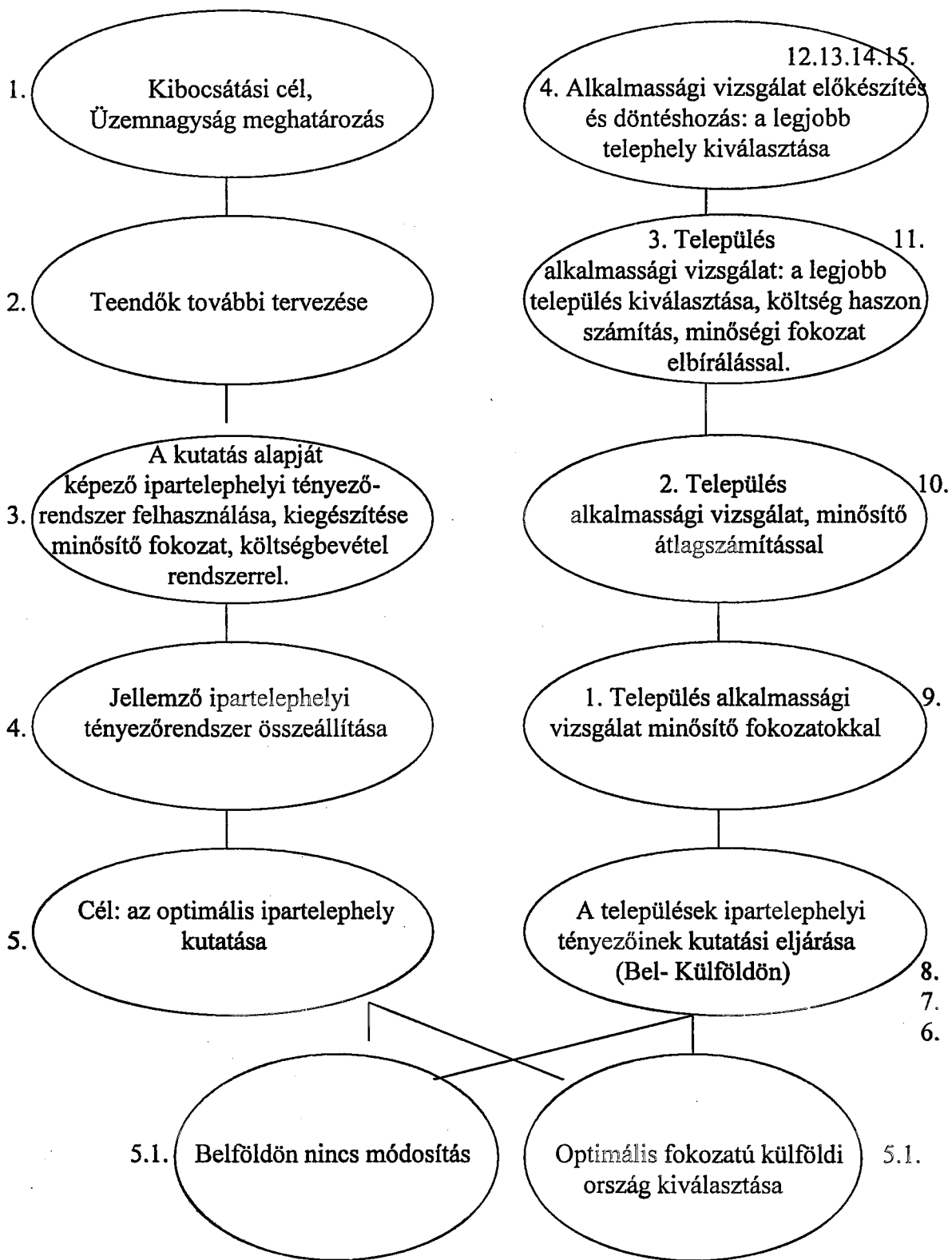
15. Negyedik alkalmassági vizsgálat (4): a legjobb telephely kiválasztása

Telephelyi döntés alkalmával a telephelyi kínálatok közül a fenti értékelés fényében a legjobb értékkel rendelkező ipartelephelyet választjuk ki (összefoglalva a 24.sz. ábrán).

3.3.3. Többtelephelyű ipari üzem telephely határozása belföldön-külföldön

3.3.3.1. A többtelephelyű ipari üzem ipartelephely-határozásának lefolyása

- Horizontális termelés-szervezésen alapuló többtelephelyű üzem vezetősége ha úgy dönt, hogy ugyanannak a terméknek a bővített termelését egy új üzem telepítésével oldja meg, akkor ehhez megfelelő telephelyről kell gondoskodnia. A fenti üzemek bármelyike önálló termelésre képes külső szállítók bevonásával, ezért ipartelephely határozása az egy telephelyű ipari üzemmel (3.3.2. rész, belföld-külföld) azonos módon zajlik le.
- Vertikális termelés szervezésen alapuló többtelephelyű üzem alapításának 2 előfeltétele van:
 1. Minden üzemnek a termelés érdekében egy előnyös telephelyet kell elfoglalnia (ez lehet belföldön, vagy külföldön, a többnemzetiségű konszerneknél egy vagy különböző világrészek országaiban).
 2. A törzsüzemnek, a melléküzem(ek)nek és a főgondnokságnak a térben úgy kell elhelyezkedniük, hogy köztük optimális szállítási és információs kapcsolatok érvényesüljenek az összekapcsolt elő- közti- és végtermelés megszervezése érdekében. A vertikális termelés szerkezetű üzemekben az üzemek közt a különböző termékek belső cseréje folyik, kevés külső beszállítóval. Ezáltal jobb kapacitás kiegyenlítés érhető el, és az üres szállítások is kiküszöbölhetők az üzemek közt.A tervezett többtelephelyű vertikális termelés szervezésen alapuló üzemek ipartelephelyei kiválasztásának (belföldön, különböző külföldi országokban) egyidőben vagy egymásután következő időszakokban az 1.,2. pontokban előírt feltételeknek megfelelően kell történnie. A fenti telephelyek határozására az egytelephelyű ipari üzem telephely határozásának lefolyása érvényes (3.3.2.2.).

24.sz. ábra: Az egytelephelyű ipari üzem telephely határozásának lefolyása
 Forrás: Papp Ferenc

4. ÖSSZEGZÉS, EREDMÉNYEK, TAPASZTALATOK ÉS JÖVŐBELI FELADATOK

I. Témaválasztás, célkitűzések

Németországi tanári pályafutásom (1980-97) kiváló lehetőséget nyújtott számomra egy fejlett gazdaság tapasztalati és elméleti tanulmányozására. Behrens „Általános telephely határozástan” c. művének a megismerése világossá tette számomra, hogy e rész tudomány fontos szerepet játszik a jövedelmező telephelyek kiválasztásában. Ellenben Behrens általános telephely határozástan (östermelő, ipari, szolgáltató) csak minőségi telephely határozást tesz lehetővé, a telephelyi tényezők rendszerének beszűkített megfogalmazásával. Behrens és a hozzá hasonló munkák követéséről pár év elteltével teljesen lemondtam, mivel a következő megállapításokra jutottam:

- Az eddig kidolgozott általános vagy ágazati telephely határozási munkák csak adott nemzetgazdaság területén alkalmazhatók.
- A telephely határozási elméletek csak részben kapcsolódnak össze a gazdasági térrendszer fogalmával.
- A gazdasági térrendszerek tulajdonságainak a kifejtése hiányos (kölcsonhatás) vagy teljesen hiányzik (önszabályozás).
- A telephelyi tényezők fogalmának a meghatározása is hiányos.
- A telephely határozás figyelmen kívül hagyja a gazdasági – és a természeti háztartás egyensúlyának a biztosítását, a természeti katasztrófákból és a társadalmi, környezeti szennyeződésből eredő költségeket.
- A gazdaságföldrajz telephely határozási, telephely szerkezeti, növekedés – fejlődési és mobilitási (kölcsonhatási) elméletei az önszabályozott kölcsonhatások folyamatának felismeréseit nélkülözik, ezért magyarázó értékük hiányos.
- A fenti megállapítások további mérlegelésével az „ipartelephely határozás” kidolgozása mellett döntöttem.

A célkitűzések ezeknek a hiányosságoknak a megszüntetését és új fogalomrendszerek, elvek kidolgozását teszik szükségessé.

- A gazdasági térrendszerek tulajdonságainak figyelembe vételével (hierarchia, szerkezet, kölcsönhatás, önszabályozás, folyamat) jelen munkámban kidolgozom a világgazdasági térrendszer elméletét, amelynek új fogalomrendszere a gazdaságföldrajz, az iparföldrajz és az ipartelep hely határozás alapjául szolgál.
- A termelési tényezők fogalmának tökéletesítésével kidolgozom továbbá az ipartelep hely határozás tényezőrendszerét, amely minősítésre és költség-haszon számításra egyaránt alkalmazható.
- A telephely határozási elméletek kritikájából kiindulva újrafogalmazom a telephely határozás definícióját, amelynek a környezetvédelem fogalmát is tartalmaznia kell (a gazdasági- és a természeti háztartás egyensúlya).
- Tekintettel az ipari üzem telepítési folyamatára és az üzemenagyságra, olyan ipartelep hely határozási eljárás kidolgozására van szükség, amely az egész világgazdasági térrendszerben alkalmazhatóvá válik.

II. A kutatási előzmények kritikai értékelése

- A közgazdaságtan a gazdasági rendszereket, a gazdaság földrajz pedig a különböző **kiterjedésű** gazdasági térrendszereket tanulmányozza, **ezért az utóbbi a gazdasági térrendszerek rendezésének és fejlesztésének a tudománya.**
- Az ipartelep hely határozás a gazdaságföldrajznak az elemi részrendezési és fejlesztési ága, **amely egy hosszú fejlődés eredménye (Humoldt, Kant, Hettner, Ratzel, Blache, Teleki, Bartels, Thünen, Isard, Weber, Lösch, Perroux, Schätzl).**
A gazdaságföldrajzi elméletek magyarázó értéke mivel az önszabályozott kölcsönhatások folyamatának felismerését nélkülözik, hiányos.

Weber elméletével szemben az a kifogás merül fel, hogy elégtelen módon kapcsolódik össze az **általános gazdasági elméletekkel**, ezért nem gazdasági, hanem csak egy **technikai ipartelep hely-határozást** nyújt¹⁸⁹.

¹⁸⁹ Meyer-Lindemann, 1951, p.55.

Elmélete az egytelephelyű üzem határozását tárgyalja. A Launhardtól átvett háromszög-modellel 3 ismert tényező segítségével (2 lelőhely, 1 piac) határozza meg a 4. ismeretlen tényezőt: a minimális szállításköltségű ipartelephelyet. A háromszög-modell alkalmazása az ipartelephely határozásban újító jellegű volt, ugyanakkor más kiegészítő megoldások hiányában korlátolt lehetőségűnek bizonyul, ami számos ipartelephelyi tényező mellőzését idézte elő: energia, fogyószószág, telek, feltárás, építés, környezetvédelmi költségek, piaci bevétel, pénzértékben nem kifejezhető ipartelephelyi tényezők.

Weber feltevései csak részben felelnek meg a valóságnak, mivel a szállításköltségek nem kizárólag a súly és a távolságtól függenek, hanem a növekvő távolsággal arányosan csökkennek, és a szállítandó áruféleségtől is függenek (tömegáru, darabáru).

Ipartelephely határozási célkitűzésében nem a legnagyobb nyereségű helyre szorítkozik. Ennek ellenére úttörő elméleti tételét a tapasztalati kutatásban és a gyakorlatban a 20. század elején a szállításigényes iparágak telephely kiválasztásában sikerrel alkalmazták.

Az isardi minimális szállításköltségű ipartelephely határozás tulajdonképpen a weberi beszűkített 3 tényezős modell tovább-élése és kiegészítése a predőli helyettesítési elvvel (input egységek). Weberhez hasonlóan modelljébe a következő ipartelephelyi tényezőket nem építette be: energia, fogyószószág, telek (feltárás, építés), környezetvédelmi költségek, piaci bevétel, pénzértékben nem kifejezhető ipartelephelyi tényezők. Akárcsak a weberi háromszög-modell, 3-nál több telephelyi tényezővel a minimális szállításköltségű ipartelephely határozására alkalmatlan. Isard szerint az optimális termelési telephely (T) a „teljes egyensúlyi telephely”, amelyben a 3 részleges egyensúlyi telephely egybeesik. Ugyanakkor más ipartelephelyi tényezők figyelmen kívül hagyásával mindez valótlan határozási próbálkozásnak tűnik. A hiányzó ipartelephelyi tényezők bevonásával is csak egy időlegesen érvényes téregyensúlyi telephelyhez jutnánk, mivel az ipartelephelyi tényezők térben és időben ingadozó dinamikájú befolyásnagyságok. Schmith sem mondott le a háromszög-modell alkalmazásáról, amelynek szögeiben a nyersanyag, a villamos áram és a munkaerő telephelyei helyezkednek el: a körülöttük lévő, növekvő költségű, koncentrikus körök metszéspontjaiban összeadandó inputok költségei és a mindenhol előforduló (telephely, forgalmazás) inputok költségei alapján határozta meg a legkisebb összköltségű termelési telephelyet (KKT), amelyet az eladási ár és a nyereség fogalmával egészített ki.

Az elmélet hiányosságai:

- nincs környezetvédelmi elképzelése

- nem különbözteti meg egymástól a termelési és a telephelyi tényezőket
- hiányzó ipartelephelyi tényezők: környezetvédelmi költségek, beruházási költségek fedezési összege, pénzértékben nem kifejezhető minőségi ipartelephelyi tényezők
- kettőnél több, illetve nagyszámú beszerzési telephely figyelembevételére alkalmatlan (energia, fogyószószág, munkaerő)
- nem különbözteti meg az egy és többtelephelyű ipari üzemek telephely határozását
- nincsen az egész világra kiterjedő ipartelephely határozási módszere

Hangsúlyozandó, hogy a háromszög-modellű ipartelephelyi határozás elméletei korlátolt lehetőségeik miatt csak ideális esetekre alkalmazhatók.

Pred ipartelephely határozás viselkedési elméletében azzal érvel, hogy pénz és idő hiányában (kis, középvállalkozók) nincs lehetőség az összes telephelyi alternatívák elemzésére, ezért a telephely keresése főképp azokra a vidékekre korlátozódik, amelyekről a vállalkozóknak személyes tapasztalataik vannak. Szerinte a nyereséges terület megtalálása megfelelő tájékozottsággal, intelligenciával és utánzással lehetséges. Pénzhiány miatt a vállalkozó nem veheti igénybe a telephely határozással foglalkozó szakvéleményezését, ezért hátránnyal indul. Az időhiánnyal való érvelés azt bizonyítja, hogy a vállalkozónak nincs lehetősége szakirodalom tanulmányozására, a választási lehetőségek mérlegelésére (esetleg erre képtelen is lenne).

A szigorúan tapasztalati úton szerzett ismeretek alapján történő telephely választás sok kockázattal járhat, de az agglomerációkban utánzással, vagy ismert helységekből sikeres lehet.

Prednek az az állítása, miszerint a jövőben a telephely választásban előrelátóbban döntenek, elfogadható. Az igazsághoz viszont az is hozzátartozik, hogy a kezdeti elméleti ismeretek hiánya korai csőddel is végződhet.

Az ipartelephely határozási elméletek kritikai értékelése alapján világossá vált, hogy reális kiút az eddigi nehézségekből csak az ipartelephelyi tényezők segítségével - mérlegelésével lehetséges. Mindezek célja az alacsony költségű optimális bevételű, környezeti veszélyektől mentesíthető, üzemgazdaság térrendszerű telephely határozása.

III. Kutatási módszerek, elméleti alapok

A módszer legáltalánosabb értelemben valamely cél elérésének a módja, meghatározott módon rendezett tevékenység, alkalmazása a megismerés feltétele. Az elmélet és a módszer relációja úgy értelmezhető, hogy a módszer az elmélet alkalmazása, vagy működtetése. Az elmélet és a módszer merev elválasztása helyett az elmélet, mint módszer és a módszer, mint elmélet egységének elvére támaszkodunk. A módszer tehát az elmélet és gyakorlat sajátos összefonódása. Az elméleti kérdések megoldásához a meglévő hiányos elméleti alapok, a területi statisztikai egységek jegyzéke (NUTS) és a különböző kutatási módszerek álltak rendelkezésemre. Célkitűzéseim megvalósításának a titka elsősorban a vizsgált kérdések rendszerszemléletű és határtudományi megközelítésében rejlik. A határtudományokban az élőlények, a technikai szerkezetek és a gazdaság, valamint a társadalom önszabályozásának törvényszerűségeit tanulmányoztam. A vizsgált kérdések teljes megoldása viszont több kutatási módszer alkalmazását tette szükségsszerűvé (elemzés, szintézis, indukció, dedukció, modellezés). A módszerek alkalmazásának esetenként nagy találékonysággal kellett párosulniuk (A világgazdasági térrendszer elmélete) a kitűzött célok elérése érdekében. A felfedezések igaz voltát hipotézisek felállításával, majd elméletek megfogalmazásával kell bizonyítanunk. Ha elképzelésünk helyességéről meggyőződünk és képesek vagyunk azt megfelelően megfogalmazni, elméletről beszélünk, amely egy végleges, általános, az igaz ítéletek összefüggő rendszere. Ma szellemi elmélkedést, az értékelést és egy tudomány általános elveinek biztos ismeretét értjük alatta. Egy törvény felismerése esetén a tényezők változásával fennáll a folyamat önszabályozásának lehetővé tétele.

Előszó

1. A gazdaságföldrajz és az ipartelep hely határozás kapcsolata

1.1. A gazdaságföldrajz tárgya és helye

1.1.1. A világgazdasági térrendszer elmélete

1.1.2. Az Országos Gazdasági Térrendszer: OGT

1.1.2.1. Az országos gazdasági térrendszer fogalma

1.1.2.2. Az országos gazdasági térrendszer és tulajdonságai

1.1.2.3. A gazdaságföldrajz fogalomrendszerének módosított összefoglalása

1.1.3. Az Európai Unió gazdasági térrendszere: EUGT

1.1.4. A Világgazdasági Térrendszer: VGT

1.2. A gazdaságföldrajz kutatási módszerei

1.2.1. Megfigyelés, indukció, dedukció

1.2.2. Hipotézis, elmélet és törvény

1.2.3. Modell és számítás

1.2.4. Analízis és szintézis

1.2.5. Rendszerszemléletű módszer

1.3. Ipar és iparföldrajz

1.3.1. Az ipar fogalma

1.3.2. Az iparcsoportok és a fontosabb iparágak

1.3.3. Az építőipar, a kézműipar és a háziipar elhatárolása

1.3.4. Az iparföldrajz tárgya és helye

1.3.5. Az iparföldrajz kutatási módszerei

1.3.6. Az ipartelep hely és az ipari üzem fogalma

1.3.6.1. Részigazságok az ipartelep hely fogalmának meghatározásában

1.3.6.2. Az ipartelep hely üzemgazdaság térrendszerű fogalma

1.3.6.3. Az ipari üzem (vállalat) fogalma

1.3.6.4. Az iparszervezés formái

1.3.6.5. Egytelephelyű ipari üzem vagy vállalat

*1.3.6.5.1. Egytelephelyű ipari üzem (vállalat) kibocsátás szerkezet
szerinti csoportosítása*

1.3.6.6. Többtelephelyű ipari üzem vagy vállalat

1.3.6.6.1. Többtelephelyű ipari üzem (vállalat) kibocsátásszerkezet szerinti csoportosítása

1.3.7. Az ipari üzemgazdasági térrendszer termelési és telephelyi tényezői

1.3.7.1. A termelési tényező(k) fogalma

1.3.7.2. Az ipartelephelyi tényező(-k) fogalma

1.3.7.3. Ipartelephelyi tényezők és azok rendszere

1.3.7.4. Az ipartelephelyi tényezők és rendszerezésük bitálata

1.3.7.5. Átértékelt ipartelephelyi tényezőrendszer

1.3.7.6. Az átértékelt ipartelephelyi tényezőrendszer elemzése

1.3.7.7. A termelési tényezők költségei mint ipartelephelyi tényezők

1.3.7.7.1. Úthálózati kapcsolat szállításköltségei

(beszerzés - piactávolság figyelembe vételével)

1.3.7.7.2. Energiahálózati kapcsolat fogyasztásköltségei

1.3.7.7.3. Fogyójószág beszerzési költségei

1.3.7.7.4. Rendelkezésre álló munkaerő fizetési költségei

1.3.7.7.5. Rendelkezésre álló telek és költségei

1.3.7.7.6. Környezetvédelmi költségek

1.3.7.7.7. A beruházási költségek fedezési összege

1.3.7.8. Pénzértékben nem kifejezhető minőségi ipartelephelyi tényezők

1.3.7.8.1. A lakosság ipartelepítéssel szembeni magatartásának befolyásnagysága

1.3.7.8.2. A polgármesteri hivatal ipartelepítéssel szembeni magatartásának befolyásnagysága

1.3.7.8.3. A telephelyi vonzóhatás növelésének minőségi befolyásnagysága

1.3.7.9. A piaci forgalmazási tényező bevételeinek összege, mint ipartelephelyi tényező

1.4. Az ipartelephely határozás fogalma

2. A gazdasági térrendszer rendezési elméletei

2.1 Ipartelephely határozási vagy kiválasztási elméletek

2.1.1. Az első ipartelephely határozás elmélete

2.1.2. Az ipartelephely határozás háromszög - modellű elmélete

2.1.3. Minimális szállításköltségű ipartelephely határozás háromszög - modellű elmélete

2.1.4. *Minimális szállításköltségű ipartelephely határozás*

helyettesítéselvű, háromszög - modellű elmélete

2.1.5. *Az ipar telephely határozás költség-bevétel alapú, háromszög-modellű elmélete*

2.1.6. *A viselkedés szerepe az ipartelephely határozásban*

2.1.7. *Az ipartelephely határozási elméletek kritikai értékelése*

3. Az ipari üzem telepítési folyamata, az üzem nagyság és az ipartelephely határozása

3.1. A telepítési folyamat felosztása

3.1.1. *Telepítési formák*

3.1.2. *Telepítési indítékok*

3.1.3. *A telepítés szakaszai*

3.2. Az üzem nagyság (vállalatnagyság) kiválasztása az ipartelephely-határozás előfeltétele

3.2.1. *Az üzem nagyság lényege*

3.2.2. *Az üzem nagyság határai*

3.2.3. *Az üzem nagyság meghatározó tényezői*

3.3. Ipartelephely határozás (kiválasztás)

3.3.1. *Az állami ipargazdasági térrendszerpolitika eszközei*

3.3.2. *Egytelephelyű, bel- és külföldi ipari üzem telephely határozása*

3.3.2.2. *Az egytelephelyű ipari üzem telephely határozásának lefolyása*

3.3.3. *Többtelephelyű ipari üzem telephely határozása belföldön-külföldön*

3.3.3.1. *A többtelephelyű ipari üzem ipartelephely-határozásának lefolyása*

4. Összegzés, eredmények, tapasztalatok és jövőbeli feladatok

Köszönetnyilvánítás

Ábrák és táblázatok

Irodalomjegyzék

V. Kutatási eredményeim

A gazdaságföldrajz elméleti alapjának a tökéletesítését egy új gazdaság térrendszerű fogalmi rendszer kidolgozásában látom. Ezen a téren az első lépést „a legkisebb területi és térrendszer egység” meghatározásában tettem meg.

„Az ipartelep hely bizonyos fekvésű és kiterjedésű ipari üzemnek (vállalatnak), mint üzemgazdasági térrendszernek (mikroökonómia térrendszernek) a kibocsátási területe, az országos gazdasági térrendszer kibocsátási területének a legkisebb kibocsátási terület egysége.” „Az ipari üzem vagy vállalat fogyasztói szükségletet kielégítő, elemi ipari üzemgazdasági térrendszer, amely az országos gazdasági térrendszernek a legkisebb kibocsátási térrendszer egysége.” „Kibocsátási önszabályozása a piaci, a közigazgatási és a környezeti egyensúlyi követelmények figyelembe vételével valósul meg.” „A gazdasági térrendszerek közös tulajdonságai: hierarchia, szerkezet, kölcsönhatás, önszabályozás, folyamat.” (Papp F.)

A többtényezős önszabályozás elvének a felismerése lehetővé tette számomra a gazdasági térrendszer-hierarchiák kialakulásának magyarázatát. „Az ország politikai határokkal körülvett területi egység fogalmából képzett országos gazdasági térrendszeren az államirányítású vagy a piaci elven alapuló, fogyasztói szükséglet kielégítésének többtényezős, önszabályozott (piaci, állami, önkormányzati, elemi üzemi) országos kibocsátását értjük.” (Papp F.) Az országos gazdasági térrendszert (OGT: O=Országos G=Gazdasági T=Térrendszer) csökkenő szintű régiós, községi gazdasági térrendszer szintek alkotják (NUTS-rendszer, területi statisztikai egységeinek jegyzéke). A régiós és a községi gazdasági térrendszerek az országos gazdasági térrendszernek az önkormányzati jogkörű, fogyasztói szükségletet kielégítő, többtényezős, önszabályozott kibocsátási térrendszer egységeit és területi egységeit alkotják. A legalsó elemi szintet az üzemgazdasági térrendszerek összessége alkotja. Az elemi üzemgazdasági térrendszert a bevezető részben már jellemeztem.

A Föld felületén elterülő országok országos gazdasági térrendszereket alkotnak. Egyes országos gazdasági térrendszerek társulásai pedig eltérő szerveződési szintű uniós gazdasági térrendszereket alkotnak. Ilyen uniós gazdasági térrendszer például a többtényezős, önszabályozott kibocsátású Európai Unió gazdasági térrendszere (EUGT). Az országos és az uniós gazdasági térrendszerek az egész Föld felületére kiterjedő Világ gazdasági Térrend-

„Az üzemgazdasági térrendszer ipartelepelyi tényezőit a javak kibocsátásában résztvevő termelési tényezők költségei, a piaci forgalmazási tényező bevétele és a pénzértékben nem kifejezhető minőségi tényezők alkotják, amelyek a gazdasági térrendszerekben időben változó befolyási nagyságok, ezért eltérő módon hatnak (+ / -) az ipartelepelyek vállalkozóinak jövedelmi helyzetére.” (Papp F.)

„Az ipartelepely határozás vagy kiválasztás egy ipari üzemgazdasági térrendszernek a rendező – fejlesztő célú kutatási eljárása, amelyben az ipartelepelyi tényezők segítségével – mérlegelésével az alacsony költségű – optimális bevételű, a környezeti veszélyektől mentesíthető ipartelepelyet kutatjuk a különböző szintű gazdasági térrendszerekben.” (Papp F.)

Az ipartelepely határozás az ipartelepelyi tényezők (1.sz. táblázat) kettős eljárási lehetőségének a kidolgozásán alapszik:

1. Minőségi fokozat, alkalmassági vizsgálati eljárás.
2. Költség-haszon számítás, alkalmassági vizsgálati eljárás (2.sz. ábra).

A fenti eljárások az ipartelepely határozást az egész világgazdasági térrendszerben (VGT) lehetővé teszik.

• *A termelési tényezők és a termelési tényezők költségei, mint ipartelepelyi tényezők*

Termelési tényezők	Minősítő fokozatok Milyen?	Termelési tényezők költségei, mint ipartelepelyi tényezők	Költségek Mennyi?
1. Úthálózati kapcsolat	Úthálózati kapcsolat szállításköltségei / beszerzés-piactávolság figyelembevételével
Út, autópálya kapcsolat	Út, autópálya kapcsolat szállításköltsége
Vasúti kapcsolat	Vasúti kapcsolat szállításköltsége
Vízi kapcsolat	Vízi kapcsolat szállításköltsége
Légi kapcsolat	Légi kapcsolat szállításköltsége
2. Energiahálózati kapcsolat	Energiahálózati kapcsolat fogyasztásköltségei
Villanyhálózati kapcsolat	Villanyhálózati kapcsolat fogyasztásköltségei
Földgázhálózati kapcsolat	Földgázhálózati kapcsolat fogyasztásköltségei
Kőolajhálózati kapcsolat	Kőolajhálózati kapcsolat fogyasztásköltségei
3. Fogyóójszág beszerzése	Fogyóójszág beszerzési költségei
Nyersanyag beszerzés	Nyersanyag beszerzési költségei
Félkész- és készáru beszerzés	Félkész- és készáru beszerzési költségei
4. Rendelkezésre álló munkaerő	Rendelkezésre álló munkaerő fizetési költségei
Szakképzett munkaerő	Szakképzett munkaerő fizetési költsége
Segédmunkaerő	Segédmunkaerő fizetési költsége
Vezető munkaerő	Vezető munkaerő fizetési költsége

5. Rendelkezésre álló telek	Rendelkezésre álló telek és költségei
Teleknagyság	Teleknagyság és vásárlási költség
Építés és feltárás	Építés és feltárási költség
6. Környezetvédelem	Környezetvédelmi költségek
Gazdasági tevékenységből származó környezetvédelem	Gazdasági tevékenységből származó környezetvédelmi költségek
Telephelyszennyeződés elhárítása	Telephelyszennyeződés elhárításának költsége
Vízszennyeződés elhárítása	Vízszennyeződés elhárításának költsége
Levegőszennyeződés elhárítása	Levegőszennyeződés elhárításának költsége
Geofizikai okokból származó környezetvédelem	Geofizikai okokból származó környezetvédelmi költségek
Vulkánkitörésveszély elleni védelem	Vulkánkitörésveszély elleni védelmi költség
Földrengésveszély elleni védelem	Földrengésveszély elleni védelmi költség
Árvízveszély elleni védelem	Árvízveszély elleni védelmi költség
Viharveszély elleni védelem	Viharveszély elleni védelmi költség
7. Beruházási költségek fedezése	Beruházási költségek fedezési összege
Állami pénzügyi támogatás	Állami pénzügyi támogatás összege
Községi pénzügyi támogatás	Községi pénzügyi támogatás összege
Adókedvezmény	Adókedvezmény összege
Bankkölcsön	Bankkölcsön összege

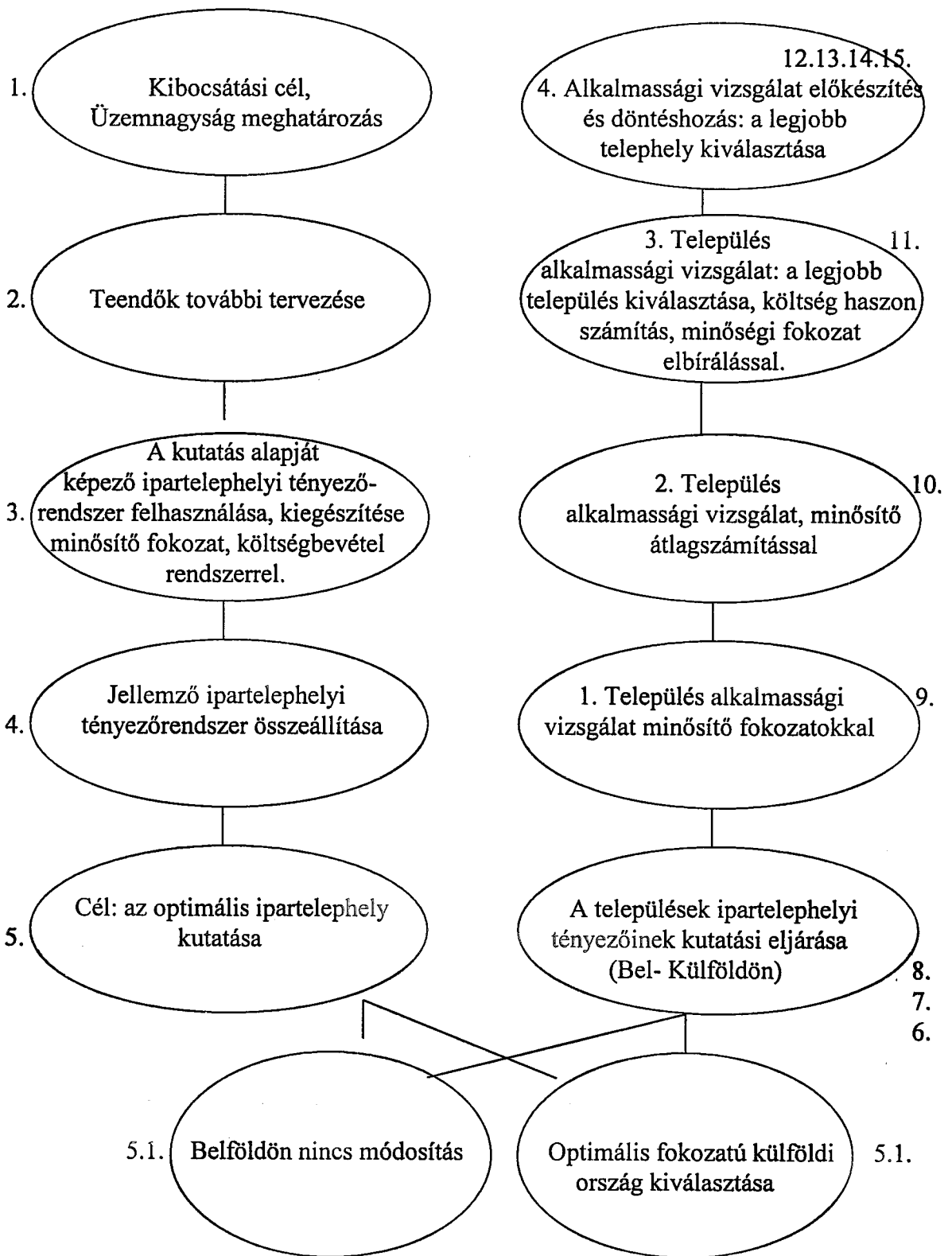
- *Pénzértékben nem kifejezhető minőségi ipartelep helyi tényezők* *Minősítő fokozatok*
Milyen?

8. A lakosság ipartelepítéssel szembeni magatartásának befolyás nagysága
9. Községi polgármesteri hivatal ipartelepítéssel szembeni magatartásának befolyás nagysága
10. A telephelyi vonzóhatás növelésének minőségi befolyás nagysága
- Lakásbeszerzés lehetősége
- Üzleti ellátottság
- Képzés, továbbképzés intézményi lehetősége
- Egészségügyi intézményi ellátottság: patika, kórház
- Postai szállítás, hírközlési ellátottság: posta, telefon, telefax
- Szabadidő hasznosítás lehetőségei
- Élőkörnyezeti adottság: pihenőpark, erdő

- *A piaci forgalmazási tényező és a piaci forgalmazási tényező bevételeinek összege, mint ipartelep helyi tényező, bel- és külföldön.*

11. A piaci forgalmazási tényező bevétele (milyen?)	A piaci forgalmazási tényező bevételeinek összege (mennyi? bel- és külföldön)
---	-------	---	-------

1.sz. táblázat: Az ipartelep helyi tényezők. Forrás: Papp F.

2.sz. ábra: Az egytelephelyű ipari üzem telephely határozásának lefolyása
 Forrás: Papp Ferenc

VI. A kutatási eredmények hasznosítási lehetőségei

Szerzőként feltételezem, hogy a világgazdasági térrendszer elméletének a szélesebb körű megismerése a gazdaságföldrajzi gondolkodás tökéletesítéséhez fog vezetni Magyarországon és külföldön egyaránt. Mindez csak úgy lehetséges, ha a gazdaságföldrajz eddigi fogalomrendszerét vizsgálatnak vetjük alá és megszüntetjük a téves vagy más tudományokra utaló fogalmakat és azokat újakkal helyettesítjük. Ilyen téves fogalmak pl.: „a telephelyek topikus alaptér elemek”.¹⁹⁰ A telephely egy területegység amely a rajta lévő üzemmel (elemi üzemgazdasági térrendszer, Papp F.) nevezhető csak topikus alaptér elemnek. A homogén tér, a funkcionális tér hasonlóképpen tartalmatlan fogalmak. Az erővonalak és az erőtér pedig fizikai fogalmak. A fenti fogalmak különösen helyettesíthetők a kibocsátás nagyságnak egy gazdasági térrendszerre való vonatkoztatásával. Hasonlóképpen téves „telephelyi iparról”¹⁹¹ beszélni, mivel a telephely a rajta lévő üzemmel együtt alkot egy elemi üzemgazdasági térrendszert. Hasonlóképpen téves „pontoszerű infrastruktúráról” írni (épületek, pályaudvarok, repülőterek, kórházak), mivel a megnevezett intézményeknek, szolgáltató egységeknek térbeli kiterjedésük van.¹⁹² A régi telephely elméletek elemzésén túlmenően¹⁹³ gyakorlati célokat szolgáló újabb telephely határozási elméleteket kellene megfogalmazni.

A gazdaságföldrajzi elmélet szempontjából kiemelkedően fontos megállapítás: az úthálózat és a vezetékrendszer (infrastruktúra) termelési tényezőknek minősülnek.¹⁹⁴

A világgazdasági térrendszer önszabályozásával kapcsolatos előremutató megállapítás: „Erősödnie kell minden nemzetközi szervezetnek, köztük elsősorban az ENSZ-nek, rugalmasan átformálódva, bizonyos operatív feladatokat (világkormány?) is kialakítva.”¹⁹⁵

Az ipartelephely határozás című munkámnak nem csak elméleti, hanem gyakorlati jelentősége is van, mivel úgy Magyarországon, mint az egész világ gazdasági térrendszerében felhasználható. A közeljövőben a munka többnyelvű kiadását tervezem.

¹⁹⁰ Probáld F. 1994. Budapest pp.9-23.

¹⁹¹ Horváth Gy. 1998. Pécs p.380.

¹⁹² Illés I. 1996. Budapest p.377.

¹⁹³ Barthke I. 1997. Budapest pp. 3-138.

¹⁹⁴ Erdősi F. 1995. Pécs pp.3-200.

¹⁹⁵ Tóth J. 1998. Pécs p.119.

VII. Az értekezés témaköréből válogatott publikációk és kutatási eredményeket összefoglaló kéziratok

Publikációk:

1. Papp F. 1968: Biológiai szimulátorok. Korunk, társadalmi folyóirat, Kolozsvár, 1968. 2.sz. 5p
2. Papp F. 1968: Az élőlények önszabályozása. Tanügyi újság, Bukarest, 1968. 11.sz., 6p.
3. Papp F. 1968: Természetvédelmi kutatások Udvarhely rajonban. Hargita újság, tudományos rovat, Csíkszereda, 1968, 4. hó 1.sz. 5p.
4. Papp F. 1970: Ökológiai kutatás kirándulások alkalmával. Tanügyi Újság, Bukarest, 1970. 4. hó 1.sz. 7p.
5. Papp F. 1999: A gazdaságföldrajz kutatási módszerei. JPTE TTK Pécs, Földrajzi Intézetének honlapján, 1999. 12. hó 6p.
6. Papp F. 1999: Az iparszervezés formái. JPTE TTK Pécs, Földrajzi Intézetének honlapján, 1999. 12. hó 8p.
7. Papp F. 1999: Környezetvédelmi költségek. JPTE TTK Pécs, Földrajzi Intézetének honlapján, 1999. 12. hó 7p.
8. Papp F. 1999: Az ipari üzemek telepítési folyamata. JPTE TTK Pécs, Földrajzi Intézetének honlapján, 1999. 12. hó 5p.
9. Papp F. 1999: Az üzemnagyság vagy vállalatnagyság. JPTE TTK Pécs, Földrajzi Intézetének honlapján, 1999. 12. hó 7p.
10. Papp F. 1999: A világgazdasági térrendszer elmélete. Magyar Tudomány, Bp. megjelenése folyamatban. 5p.
11. Papp F. 2000: A világgazdasági térrendszer rendezési elméletei. Közlemények a PTE Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszékéről, 2000. 4. hó. 22p.
12. Papp F. 2000: Világgazdaság, Közlemények a PTE Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszékéről, 2000 5. hó. 7p.

Kutatási eredményeket összefoglaló kéziratok

13. Papp F. 1966: Genetikai önszabályozás. Székelyudvarhely, kézirat, 13p.
14. Papp F. 1967: A biológiai önszabályozás . Szentegyháza, kézirat, 8p.
15. Papp F. 1969: Az élőlények és a technikai szerkezetek önszabályozása.
Székelyudvarhely, kézirat, 6p.
16. Papp F. 1975: Szentegyháza társadalma és gazdasága. Szentegyháza, kézirat, 8p.
17. Papp F. 1999: Kisvállalkozások alapítása Udvarhely széken. Kobátfalva, kézirat,
7p.
18. Papp F. 2000: Világgazdaság, kézirat, Kobátfalva, 8p.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetemet fejezem ki Dr. Tóth József témavezető egyetemi tanárnak, aki a Pécsi Tudományegyetem PhD iskolájának „A társadalmi-gazdasági aktivitás területi problémái”-t kutató jelöltek soraiba szíveskedett felvenni és támogatni.

Továbbá hálásan köszönöm Szikszai Mária, Herr Judit tanárnőknek az értekezés kéziratának javítását, valamint Dr. Kőszegfalvy György és Dr. Perczel György egyetemi tanárok opponensi munkáját. Végül szeretettel köszönöm mindazok önzetlen támogatását, akik célom elérésében segítségemre voltak.

Kiváló tisztelettel:

Papp Ferenc

ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK

Ábrák	Oldalszám
1.sz. ábra: A tudományok osztályozása. Forrás: Fischbach, 1990, p.5.	2
2.sz. ábra: A gazdaságföldrajz helye a földrajztudományokban. Forrás: Boesler, 1978, p.7.	4
3.sz. ábra: Az országos gazdasági térrendszer többtényezős, önszabályozott kibocsátási modellje. Forrás: Papp, F. Kastl, 1995.	9
4.sz. ábra: Indukció, dedukció. Forrás: Papp, F. Kastl, 1995.	14
5.sz. ábra: Üzemgazdaság térrendszerű ipartelep hely. Forrás: Papp, F. Kastl, 1995.	22
6.sz. ábra: Az ipari üzem, mint üzemgazdasági térrendszer. Forrás: Papp, F. Kastl, 1995.	24
7.sz. ábra: A végszerelő üzem (vállalat) gyűjtő funkciója. Forrás: Papp, F. Kastl, 1995.	27
8.sz. ábra: A feldolgozó üzem (vállalat) elosztó funkciója. Forrás: Papp, F. Kastl, 1995.	27
9.sz. ábra: Többtelephelyű ipari üzem horizontális termeléssel. Forrás: Papp, F. Kastl, 1995.	31
10.sz. ábra: Többtelephelyű ipari üzem vertikális termeléssel. Forrás: Papp, F. Kastl, 1995.	31
11.sz. ábra: A Ford Művek (RT) melléküzeme Saarlouis-ban. Forrás: Papp, F. Kastl, 1995.	31
12.sz. ábra: Launhardt háromszög Forrás: Launhardt, W. 1882, p.105.	58
13.sz. ábra: Két tiszta anyag szállítási költség minimális pontja. Forrás: Schätzl, L. 1988, p.38.	60
14.sz. ábra: Két súlyvesztéses anyag szállítási költség minimális pontja. Forrás: Schätzl, L. 1988, p.40.	61
15.sz. ábra: A munkaköltségek befolyása az ipartelep hely választására. Forrás: Schätzl, L. 1988, p.42.	63

16.sz. ábra:	Az agglomerációs tényező hatása az ipartelephely választásra. Forrás: Schätzl, L. 1988, p.44.	64
17.sz. ábra:	A szállításköltség minimális pontja a szubsztitúciós elv szerint (egy tiszta súlyú anyag). Forrás: Isard, W. 1956, p.96.	66
18.sz. ábra:	A szállításköltség minimális pontjának meghatározása a szubsztitúciós elv szerint (két súlyveszteséges anyag). Forrás: Isard, W. 1956, p.98.	67
19.sz. ábra:	Optimális termelési telephely. Forrás: Schmidt, D.M., 1971, p.183.	69
20.sz. ábra:	Az alap és fekvésköltségek megkülönböztetése. Forrás: Schmidt, D.M., 1971, p. 191.	70
21.sz. ábra:	A legkisebb összköltségű (KKT) termelési telephely (a) és egy térbeli árgörbe grafikus ábrázolása (b). Forrás: Schmidt, D.M., 1971, p. 193.	72
22/a.sz. ábra:	A különböző vállalkozói teljesítmények hatásai a telephelyválasztásra. Forrás: Schmidt, D.M., 1971, p. 28.	73
22/b.sz. ábra:	A különböző vállalkozói teljesítmények hatásai a telephelyválasztásra. Forrás: Schmidt, D.M., 1971, p. 28.	74
23.sz. ábra:	Viselkedési mátrix és ipartelephely határozás. Forrás: Pred, A. 1972, p.92.	76
24.sz. ábra:	Az egytelephelyű ipari üzem telephely határozásának lefolyása. Forrás: Papp, F. Budapest, 1998.	96

Táblázatok

1.sz. táblázat:	A különböző iparágak egy üzemi alkalmazottjára eső területigény, alulról felfelé növekvő területegységgel. Forrás: Boesler, K.A. Bonn, 1978.	46
2.sz. táblázat:	Árfeltevések a 21.sz. ábrához. Forrás: Schmidt, D.M., 1971, p. 194.	72
3.sz. táblázat:	Telepítési formák. Forrás: Szyperski, N. és Nathusius, K.: Probleme der Unternehmungsründungs, Stuttgart, 1977, p.27.	80
4.sz. táblázat:	Öt hierarchikus nagyságrendű üzemcsoport az NSZK-ban. Forrás: Hahn, O.: Allgemeine Betriebswirtschaftslehre, München, 1990, p.525.	83

IRODALOMJEGYZÉK

1. Albert, Menne: Einführung in die Logik: Francke Uerlag ,Bern u.München,1966, p.66.
2. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára,1970, pp.226-227. Akadémiai Kiadó Bp.1970
3. Arndt, Helmut: Die Konzentration in der Wirtschaft, 1.A. 3.Bd. Berlin-München,1960, 2.A. Bde. Berlin-München,1971
4. Arnold, A.: Agrargeographie,U.T.B. Schöning, Paderborn, p.139.
5. Bakis, H.: La sous traitance dans l'industrie: in A.G. 84 (1975) pp.293-317.
6. Bartels, D.:Einleitung in Wirtschaft und Sozialgeographie,Hrsg. von D.Bartels Neue Wiss. Bibl. Bd. 35.,Köln,Berlin,1970, pp.30-38.
7. Barthke, I.: Telephely elméletek. ELTE Eötvös kiadó, Bp. 1997, pp.3-138.
8. Becker, Claus: Optimale Betriebsgröße,Köln-Opladen,1969
9. Behrens, K.Ch.: Allgemeine Standortbestimmungslehre, Köln u.Opladen,1961, p.34.
10. Behrens, K.Ch.: Allgemeine Standortbestimmungslehre, 2.A. Opladen, 1971
11. Behrens, K.Ch.: Allgemeine Standortbestimmungslehre, Köln,2.Aufl.1971
12. Behrens, K.Ch.: Zur Typologie und Systematik der Standortlehren.In:Festschrift für Friedrich,Bülow,Berlin
13. Bell, D.: The Coming of Post-Industrial Society.A venture in Social Forecasting New York,1973
14. Berg, C. Klaus: Beschaffungsmarketing, Würzburg-Wien,1981
15. Berger,Karl-Heinz: Unternehmungsgöße und Leistungsaufbau, Berlin, 1968
16. Bertalanffy, L.: General Systems,1950
17. Bertran,Phillip: Einführung in die Umwelttechnik,Braunschweig,1993, pp.19-80,
18. Beste, Theodor: Die optimale Betriebsgröße als betriebswirtschaftliches Problem, Leipzig,1933
19. Birck, L. David: Wo krees Jobs ? 1981
20. Bischoff, G.-Gocht, W.: Das Energiehandbuch : 3.Aufl. Braunschweig,1979
21. Blache, P.Vidal de la: Geographie Universelle.Direction de P.Vidal de la Blache et L.Gallois, Tom 1-1B Paris.Colin 1927-39
22. Boesch, Hans: Weltwirtschaftsgeographie,Westermann,Braunschweig,1973
23. Boesch, Hans: Weltwirtschaftsgeographie,Braunschweig,1977

24. Boesler, K.A.: Spatially-effectic Government Actions and regional Development in the Federal Republic of Germany, In:TESC,1974,H3
25. Boesler, K.A.: Wirtschaftsgeographie,Bonn,1979, p.107.
26. Boesler, K.A.: Wirtschaftsgeographie,Friedrich-Wilhelm-Universität,Bonn,1984, pp.15-92.
27. Borsy, Z.: A Föld fejlődése és szerkezete: Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1983
28. Bownan, : The New World. Problems in Political Geography,1921
29. Brandt, J.: Planungsfibel, München,1966
30. Brede, H.: Bestimmungsfaktoren industrieller Standorte.Eine empirische Untersuchung, Berlin,1971
31. Brotchie, J.- Hall, J.F.- Newton, P.W.: The Spacial Impact of Technological Change. London,New York, Sydney,1987, pp.435-451.
32. Browaeys, X.: Introduction á l'étude des firmes multinationales: In:AC 83 /1974/ pp.141-172.
33. Brösse, U.: Industrielle Zulieferbeziehungen als Standortfaktor: FSBARL,BuI.65. Hannover,1971
34. Brösse, U.: Industrielle Zulieferbeziehungen als Standortfaktor, Hannover,1971
35. Brösse, U.: Raumordnungspolitk.Berlin/New York,1975
36. Brusse, W. von Colbe - Ordelheide, D.: Konzernabschlüsse,4. Aufl. Wiesb.1983
37. Brusse, W. von Colbe: Die Planung der Betriebsgrösse,Wiesbaden,1964,13-16, pp.29-59.
38. Brücher,K.: Die Entstehung der Volkswirtschaft.Erste Sammlung,l6 Aufl. Tübingen, 1922
39. Brücher,Wolfgang: Industriegeographie,Braunschweig,1982,p.172.
40. Brücher, W.: Industriegeographie,Westerman,G. Verlag,Braunschweig,1982, p.32.
41. Brücher, W.: Industriegeographie,Braunschweig,1982, pp.46-47.
42. Brücher, W.: Industriegeographie,Braunschweig,1982
43. Chardonnet, J.: L'industrie :Paris,1965
44. Checkland, P.: Systems theory, systems practice, Willey, New York, London,1980
45. Checkland, P.: Systems Thinking,Systems Practice,1981
46. Clark, C.: The Conditions of economic progress, 2.Aufl. London,1951
47. Clemens, R.: Beiträge zur mittelstandforschung,Göttingen,1982, pp.119-121.
48. Clemens, R.: Beiträge zur mittelstandforschung,Göttingen,1982, pp.122-123.

49. Clemens, Reinhard - G. Keyser - H. Tengler: Standortprobleme kleiner und mittlerer Unternehmen instrukturschwachen Regionen, Verlag Otto Schwartz Co. Göttingen, 1982, p.114.
50. Clemens, R.- H. Tengler: Beiträge zur Mittelstandsforschung: Standortprobleme von Industrieunternehmen in Ballungsräumen, Göttingen, 1983, pp.16-140.
51. Dahlhaus, J.-Marx, D.: Flächenbedarf und Kosten von Wohnland, Gemeindebedarfseinfichtungen, Verkehrsanlagen und Arbeitsstätten. ARL, Bd.I. 1968
52. Damesick, P.J., Wood, P.A./Hrsg/: Regionals Problems, Problem Regions and Public Policy the United Kingdom, Oxford, 1987, p.17.
53. Der Grosse Brockhauslexikon, Wiesbaden, 1991, p.305.
54. Der Grosse Brockhauslexikon, Wiesbaden, 1979, p.537.
55. Der Grosse Brockhauslexikon, Wiesbaden, 1991, p.439.
56. Diderot, D. - D'Alembert, J.: Encyclopedie," - Émaillerie, Horlogerie-, Paris, 1751-80
57. Diercke : Weltatlas, Braunschweig, 1980
58. Eckey, H.F.: Grundlagen der regionalen Strukturpolitik, Köln, 1978, p.54.
59. Emmerich, V. - Sonnenschein, J.: Konzertrecht, 2. Aufl. München, 1977
60. Emmerich, Volker: Fusionskontrolle, 1988-89, in: A.G. 4/1989, p.369.
61. Engelhardt, W.: Umweltschutz, Flünchen: Bayerischer Schulbuch-Verlag, 1977
62. Enzmann, M.: Die Anwendung mathematischer Methoden bei der industriellen Standortplanung. Diss. eidgen. TH. Zürich, 1962, p.10.
63. Erdősi, F.: Ágazati és regionális kommunikációs földrajz I. 1995, pp.9-200.
64. Fettweis, A.: Die Elektroindustrie - Schlüssel für die zukünftige Entwicklung. In: Rheinische-Westfälische Akademie der Wissenschaften/Hrsg/: I. Akademie-Forum, Technische Innovationen und Wirtschaftskraft, Vorträge N.322. Opladen 1983, pp.59-84.
65. Fischbach, R.: Volkswirtschaftslehre, R. Oldenburg Verlag, München, Wien
66. Fischer, Guido: Betriebliche Marktwirtschaftslehre, 2. Aufl. Stuttgart, 1961
67. Fourastié, J.: Die Grosse Hoffnung des zwanzigsten Jahrhunderts, Köln, 1954
68. Futó, József: Általános természeti földrajz, Tankönyvkiadó, Bp. 1991, pp.128-142.
69. Fürst, D. - Klemner, P. - Zimmermann, K.: Regionale Wirtschaftspolitik, Tübingen, 1976, p.152.
70. Gassert, H. - Horváth, P.: Den Standort richtig wählen, Schäffer-Poeschel Verlag, Stuttgart 1995, pp.2-83.

71. Gutenberg, Erich: Grundlagen der Betriebswirtschaftslehre, Bd.I.: Die Produktion, 24 A, Berlin-Heidelberg-New York, 1983
72. Gutenberg, E.: Grundlagen der Betriebswirtschaftslehre, Bd.I.: Die Produktion, 24 A. Berlin-Heidelberg-New York, 1983
73. Grünärmel, F.: Multinationale Unternehmen, internationale Handel und monetäre Stabilität, Bern, 1982
74. Hahn, O. - Lederle, H.: Entscheidung über den Standort des künftigen Hauptwerkes einer Industrieunternehmung Bd.I. Wiesbaden, 1971, pp.161-204.
75. Hahn, Oswald: Allgemeine Betriebswirtschaftslehre, R. Oldenbourg Verlag München, Wien
76. Hahn, Oswald: Allgemeine Betriebswirtschaftslehre, Oldenbourg Verlag, Wien p.524.
77. Hall, P.: The Anatomy of Job Creation: Nations, Regions and Cities in the 1960 s. and 1970 s, In: Reg. Stud. 21 /1987 a. pp.95-106.
78. Hamilton, F.E.I.: Models of industrial location : In Chorley, R.I. und Haget, P. /Hrsg/, Models in Geography: London, 1967, pp.361-424.
79. Hauschka, Christoph: Wirtschaftliche arbeits- und gesellschaftliche Aspekte des management buy-out In: 88 32/1987, 2169
80. Heinen, E., 1962: Die Zielfunktion der Unternehmung. Zur Theorie der Unternehmung. Festschrift zum 65 Geburtstag von Erich Gutenberg, Wiesbaden, pp.9-71.
81. Heinen, E.: Produktion und Kostentheorie, 1977
82. Heinen, E.: Betriebswirtschaftliche Kostenlehre, Kostentheorie und Kostenentscheidungen 6.A. Wiesbaden, 1983
83. Hettner, R.: Grundzüge der Länderkunde Bd.I. Europa 2. Aufl. Leipzig-Berlin 1923
84. Hettner, R.: Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methode, Breslau 1927
85. Hill, Wilhelm: Fehlbaum, Raymond: Ulrich, Peter : Organisationslehre 2 Bde. 3 A. Bern, 1981
86. Hirn, W. - Nölting, R.: Flucht nach Osten, in: Manager Magazin 24 /1994/ 3. pp.84-97.
87. Hitiris, T.: European Community Economics, 1991 by Harvester Wheatsheaf
88. Hoffmann, W.: Stadien und Typen der Industrialisierung, Jena, 1931
89. Hottes, K.: Industriegeographie-Darmstadt, 1976
90. Horváth, Gy.: Európai Regionális Politika. Dialóg Campus Könyvkiadó, Bp.-Pécs, 1998, p.360.

91. Hösch, F.: Industrielle Entwicklungsmöglichkeiten für strukturgefährdete ländliche Räumen:in :FSBARL,Bd.128,1979, pp.88-145.
92. Humboldt, A.: Kosmos, Entwurf einer physischen Weltbeschreibung ,1-4 Bd.Stuttgart-Tübingen,1845
93. Husserl, Edmund: Logische Untersuchungen, Max Niemeyer Verlag Tübingen,1968, pp.230-238.
94. Husserl, Edmund: Logische Untersuchungen, Max Niemeyer Verlag Tübingen,1968, pp.242-246.
95. Holmes, R.: Principles of physical geology,1944, p.532.
96. Ihde,Gösta: Grundlagen der Rationalisierung,Berlin,1970
97. Illés, I.: Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE, Eötvös kiadó Bp. 1996, p.377.
98. Industria: 1783, Magyar Hírmondó
99. Institut für Orts, Regional und Landesplanung (Zürich) 1969
100. Isard, Walter: Location and Space-Economy. A general theory relating to location,market areas, land use, trade and urban structure, New York, London
101. Isard, W.: Location and Space-Economy. Mass.I.T. ,Press,Cambridge,1962
102. Isard, W. - Reiner, T.A. 1966: Regional science:Retrospect and Prospect.In:Papers of the Regional Science, Association. Philadelphia /Pa.16. (1966) pp.1-16. Deutsche Übersetzung: Regional-Forschung:Rückschau und Ausblick.In:Bartels /Hrsg.1970: Wirtschafts und Sozialgeographie,Köln,Berlin
103. Jochimsen, R.: Theorie der Infrastruktur,I.C.B. (Paul Sebeck), Tübingen,1966
104. Jüttner, Krammy: Unternehmensgrösse,Unternehmenskonzentration und technologische Entwicklung,Göttingen,1975
105. Kern, Werner - Fallaschinski, Karlheinz: Betriebswirtschaftliche Produktionsfaktoren, in WISU 12/1978, p.580., 1/1979/15.
106. Klein-Blenkers,F.: Die Ökonomisierung der Distribution,Köln,Opladen,1974
107. Klitsch, F.: Über den Einfluss moderner Technologien auf den Flächenbedarf der Fertigungsindustrie: in: Mohs, G. Geographie und technische Revolution: Gotha,1967, pp.108-127.
108. Klug Oscar: Die Grundlagen der Wirtschaftswissenschaft, München,1982, p.112.
109. Kohr, Leopold: "Die Überentwickelten" oder die Gefahr der Grösse,Düsseldorf-Wien,1962

110. Krieger, B.Chr. - Thoroe, C.S. - Wescamp, W.: Regionales Wirtschaftswachstum und Strukturwandel in der Europäischen Gemeinschaft. Tübingen, 1985, Kieler Studien p.194.
111. Kutschera von F. - Breitkopf, A.: Einführung in die moderne Logik, Verlag Karl Albert, Freiburg, München, 1971, pp.58-96.
112. Launhardt, W.: Die Bestimmung des zweckmässigsten Standortes einer gewerblichen Anlage, in: Zeitschrift des U.O.I./26, Band/1882/, Heft 3. p.105.
113. Lippert, W.: Finanzplanung für Unternehmungsgründer; 2.A. München, 1986
114. Lösch, R.: Die räumliche Ordnung der Wirtschaft, Fischer Verlag, Jena, 1940
115. Magyar Közlöny: A gazdasági társaságokról és a szövetkezetekről szóló törvények, valamint a cégbíróági bejegyzésekről szóló jogszabályok, Bp. 1993, 2.20
116. Meyer – Lindemann - Hans, Ulrich: Typologie der Theorien des Industriestandortes. Bremen/Horn, 1951, p.55.
117. Meyer - Lindemann, H.U.: Typologie der Theorien des Industriestandortes. Bremen-Köln, 1951, p.68.
118. Meibom, Hans-Dieter von: Leveraged Buy-Out, in: DBW 51, 1988, p.675.
119. Mellerowicz, K.: Unternehmenspolitik, (Bd.II.3. A.) Freiburg, 1977
120. Mikus, W.: Industrielle Verbundsysteme. Studium zur räumlichen Organisation der Industrie am Beispiel von Mehrwerkunternehmen in Südwestdeutschland, der Schweiz und Oberitalien: Heidelberg. Geogr.Arbeiten ;H.57. :Heidelberg, 1979
121. Mikus, W.: Industriegeographie, Darmstadt, 1978
122. Mikus, W.: Industriegeographie, Darmstadt, 1979
123. Morill, R.I.: Migration and the spread and growth urban settlement. Lund, 1965 V.lunds Universitet, p.208.
124. Mundorf, H.D. - Rinsche, Günter: Finanzwirtschaftliche Aspekte werbungsbedingte Konzentration, Hrsg. Institut für Mittelforschung, Köln, 1961
125. Papp, Ferenc: Üzemgazdaság térrendszerű ipartelep hely határozástan, Kast1, 1994
126. Papp, Ferenc: Ipartelep hely határozástan, Kast1, 1995
127. Payer, Harry: Die Kreditprüfung von Unternehmensgründungen, Diplom-Arbeit, Erlangen/Nürnberg, 1988
128. Pred, A. 1967-69: Behavior and Location, Geography, Series B.27, B.28, p.92.
129. Peemüller, H.V.: Der Markt als Einflussfaktor der Unternehmensgröße, Berlin-München, 1971

130. Perroux, F.: Nemzeti függetlenség és kölcsönös gazdasági függőség, Közgazdasági Kiadó, Bp.1955, p.268.
131. Petzold, J.: Die Zulieferindustrie. Eine betriebswirtschaftliche Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung der industriellen Zulieferbetriebe zur Automobilindustrie: Diss.TU Berlin,1968
132. Predöhl, Andreas: Von der Standortlehre zur Raumwirtschaftslehre,in:Lehrbuch für Sozialwissenschaft, Band 2. ,1951, pp.94-114.
133. Predöhl, Andreas,1925: Das Standortproblem in der Wirtschaftstheorie.In: Weltwirtschaftliches Archiv,Jena,21 11951/ pp.294-321.
134. Probáld, F.: Európa regionális földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1994, pp. 9-23.
135. Quasten, H. - Soyez, D. - Völklingen, F.: Probleme industrieller Expansion in Wohnsiedlungsnähe: In: BDL.50 /1950/, pp.254-258.
136. Quasten, H.: Begriffe der Industriegeographie :In: International Dictionary of Geographical Terminology (InÜbersetzung und Druck),1979
137. Rasch, H.: Dt.Konzertrecht, 5. Aufl. ,Köln,1974
138. Ratzel, F.: Antropo-Geographie oder Grundzüge der: Anwendund der Erkunde auf die Geschichte,1982
139. Rittershausen, H.: Wirtschaft, Frankfurt,1958, p.178.
140. Roscher, Wilhelm: System der Volkswirtschaft,3.Band,Stuttgart,1881, p.502.
141. Rostow, W.: Studien wirtschaftlichen Wachstuns,Göttingen,1960
142. Rowthorn, R.: Die Industrialisation and Foreign Trade, Cambridge, New York,1987
143. Rössle, K.: Allgemeine Betriebswirtschaftslehre, 4. A. Stuttgart,1951, p.34.
144. Rüschenpöhler, : Der Standort industrieller Unternehmungen als betriebswirtschaftliches Problem,Berlin,1958, p.67.
145. Sander, K.P.: Abfallwirtschaft aus der Sicht Industrie:In Keller,E.Abfallwirtschaft und Recycling:Essen,1977, pp.50-55.
146. Sandig, Curt: Die Führung des Betriebes,Stuttgart,1952, p.95.
147. Sandig, C.: Die Führung des Betriebes.Stuttgart,1952, p.82.
148. Schäffe,Albert: Das Gesellschaftliche System der menschlichen Wirtschaft.3.Aufl Tübingen,1873, p.274.
149. Schäfer, Erich: Der Industriebetrieb,2.A. Wiesbaden,1978, pp.127-203.
150. Schätzl, L.: Wirtschaftsgeographie, 3. Politik,2.Aufl.Paderborn,1981, p.12-13.

151. Schätzl, L.: Wirtschaftsgeographie 1. Theorie, 3. Aufl. U.T.B. ,Schöning, 1988, p.20.
152. Schätzl, L.: 1988: Wirtschaftsgeographie, 1.Theorie, 3.Aufl. U.T.B. München, pp.13-26.
153. Schätzl, L.: Wirtschaftsgeographie, 1.Theorie, München, 1988
154. Scheidegger, A.: Physical Aspects of Natural Catastrophes, Amsterdam, 1975, p.289.
155. Schmalenbach, E.: Partiale Wirtschaftslenkung. Bd. I. Die Optimale Geltungszahl. Bremen-Horn, 1947, p.16.
156. Schmidt, E.: Umwelt-Bundesamt: Luftreinhaltung, Tendenz, Probleme, Lösungen, Verlag Berlin, 1989, pp.129-143.
157. Schmith, D.M.: The Location of Industry. In: Transactions and Papers. Institute of British Geographers. London, 21/1955/, pp.1-18.
158. Schmith, D.M. 1966: A Theoretical Framework for Geographical Studies of Industrial Location. In: Economic Geogr. Worcester (Mass. 42 1966) pp.95-113.
Industrial Location - An Economic Geographical Analysis. New York, 1971
159. Scholz, H.: Erfahrungsziffern, Faustzahlen und Kompositionsregeln im Bereich der Wirtschaft und ihre Bedeutung für die Raumordnung. IRS 1.7.2.
160. Schubert, Werner - Küting, Kerlhein: Unternehmungszusammenschlüsse, München 1981
161. Säyffert, R.: Wirtschaftslehre, pp.623-681.
162. Simon, H.: Die Zeit als strategischer Erfolgsfaktor, In: Zfb. 1989, p.70.
163. Spitschka, H.: Der Standort der Betriebe. München, 1976, Studienskripten zur BWL, Reihe I.
164. Stackelberg, H.von.: Grundlage der theoretischen Volkswirtschaftslehre, 2.Aufl. Tübingen, 1951
165. Steinhauser, H. - Langbehn, C. - Peter, U. 1978: Einführung in die Landwirtschaftliche Betriebslehre, Allgemeine Teil U.T.B. Stuttgart, p.113.
166. Szabó, József: Tömegmozgások: Nemzeti Tankönyvkiadó Bp. 1983, pp.273-291.
167. Szyperski, Norbert - K.Nathusius: Probleme der Unternehmensgründung, Stuttgart, 1977, p.27.
168. Szyperski, Norbert - K. Nathusius: Gründungsmotive und Gründungsvorbehalte, In: DBW 2 /1977/299 p.
169. Teleki, Pál: A gazdasági élet alapjai, 1.2. kötet, Centrum, Bp. 1936

170. Thünen, I.H.: Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, 1928, Neudruck, Hgsg. U.H.: Waentig, 2. Aufl. Jena, 1921
171. Thürauf, G.: Geographische Aspekte des Wandels industrieller Strukturen: Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie Bd.16. Kalmünz-Regensburg, 1975
172. Tóth, J.: Általános társadalomföldrajz. Dialóg-Campus, 1998. p.119.
173. Tuchtfeld, Egon: Infrastrukturinvestitionen als Klittel der Strukturpolitik, Köln, 1977, p.147.
174. Ulli, Arnold: Personalbeschaffung einer marktorientierten Beschaffungspolitik, Berlin, 1975
175. Ulli, Arnold: Strategische Beschaffungspolitik. Steuerung und Kontrolle strategischer Beschaffungssysteme von Unternehmen, Frankfurt / Main, 1982
176. Ulrich, Peter: Die Grossunternehmung als quasi-öffentliche Institution-Eine politische Theorie der Unternehmung, Stuttgart, 1971
177. UNISIC/United Nations, International Standard Industrial Classification of all economic activities Verband der Hochschullehrer für Betriebswirtschaft, Köln, 1988
178. Voigt, Fritz: Verkehr, 1. Band, 2. Hälfte. Die Theorie der Verkehrswirtschaft, Berlin, 1973, p.665.
179. Voppel, Götz: Die Industrialisierung der Erde, B.G. Teubner, Stuttgart, 1990, pp.62-67.
180. Wallmann, K.G.: Wirtschaftliche Methode der Investitionsplanung, einschliesslich Standortplanung-in der Mineralöl verarbeitenden Industrie, München, 1969
181. Weber, Alfred: Über den Standort der Industrien. I. Teil: Reine Theorie des Standorts. Tübingen, 1909, p.6.
182. Weber, A.: Über den Standort der Industrien. Tübingen, 1909, p.16.
183. Weber, A. : Über den Standort der Industrie, I. Teil; Reine Theorie, Theorie des Standorts. Tübingen, 1909, p.16. Erste Sammlung, 16. Aufl. Tübingen, 1922
184. Wilhelmy, H. – Curacao, A.: Eine ölwirtschaftliche Symbiose. In: Veröff. der Akademie für Raumforschung u. Landesplanung. Bremen-Horn, 1954, pp.275-302.
185. Wöhe, Günter: Einführung in die Allgemeine BWL, Mn. 1986, p.16.
186. Würdinger, H.: Aktien und Konzertrech, 4 Aufl. Karlstr., 1981
187. Zoltán, Zoltán: A dinamikus gazdaságföldrajz elmélete. Tankönyvkiadó, Bp. 1984, 33, pp.251-258.